

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİMİN FELSEFİ, SOSYAL VE TARİHİ TEMELLERİ
PROGRAMI**

EDGAR MORİN'DE EĞİTİM DÜŞÜNCESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİLGE AKMAN

**ANKARA
NİSAN, 2021**

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİMİN FELSEFİ, SOSYAL VE TARİHİ TEMELLERİ
PROGRAMI**

EDGAR MORİN'DE EĞİTİM DÜŞÜNCESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİLGE AKMAN

DANIŞMAN: PROF. DR. HASAN HALUK ERDEM

**ANKARA
NİSAN, 2021**

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bilge Akman adlı öğrencinin hazırladığı “Edgar Morin’de Eğitim Düşüncesi” başlıklı bu çalışma Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri Programı’nda jüri üyelerince oy birliği ile **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan Doç. Dr. Kermal Bakır

Üye Prof. Dr. Hasan Haluk Erdem (Danışman)

Üye Doç. Dr. Raşit Çelik

ONAY

Bu tez Ankara Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca, jüri üyeleri tarafından 02/04/2021 tarihinde, Enstitü Yönetim Kurulu tarafından ise .../.../20... tarihinde kabul edilmiştir.

.....

Prof. Dr. Yasemin KEPENEKÇİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgileri akademik yazım kurallarına uygun biçimde raporlaştırdığımı ve bunları etik ilkelere (atıfta bulunulan tüm yapılara kaynaklarda yer verilmesi, tezde kullanılan bilgi ve belgelere resmi yollarla ulaşılması ve bunların aslı bozulmadan kullanılması vb.) uygun olarak elde ettiğimi ve sunduğumu bildiririm.

Bilge Akman

ÖZET

EDGAR MORİN'DE EĞİTİM DÜŞÜNCESİ

AKMAN, Bilge

Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Hasan Haluk ERDEM

Nisan, 2021, xv + 115 Sayfa

Bu araştırmanın amacı 21.yy'da disiplinlerarası çalışmalarıyla adından söz ettiren ancak ülkemizde çok fazla tanınmayan Fransız filozof Edgar Morin'in eğitim düşüncesini incelemek, tanıtmak ve Türkçe literatüre kazandırmaktır. Filozofun eğitim düşüncesini; yaptığı çalışmalar ışığında aktarmak ve geleceğin eğitimi alanında yapılacak felsefi tartışmalara katkı sağlayabilmek amaçlar arasındadır.

Edgar Morin'in eğitim düşüncesiyle ilgili çıkarımlarda bulunmak için onun insan doğası, uygarlık, kültür, siyaset ve dünya vatandaşlığı konularındaki görüşleriyle ilgili literatür taraması yapılmıştır. Eğitim felsefesini anlamlandırabilmek amacıyla filozofun Fransızca'dan Türkçe ve İngilizceye çevrilmiş eserlerini incelemek için nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemine başvurulmuştur.

Elde edilen bulgular neticesinde Morin'in; insanlaşma sürecini biyolojik, kültürel, genetik, toplumsal, beyinsel ve ekolojik eklemlenmelerin etkileşimleriyle oluşan karmaşık bir bütün olarak ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla insan doğası da karmaşık bir bütündür. Filozof; yaşanabilir bir gelecek için günümüzdeki sorunları saptamakta ve bu sorunları ortadan kaldırabilmek için insan doğasının karmaşık bütünlüğünü ve insanlık durumunu (insan türünün ortak yazgısını) önemsemesi gereken bir eğitim üzerinde durmaktadır.

Bireylere ortak-yaşarlık sevgisi ve bilgeliği kazandırarak dünya vatandaşı olmalarına teşvik edecek bir insan siyaseti, bir uygarlık siyaseti, antro-po-etik, gerçek hümanizm, anlama etiği, düşünce reformu ve eğitim reformu önermektedir. Çok yönlü bir düşünür olduğu anlaşılan Morin; bu reformlarla tüm insanlığın ortak durumunun ve insanlığın çeşitliliğinin-birliğinin bilincine vararak dünya-vatanda insanlığın devamının

sağlanacağını savunmaktadır. Böyle bir eğitim anlayışının incelenmesi ve dikkate alınması ülkemiz eğitimine katkı sağlayabilir.

Anahtar Sözcükler: Edgar Morin, karmaşıklık, eğitim felsefesi, geleceğin eğitimi

ABSTRACT

EDUCATIONAL THOUGHT OF EDGAR MORIN

AKMAN, Bilge

Master Degree, Department of Educational Sciences

Supervisor: Prof. Hasan Haluk ERDEM

April, 2021, xv + 115 Pages

The aim of this research is to examine and discuss education views of French philosopher Edgar Morin who is famous for his interdisciplinary studies in the 21st century but is not well known in our country and introduces them to the Turkish literature. It is among the aims to convey the philosopher's educational philosophy in the light of his studies and contribute to the philosophical discussions in the field of education of the future.

In order to make inferences about Edgar Morin's educational philosophy, a literature review was conducted on human nature, civilization, culture, politics and earth citizenship. Content analysis method, one of the qualitative research methods, was used to examine the works of the philosopher translated from French into Turkish and English in order to make sense of his philosophy of education.

As a result of the findings obtained, it is understood that Morin presented the humanization process as a complex unity formed by the interactions of biological, cultural, genetic, social, cerebral and ecological articulations. Therefore, human nature is also a complex unity. The philosopher identifies the current problems for a sustainable future and emphasizes an education that should care about the complex unity of human nature and the human condition (the common destiny of the human species) for eliminating these problems.

He proposes a human politics, a politics of civilization, anthropo-ethics, true humanism, understanding ethics, thought reform and education reform that will encourage individuals to become world citizens by giving them the love and wisdom of common life. Morin who is understood as a sophisticated thinker, argues that the continuation of humanity in the homeland earth will be ensured by reaching the awareness

of the common situation of all humanity and the diversity-unity of humanity with these reforms. Examining and considering such educational thought can contribute to the education of our country.

Key Words: Edgar Morin, complexity, educational philosophy, education of future

ÖNSÖZ

Bu araştırma günümüzde 99 yaşında olan Fransız sosyolog, antropolog ve filozof Edgar Morin'in eğitim düşüncesini ortaya çıkarmak için hazırlanmıştır. En önemli Fransız düşünürlerden biri olan Edgar Morin tarih, coğrafya, felsefe, hukuk gibi farklı alanlarda eğitim görmüş bir filozoftur. Aldığı farklı disiplinlerdeki eğitimler onu çok yönlü bir düşünür haline getirmiştir. Karmaşıklık düşüncesinin savunucularından olan Edgar Morin'in eğitimle ilgili görüşleri insan doğası, siyaset, uygarlık ve kültür konularının bağlamıyla incelenmiştir.

Eğitimle ilgili görüşlerinin belirlenmesinde; yaşamı, eserleri ve yaşadığı dönem de dikkate alınmıştır. Çalışmada Edgar Morin'in yurttaşlık kavramı, insan doğası, kültür-uygarlık kavramları doğrultusunda eğitime bakış açısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Disiplinlerarası ilkeyi savunan filozofun eğitime bakış açısı ayrıntılı olarak ele alınmış; geleceğin eğitimiyle ilgili önerileri dikkate alınarak Türk eğitim sistemine katkı sağlaması da amaçlanmıştır.

Avrupa ve Latin Amerika'da çok iyi tanınan; hatta karmaşıklık düşüncesi temel alınarak bu düşüncesini yaygınlaştırmak adına bilim merkezleri, enstitüler açılan Edgar Morin'in ülkemizde çok az tanınmaktadır. Bu tezde Edgar Morin'in tanıtılması amacıyla filozofun Türkçe'ye çevrilmiş eserlerinden, Türkçe olarak hakkında yazılmış makalelerden, İngilizceye çevrilmiş eserlerinin bazılarında ve yurtdışında hakkında yapılmış yayınların çevirilerinden faydalanılmıştır.

Eğitim sistemindeki sorunlara dair çözüm önerileri sunan Edgar Morin'in eğitim düşüncesini açığa çıkarmak ve bu önerileri kendi eğitim sistemimize uyarlamayı amaç edinen çalışmamın şekillenmesinin her aşamasında değerli bilgilerini paylaşarak rehberlik eden çok değerli tez danışmanım Prof. Dr. Hasan Haluk ERDEM'e çok teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimim boyunca eğitime farklı bir bakış açısı kazanmamı sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Hasan ÜNDER'e, Prof. Dr. Rıfat MİSER'e, Prof. Dr. İsmail GÜVEN'e, Doç. Dr. Mustafa SEVER'e ve Dr. Niyazi ALTUNYA'ya teşekkür ederim. Değerlendirmeleriyle tezimin daha nitelikli hale gelmesini sağlayan Doç. Dr. Raşit ÇELİK ve Doç. Dr. Kemal BAKIR'a teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimim süresince desteklerini esirgemeyen ve yeniden öğrenci olma heyecanımı paylaştığım arkadaşlarım Elif AKDOĞAN ve Ayşe ÖZGÜVEN'e, önerileri ve yardımlarıyla yanımda

olan değerli ğretmen arkadaşım Pervin BÜYÜK'e teşekkür ederim. Eğitim bir hayat çerçevesi kazandırır görüşünü aldığıım değerli babam Hüseyin KIRCA ve annem Sevim KIRCA'ya ve her zaman yanımda desteğini hissettiğim kardeşim Ezgi KIRCA BAşAK'a teşekkürler. En önemlisi bu süreçte gösterdikleri anlayış ve verdikleri destek için değerli eşim Çağdaş ve oğlum Çağan'a minnettarım.

Bilge AKMAN

Nisan, 2021

Canım oğlum Çağın'a

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BİLDİRİMİ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiii
GÖRSELLER DİZİNİ.....	xiv
KISALTMALAR/SİMGELER	xv
BÖLÜM 1.....	1
GİRİŞ.....	1
Problem.....	4
Amaç.....	4
Önem.....	5
Sınırlılıklar	5
Tanımlar.....	5
BÖLÜM 2.....	7
YÖNTEM	7
Araştırmanın Modeli.....	7
Evren-Örneklem.....	7
Verilerin Toplanması	7
Verilerin Çözümlemesi	8
BÖLÜM 3.....	9
BULGULAR VE YORUMLAR	9
Edgar Morin’ın Felsefesi	9
Edgar Morin’ın Düşüncesinin Kaynakları	14
Edgar Morin’ın Eğitim Düşüncesi	27
Eğitim ve İnsan Doğası	27
Eğitim, Uygarlık ve Kültür İlişkisi	41
Eğitim ve Siyaset İlişkisi.....	53
Edgar Morin’de Geleceğin Eğitimi Düşüncesi	63
Bilmenin Körlükleri: Hata ve Yanılsama.....	64
Akla Uygun Bir Bilginin İlkeleri	66
İnsanlık Durumunu Öğretmek.....	71
Dünyalı Kimliği Öğretmek	79
Belirsizlikleri Göğüslemek.....	82
Anlamayı Öğretmek	84
İnsan Türünün Etiği.....	87

BÖLÜM 4.....	89
SONUÇLAR VE ÖNERİLER	89
Sonuçlar	89
Öneriler	92
KAYNAKLAR.....	95
EKLER	103
EK 1. Etik Kurul Onayı	104
EK 2. Edgar Morin’in Yaşamı	105
EK 3. Temel Eserleri	106
EK 4. Filmografi	110
EK 5. Aldığı Bilimsel Ödüller:	111
EK 6. Görseller	112
BENZERLİK BİLDİRİMİ	114
ÖZGEÇMİŞ.....	115

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil	Sayfa
Şekil 1. İnsan Türüne İlişkin Üçlü Döngü.....	13
Şekil 2. Morin'in Karmaşıklık İlkesi.....	32
Şekil 3. İnsanın Fiziksel Doğası	35
Şekil 4. İnsanın Karmaşıklığı ve Çokboyutluluğu	38
Şekil 5. İnsanın Antropolojik Bütünlüğü.....	40
Şekil 6. Beyin Oluşum Süreci	44
Şekil 7. Beynin Karmaşıklığı ve Çokmerkezliliği.....	74

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel	Sayfa
Görsel 1. Edgar Morin.....	112
Görsel 2. Edgar Morin Heykeli	113

KISALTMALAR/SİMGELER

CNRS	Centre National de la Recherche Scientifique
CECMAS	Centre d'Etudes des Communications de Masses
CIEBAF	Center Internacional d 'Études Bioanthropologiques et d' Anthropologie Fondamentale
CETSAH	Centre d'Etudes Transdisciplinaires: Sociologie, Anthropologie, Histoire

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Toplumları ayakta tutan en önemli unsurlardan biri eğitimidir. Her toplum; eğitim sistemini kendi ihtiyaçlarına, kültürüne ve politik görüşlerine göre oluşturmuştur. Ayrıca eğitimin içeriği ve tanımı yaşanan döneme, o dönemin ihtiyaçlarına ve o dönemdeki felsefi bakış açılarına göre de farklılıklar göstermiştir. Eğitim ile hep daha sürdürülebilir bir hayat hedeflenir ancak insanoğlu bilgi çağı olarak adlandırılan çağımız da bile hala birlik içinde yaşayabilme ve empati yetisini tam anlamıyla kazanamamıştır. Dayanışma ve yerküresel bilinç yoksunluğu gibi önemli unsurlar yüzünden insanlık yüzyıllardır küresel ve toplumsal problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu problemler ancak doğru eğitimin oluşturulmasıyla aşılabılır. Çünkü eğitim; toplumu şekillendirirken toplum tarafından şekillenen en önemli süreçtir. Aynı zamanda eğitim, “çok genel anlamda insanı kültürel hayata hazırlayan tüm sosyal süreçleri içerir.” (Gutek, 1997, 7)

Eğitimin; bireylerde özerkliğin teşvik edilmesi, bireylere kültürel bir altyapı sağlama, bireylere toplumda yer alma yeteneği kazandırma gibi bireysel ihtiyaçlara yönelik bir rolü varken aynı zamanda da ekonomik gelişimi teşvik etme, toplumun kültürünü koruma ve iyi vatandaşlar yetiştirme gibi toplumsal ihtiyaçlara yönelik bir rolü de vardır. (Winch ve Gingell, 2008, 13) Dünyamızın daha insanca yaşanılabilir bir yer olabilmesi ancak eğitimin üstleneceği sorumluluğa bağlıdır. Sürekli gelişen ve değişen dünyamıza ayak uydurma çabası eğitim sisteminin de sürekli güncellenmesini gerektirmektedir. Bu yüzden günümüz eğitimindeki eksikliklerin ve hataların saptanıp düzeltilmesi, gelecekte iyi bir eğitim sisteminin oluşmasını sağlayacaktır. Geliştirilen köklü bir eğitim sayesinde hayata bakış açımız, insan ve doğayla ilgili düşünce tarzımız değiştirebilecektir. (Mengüşoğlu, 2003, 187)

Eğitimin; insanın gelişiminde çok önemli bir yeri olduğu ve kişinin refahına, mutluluğuna katkı sağladığı konusunda ortak bir görüş vardır. “Bu kavrayıştan ötürü, insanın mutlu bir yaşam sürdürebilmek için ömrü boyunca eğitimin içerisinde yer alması; günlük sorunlarını çözmek veya çevresini kendisine göre ayarlamak için eğitimi bir araç olarak kullanması öngörülür.” (Miser, 2013, 2) Eğitim sayesinde insanın yetenekleri belli

bir yöne çevrilir ve insanda çekirdek halinde bulunan yetenekler geliştirilebilir. (Mengüşoğlu, 2003, 203)

İnsanı eğitme düşüncesi ve bu doğrultuda eğitim uygulamaları oluşturma girişimleri bütün toplumlarda çok eski zamanlardan beri önemli bir problem alanını oluşturmuş, eğitimle ilgili çeşitli düşünce sistemlerinin gelişmesine yol açmıştır. Bu yüzden de ilkçağlardan beri filozoflar eğitimin nasıl olması gerektiği üzerine düşünmüşler, eğitimle ilgili yeni fikirler öne sürmüşlerdir. Filozofların hayata bakış açıları, inançları, tutumları, sahip oldukları değerler ve yaptıkları gözlemler onların eğitim felsefelerini oluşturmuştur. Buradan yola çıkarak özetle eğitim felsefesinin eğitimi şekillendirdiğini söyleyebiliriz. Örneğin; ilkçağ filozoflarından Platon eğitimin görevi ve amacını, kişiye zihindeki ideleri tanıtmak; insana hayatı akıl yoluyla daha iyi anlama yeteneği kazandırmak şeklinde tanımlarken; Aristoteles ise eğitimin amacını erdemli ve bilgili vatandaşlar yetiştirmek şeklinde tanımlar. (Ergün, 2019, 80) Ortaçağda Bacon’a göre eğitimin amacı; sürekli gelişen zeki ve toplumsal varlık olan insanın doğaya egemen olmasını sağlamaktır. (Sönmez, 2020, 104) Aydınlanma çağında John Locke eğitimin doğanın yolunu izlemesi gerektiğini belirtirken (Sönmez, 2020, 248); Jean Jacques Rousseau ise eğitimin amacını bireylere yaşamayı ve insanlık durumunu öğretmek olarak açıklar. (Rousseau, 2018, 12) Yakın çağda John Dewey ise eğitimin amacını demokrasiye ulaşmak ve demokratikleşmek olarak tanımlar. (Bakır, 2015, 27)

Eğitim felsefesi; eğitimle ilgili problemleri felsefeye özgü yöntemlerle çözmeye çalışır ve eğitimdeki sorunlara yönelik önerilerde bulunur. Eğitim felsefesi; “felsefi yöntemlerin eğitim problemi ya da konusuna uygulanmasının sonucu olup, eğitim alanında geçen kavramların eleştirel analizinden meydana gelir.” (Cevizci, 1999, 284) Eğitim felsefesi; “Eğitim politikalarına ve uygulamalarına yön veren varsayım, inanç, karar ve ölçütleri inceler, tutarlık ve anlam yönünden kontrol eder. Eğitim sistemlerinin temeline konan insan anlayışlarını değerlendirir.” (Ergün, 2019, 33) Eğitim alanında yeni hipotezler öne sürer ve bunlara çözümler arar. İnsanın doğası, toplum, öğrenme gibi konuları felsefi ve eğitsel açıdan bir bütün olarak ele alır. Ancak geleceğin eğitiminden bahsedilirken çoğu zaman eğitimin gelişiminde teknolojik ve bilimsel gelişmelerin paralel olarak ilerlediği vurgusu da çokça yapılır. Eğitimin tasarlanmasında daha çok programlama, ölçme değerlendirme gibi kriterler ön planda tutulurken eğitim felsefesi çoğu zaman geri planda kalmıştır. Belki de eğitimi tasarlarlarken; eğitim felsefesi üzerinde düşünülerek başlamak daha doğru olur. Çünkü felsefe ve eğitimin ortak noktası; sorgulayan, kendini gerçekleştirilebilen, kendi yeteneklerini ortaya koyarak yaratıcı

faaliyetlerde bulunabilen, yaşadığı çağın sunduğu yaşama ayak uydurabilen, araştırmayı seven, dünya vatandaşlığı bilinci kazanmış erdemli insanlar yetiştirme amacıyla olmalıdır. Eğitim felsefesi insanlığın gelişmesine ve kendini gerçekleştirmesine yardım ederken insanların birlik, beraberlik içinde birbirine hoşgörü göstererek çeşitlilik içerisinde beraber yaşayabilme kabiliyetini edinmelerini de sağlar. Günümüzde eğitimin felsefesi insanı temel alarak yapılanmalıdır çünkü eğitimin merkezi insandır. Eğitimin felsefesini oluştururken de insan doğası ve insanlığın karşı karşıya olduğu sorunları göz önüne alarak işe başlanmalı; bu sorunları belirledikten sonra sorunlara çözümler sunan bir eğitim felsefesi oluşturulmalıdır.

Eğitim felsefesini oluştururken; eğitim felsefesinin ana konusu olan insan doğasının eğitimle ilişkisi felsefe tarihi içinde bazı filozofların görüşleri çerçevesinde ele alınmalı, yine eğitimin kültür, uygarlık ve siyasetle olan ilişkisi iyi anlaşılmalıdır. Hatta eğitim çokkültürlülük, dünya vatandaşlığı, küreselleşme, çağdaşlık gibi kavramlarla da bütünleşmelidir. Küreselleşen ve sürekli olumlu ya da olumsuz olarak gelişen dünyamızda; dünyamızı şekillendiren eğitiminde bir değişim ve gelişim içinde olması gerekmektedir.

Çalışmamız bu gerekliliğin farkına varmış düşünürlerden biri olan Fransız sosyolog, filozof ve antropolog Edgar Morin'in felsefesini, eğitim anlayışını ve geleceğin eğitimiyle ilgili önerilerini araştırmaya yöneliktir. Filozof eğitim anlayışını kendi oluşturduğu karmaşıklık ilkesi çerçevesinde açıklamaktadır. Karmaşık düşünce, esasen belirsizliği içeren ve örgütlenmeyi ifade eden bir düşüncedir. Bağlama, bağlamsallaştırma ve küreselleştirme yeteneğine sahiptir, ancak aynı zamanda tekil ve somut olanı tanır. (Morin, 1996, 14) Morin'e göre bu ilke bölümlere ayrılmış olanı yeniden bir araya getiren, bireyselliği tanıyarak çeşitliliğe saygı duyan ve karşılıklı bağımlılıkları ayırt etmeye çalışan bir düşünme biçimidir. Başka bir deyişle; çok boyutlu bir düşünme biçimi, bütün ile onu oluşturan parçalar arasındaki iki yönlü ilişkiyi düzenleyici bir yaklaşım, bir nesneyi tek başına çalışmak yerine, onu kültürel, sosyal, ekonomik, politik ve doğal çevresi ile kendi kendini örgütleyen ilişkisi içinde inceleyen bir yaklaşım, kendi eksikliğini kabul eden ve belirsizlikle nasıl başa çıkılacağını bilen bir düşünme biçimidir. (Morin, 1995b, 10)

Edgar Morin çok yönlü bir düşünür olduğundan, felsefenin keskin bir çerçeveye belirlenmiş ilkelerinin dışına çıkarak serbest bir düşünme şekli seçmiştir. Disiplinlerarası bütünlüğü savunur ve bütün disiplinleri bütünün parçası olarak görür. Eğitimle ilgili düşünceleri; bireysel, kültürel ve toplumsal yaşamda karşılaşılan sorunları yanıtlayabilen

bilgilerin edinilmesi üzerine şekillenmiştir. Eğitimle ilgili düşüncelerini ifade ederken de eğitimi; felsefi, sosyolojik ve tarihi açılardan da ele almıştır.

Çağdaş bir filozof olan Edgar Morin insanlığın antropolojik geçmişinden başlayıp tarih, eğitim ve politika sorunlarını eserlerinde tartışmıştır. Özellikle insanın dualite (ikili) özelliği taşıyan bir varlık olduğunu saptayan düşüncelerinde ve bu görüşün sonucu ileri sürdüğü tarihi antropoloji bakışından çıkarılabilecek özgün bilgisel değerlendirmeler saklıdır. (Erdem, 2018, 18) Yukarıda belirtildiği gibi tek bir eğitim felsefesi ilkesi olmayan Morin'in görüşlerini daha iyi anlayabilmek için eserleri göz önüne alınarak sahip olduğu eğitim felsefesi; insan doğası, kültür ve uygarlık ilişkisi, siyaset ve geleceğin eğitimi bağlamında incelenecektir.

Problem

Sürekli değişen ve gelişen dünyamıza baktığımızda eğitimin de bu duruma ayak uydurabilmesi; gelecekte daha sürdürülebilir ve refah dolu bir dünya da yaşamamızı sağlayacaktır. Dolayısıyla eğitim çağımızın şartlarına göre güncellenmelidir. Eğitim sistemimizde ki eksiklerin giderilip, hataların düzeltilmesi gerekmektedir. Bu eksiklerin ve hataların tespit edilip gerekli düzenlemelerin yapılmasında önemli filozofların eğitim görüşlerini dikkate almak yerinde olacaktır. Bu çalışmanın problemi daha iyi bir dünyada yaşayabilmek için eğitim adına neler yapılabilir ve geleceğin eğitimi nasıl olmalıdır sorularının cevabını Edgar Morin'in eğitim felsefesi ışığında anlamlandırmaya çalışmak ve onun eğitim düşüncesini inceleyip tanıtmaktır.

Amaç

Bu araştırmanın amacı 21.yy'da felsefe, sosyoloji, tarih ve disiplinlerarası yapmış olduğu birçok çalışmayla adından söz ettiren Fransız sosyolog ve filozof Edgar Morin'in eğitim felsefesini; hayatı ve yaptığı çalışmaları ışığında aktarmak, eğitim felsefesiyle ilgili görüşlerini açığa çıkarmak ve eğitim alanında yapılacak felsefi tartışmalara katkı sağlayarak onları zenginleştirmektir. Bu kapsamda aşağıdaki alt amaçlara da ulaşılmaya çalışılmıştır.

1. Edgar Morin felsefi görüşünü nasıl temellendirmiştir ve kimlerden etkilenmiştir?
2. Edgar Morin'in karmaşıklık ilkesi nedir ve bu ilkenin eğitimle ilgisi nasıldır?

3. Edgar Morin'in eğitim düşüncesini insan doğası, kültür, uygarlık ve siyasetle nasıl temellendirmiştir?
4. İnsan doğası görüşünde diğer filozoflardan farkı nedir?
5. Edgar Morin yurttaşlık kavramını eğitimle nasıl ilişkilendirmektedir?
6. Edgar Morin'de eğitim düşüncesi ve geleceğin eğitimiyle ilgili önerileri nelerdir?

Önem

Edgar Morin 21. Yüzyılın en önemli sosyolog ve filozoflarından biridir. Birçok alanda çalışmalar ve eserleri olmasına rağmen Türkçeye çevrilmiş çok az eseri bulunmaktadır. Disiplinlerarası çalışmalarıyla da yurtdışında çok iyi tanınan Morin'in ülkemizde çok tanınmamaktadır. Bu da çalışmamızı önemli kılmaktadır. Çalışmamızı önemli kılan diğer bir neden ise ülkemizde Morin'le ilgili ilk tez olması ve Morin'in ülkemize tanıtılmasıdır. Çalışma eğitimle ilgili olmasından dolayı ülkemizdeki eğitim felsefesine katkılarda bulunacaktır. Geleceğin eğitimi nasıl olmalıdır sorusuna öneriler sunulacaktır.

Sınırlılıklar

Edgar Morin'in çok az eseri Türkçeye ve İngilizceye çevrildiğinden, araştırma bu eserlerle sınırlı kalmıştır. Fransız sosyolog ve filozof Edgar Morin'in Fransızca olan eserleri incelenememiştir. İncelenen eserler doğrultusunda çalışmamız Morin'in eğitim düşüncesinin insan doğası, kültür, uygarlık ve siyaset bağlamında anlayışıyla sınırlıdır.

Tanımlar

Çokkültürlülük: 1960'lı yıllardan sonra başlayan çokkültürlülük kavramı, birden fazla kültürün bir arada ve iç içe bulunduğu durumu ifade etmektedir. Asimilasyoncu söylemin karşıt bir tezidir. Bu politikada temel kabul şudur. “Öteki kültürü kendine benzetmeye çalışmadan, onu kendine özgü özellikleri ve yapısıyla olduğu gibi kabul etmek ve buna yönelik olarak da ortak yaşam alanlarını paylaşmak olduğu ileri sürülebilir.” (Tezcan, 2016, 321)

Dünya Vatandaşı: Kozmopolitleşerek, kültürel miraslara duyarlı ve saygılı aynı zamanda ailevi, yerel, yöresel ve ulusal kimlikler gibi eşmerkezli kimliklere sahip bireylerdir. Bu bireyler; dünyanın birliğinin bilincine (toprakla ilgili bilinç), biyosferin birliğinin ve çeşitliliğinin bilincine (ekolojik bilinç), insanın birlik ve çeşitliliğinin bilincine (antropolojik bilinç), antro-po-biyo-fizik konumumuzun bilincine, Dasein'ımızın bilincine- nedenini bilmeden "orada olma" durumu bilincine, gezegen devrinin bilincine ve yeryüzündeki ortak kaderimizin bilincine sahip olan kişilerdir. (Morin ve Kern, 2001)

İnsan Doğası: "İnsanın, kazanılmış değil de, içgüdüsel olan, doğuştan getirdiği yapısı, insan varlığının özgün kuruluşu. Fiziki, ama daha çok sosyal güçlere karşıt olarak, algı, yargı, bellek, arzu gibi güçlerle tanımlanan, kendi içinde boş ve formdan yoksun olup, dış etkilerle biçimlenebilen, fakat son çözümlemede yarattığı büyük kurumsal ürün ve değerlerle, yani dil, din hukuk, devlet, sanat, bilim ve felsefe gibi eserlerle anlamlandırılmak durumunda olan yapı." (Cevizci, 1999, 467).

Karmaşıklık: "*Complexus* (Latince karmaşık) birlikte örülmüş, dokunmuş anlamına gelir." (Morin, 2006a, 18) Bütün ve bu bütünü oluşturan parçalar arasında karşılıklı bir bağımlılık vardır. Bu bağ karmaşıklık sonucu oluşmuştur.

Küreselleşme: "Küreselleşme ulusların, ekonomi, politika, siyaset, bilgi, iletişim, teknoloji bakımından birbirine yakınlaşması bir bütün olmasını anlatan bir terim olarak kullanılmaktadır. Toplumsal olarak küreselleşme, ekonomi, kültür politika, siyaset alanlarında, etkin ve yaygın değişim olarak algılanan geleceğin kapılarını açacak olan bir kavramdır." (Köknel, 2005, 134)

Kültür: "Kültür bireylerin ait oldukları toplumsal grup ve yapı içinde şekillenen özgün yaşama biçim ve alışkanlıklarının bireysel ve toplumsal algı yoluyla ortaya koyduğu imgesel, düşünsel ve toplumsal bir süreçtir." (Doğan, 2012, 386)

Transdisiplinerlik: Sorgulamaya yönelik, belirli epistemolojik varsayımlar tarafından bilgilendirilen bir tutumdur ve araştırmayı, araştırmacının öznellik merkezi olarak tanıyan ve bilginin altında yatan organizasyona meydan okuyan yaratıcı bir süreç olarak çerçeveleme çabasıdır. (Montuori; 2005: 4)

BÖLÜM 2

YÖNTEM

Morin'in eğitim felsefesiyle ilgili çıkarımlarda bulunmak için nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılarak filozofla ilgili yazılı dokümanlar, kitaplar, videolar incelenip analiz edilerek yorumlanmıştır. "İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır." (Karataş, 2017, 79) Bu yüzden çalışmamızda bu yöntemin kullanılmasının uygun olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın Modeli

Araştırmamızda filozof Edgar Morin'in eğitim felsefesini anlamlandırmak amacıyla literatür taraması yapılmış, dokümanlar incelenip yorumlanmıştır. Edgar Morin'in eğitimle ilgili görüşleri insan doğası, kültür ve uygarlık ilişkisi, siyaset ve geleceğin eğitimi bağlamında yorumlanmaya çalışılmıştır.

Evren-Örneklem

Araştırmanın evrenini Edgar Morin'in Türkçeye ve İngilizceye çevrilmiş eserleri, röportajları ve Edgar Morin'le ilgili yazılmış, kitaplar, makaleler; örneklemini ise Edgar Morin'in eğitim, insan doğası, kültür, uygarlık ve siyaset ile ilgili yazmış olduğu eserler oluşturmuştur.

Verilerin Toplanması

Araştırma modelimiz belgelerden yararlanmaya dayalı bir doküman analizi olduğundan öncelikle Edgar Morin'in Türkçeye çevrilmiş eserleri incelenmiştir. Aynı zamanda Morin'in Fransızcadan İngilizceye çevrilmiş olan eserleri de incelenmeye

alışılmıştır. Morin'in eğitim felsefesi üzerine yazılmış makaleler, gazete ve dergi yazıları da incelenmiştir. Bu kaynakların bazılarına ise diğital ortamda ulaşılmıştır.

Verilerin zmlenmesi

Edgar Morin'in eserleri, verdiği röportajları, makaleleri ve konu ile ilgili diğer kaynaklar incelenip Morin'in etkilendiği düşünürlerle de karşılaştırması yapılıp yorumlanarak araştırma problemi olan Edgar Morin'in eğitim dşncesi doğrultusunda eğitimin içeriğinin nasıl olmasıyla ilgili bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın alt amaçları da dikkate alınarak konular aşağıdaki şekilde şekillendirilmiştir.

- a. Edgar Morin'in Felsefesi
- b. Edgar Morin'in Eğitim Felsefesi
- c. Edgar Morin'de Geleceğin Eğitimi Dşncesi

BÖLÜM 3

BULGULAR VE YORUMLAR

Edgar Morin'in Felsefesi

Eğitim ve felsefe arasında sıkı bir bağ vardır. Bu yüzden filozofun felsefi düşüncelerinin eğitim düşüncesini şekillendirdiği varsayılarak insan doğası, bilgi, düşünme, zihin, akıl, etik gibi konulara olan yaklaşımı incelenecektir ve bu konular hakkındaki görüşleri açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

Son Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar Avrupa kültürünün en derin ve en yoğun ifadelerini aşan bir düşünce gelişimi ve gelişim düşüncesi içinde olan Morin, tüm araştırmacılar için yalnızca muazzam bir bilgi mirasının değil, aynı zamanda entelektüel özgürlüğün harika bir örneğidir. (Maldonato, 2004, 458) Fransız düşünce tarihinin önemli filozoflarından biri olan Morin 20. ve 21. yy. başlarındaki önemli tarihi olaylara tanıklık etmesi onun felsefesinin şekillenmesinde büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bu durumun aynı zamanda yazdığı eserlere de yansımış olduğu görülmektedir. Morin'in felsefesini daha iyi anlayabilmek için üzerinde yoğunlaştığı konuları tespit etmek doğru bir yol olacaktır. Eserlerinde insanlık durumunu temele alarak uygarlık, kültür, siyaset, insan doğası ve eğitim konularına yoğunlaştığı görülmektedir.

Disiplin sınırlarını göz ardı eden, her türlü verimsiz entelektüel uzmanlığı ve rutini reddeden düşünür, hayatını yeni soruşturmalara, araştırma yöntemlerine ve rasyonel bakış açısını yükseltmeye adanmıştır. (Kritzman, Reilly ve De Bevoise, 2006, 624). Morin çalışmalarındaki konulara disiplinlerarası bir bakış açısı geliştirmiş ve bu bakış açısını eserlerine yansıtmıştır. Doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki ayrımı reddeden Morin; bu iki alan arasında bağ kurmak için yollar aramıştır. (Dosse, 1997, 449) Bu yüzden daha sonraları biyoloji bilimleri ile beşeri bilimler arasında disiplinlerarası görüş alışverişinin, hatta disiplinlerötesi bir düşünceyi geliştirebileceği yer olan Center International d 'Études Bioanthropologiques et d' Anthropologie Fondamentale'da (CIEBAF) (Uluslararası Biyoantropolojik Araştırmalar ve Temel Antropoloji Merkezi) çalışmalarını sürdürerek bu ilkeyi geliştirmiştir. Morin; disiplinlerarasılık ve

transdisiplinerlik yaklaşımını da savunduğu anlaşılmaktadır. Disiplinlerarasılık, iki veya daha fazla disiplinin sentezini ifade ederken, yeni bir söylem düzeyi oluştururken, transdisiplinerlik, daha öz dinamikleri kavramsallaştırmak için disiplinler sınırlamaları aşan gerçekliğin birbiriyle ilişkisini ifade eder. (Wells, 2013, 131) Aynı zamanda üniversitede hukuk, siyaset ve edebiyat okuması da disiplinlerarasılık ilkesinin oluşmasında etkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Edgar Morin'in serbest bir düşünme şekli seçmiş olduğu anlaşılmaktadır ve felsefi düşünceleri belli bir çerçeve ile sınırlandırılması mümkün değildir. Çok yönlü bir düşünür olduğu anlaşılan Morin temellendirmeci bir yaklaşıma karşı çıkmış, olgulara çok yönlü bir bakış açısı geliştirmiştir. Çünkü Morin'e göre temellendirmecilik, her alanda, her disiplinde, bilimde, sosyal teoride ve felsefede defalarca başarısız olmuştur. (Wells, 2013, 135) Bu düşüncesini eserlerinde sürekli olarak dile getirdiği görülmektedir.

Genç yaşlarda siyasi etkinliklere katılması; örneğin on dokuz yaşında Gastón Bergery liderliğindeki Frontist Öğrenciler'e katılması onun sosyalizmi ve savaşın reddini savunan politik ve felsefi bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Henüz genç yaşlarda siyasi fikirlerinin oluştuğunu ve dünyanın sorunlarına kayıtsız kalmayıp birey olarak bir şeyler yapmak istediği açıkça görülmektedir. O dönemde Marx, Engels ve Lenin'in düşüncelerini savunan Fransız Komünist Partisinde de yer alması bu düşünürlerden etkilendiğinin göstergesidir.

Morin'in felsefi düşüncesi indirgemeci yaklaşıma karşıdır. *L'An Zero de l'Allemagne* (Germany Year Zero) adlı eserinde indirgemeci yaklaşımı eleştirmekte, Descartes ve Aristoteles'in aksine karmaşık bir düşünce şeklini savunmaktadır. Morin bu eserinde Almanya'nın Nazi eylemlerine indirgenmesinin doğru olmadığını belirtmektedir. Almanları ve Almanya'yı sadece Naziler ve Holokosta indirgemeyi reddetmektedir. Bu indirgemeyi reddetme Morin'in düşüncesinin asıl ögesidir. Morin, gerçekliğin bağımsız parçalardan oluşmadığını, ancak tüm karmaşık parçaların iletişim için birleştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu nedenle Morin için diyaloji, indirgemecilikten kaçınmayı mümkün kılan bir dünya görüşü olduğu gibi, bir söylem hakkında düşünmek için özellikle uygun bir araçtır. (Dosse, 1997, 449) Daha sonraları karmaşık düşünce olarak adlandırdığı teorisini ilk defa bu kitabında sunmuştur. Yazar Dosse'ye göre karmaşık bir düşünce şeklini savunan Morin, bütünü parçalara ayırarak anlamlandırmaya çalışan bir akım olan yapısalcılığa da karşıdır. Onun yerine diyalojik paradigmayı savunmaktadır. Bu yüzden diyalojik paradigma; yapısalcılığa karşı çıkan ve her zaman görünüşte birbirinden tamamen farklı alanlar arasında iletişimi mümkün

kılacak bir yöntem geliştirmekle ilgilenen Fransız sosyolog Edgar Morin'e hitap etmektedir. (Dosse, 1997, 449)

Morin'i en çok ön plana çıkaran teorisi karmaşıklık düşüncesidir. Bu yüzden karmaşık düşünce teorisinden bahsederken Morin'den bahsetmemek imkânsızdır. Karmaşıklık teorisiyle alanına büyük bir katkıda bulunmuştur. Morin karmaşıklığa ve karmaşık gelişmekte olan sosyal olgulara saygı göstermekte ve bunun insanlığın tanımlanmasındaki merkezi bir unsur olması fikrini önemsemektedir. (Askegaard and Heilbrunn, 2018, 253) Morin'e göre karmaşıklık kavramı yeni değildir, ancak "klasik bilimlerden, esasen üç temel ilkedен çok fazla dirençle karşılaşmıştır: evrensel determinizm, ... indirgeme, parçalara ayrılma" (Morin, 2006b, 1) Sembolik olarak, 1977'de başarılı çalışması "The Method" eserinin birinci cildindeki yayın, bu entegre paradigmanın ilk bilimsel formülasyonuna işaret etmektedir. Morin'e göre bu düşünce sayesinde gezegendeki herkesin fiziksel ve sosyal gerçekliğinin daha küresel olarak anlaşılması sağlanacaktır.

Karmaşık düşüncesi ile bilinen Morin'in çok yönlü bir düşünür olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Morin; Marx, Engels, Lenin, Descartes, Pascal, Kant, Leonardo da Vinci, Gaston Bachelard, Norbert Wiener, Jean Piaget, Rousseau, Dostoyevski, Montaigne, Giambattista Vico ve Herbert Simon gibi farklı paradigmatic düşünceleri birbirine bağlayan tek kişi olduğu anlaşılmaktadır. Morin; karmaşık düşüncenin parçalara ayıran paradigmaların veya varsayımların tamamen üstesinden gelmemize yardım edeceğini ve zihnimizi daha etkili bir dünya görüşüne açacağını ileri sürmektedir. (Wells, 2013, 27)

Morin'in bilgi analizinde temel amaçlardan biri, birim içindeki antagonizma (karşıtlık) fikrini yeniden ortaya çıkarmak ve bunun her düzeyde ele alınan gerçeklikten nasıl çıkarılabileceğini göstermektir: fiziksel-kimyasal, biyolojik, antro-po-sosyolojik ve noosferik. (Anselmo, 2005, 474) Bu yüzden Edgar Morin'in karmaşık düşüncesi; bilgiyi disiplinlere bölen ve ayrıştıran geleneksel düşüncenin aksine, birbiriyle bağlantı kuran ve tamamlayan bir düşüncedir. Edgar Morin'in karmaşıklık paradigması, kişinin bilgi üretimini kavrama yollarını epistemolojik, psiko-sosyo-antropolojik ve etik açıdan da temelde sorgulamaktadır. (Alhadeff-Jones, 2010, 479)

Morin'nin karmaşıklık ilkesine göre dünya her şeyin iç içe geçtiği bir varlıktır ve düzen, düzensizlik ve örgütlenme arasındaki karmaşık bir ilişki sonucunda oluşmuş ve devamlılığını sağlamıştır. Bu nedenle, fiziksel evrenimizle, yani biyolojik ve antro-po-sosyolojik evrenimizle ilgili her teoride bu kavramların karmaşık karşılıklı dayanışmasını

(yani basitleştirilemez, indirgenemez karmaşıklığın temeli) sorgulamamız, incelememiz ve geliştirmemiz gerekmektedir. (Morin, 1992, 81) Morin, eğitim ve bilimde düşünme ve bilme şeklimizde bütüncül bir değişikliği ifade eden genelleştirilmiş bir karmaşıklığı hedeflemektedir. Morin, karmaşıklığı şu şekilde tanımlamaktadır:

Karmaşıklık nedir? İlk bakışta, karmaşıklık, ayrılmaz bir şekilde ilişkili olan heterojen bileşenlerin bir dokusudur (karmaşık olan: birlikte dokunan): karmaşıklık, bir ve birçoğunun paradoksunu oluşturur. Daha sonra, karmaşıklık aslında olağanüstü dünyamızı oluşturan olayların, eylemlerin, etkileşimlerin, geriye dönük işlemlerin, kararlılıkların ve şansın dokusudur. Ancak karmaşıklık kendisini rahatsız edici özellikleriyle veya karışıklığın, düzensizliğin, ikililiğin, belirsizliğin karmaşası ile sunar. Dolayısıyla, belirsizliği bir kenara bırakarak, düzensizliği baskılamak fenomenleri sıraya koyma bilgisi için gereklidir. Başka bir deyişle, düzen ve kesinlik unsurlarını seçmek ve belirsizliği ortadan kaldırmak, açıklığı kavuşturmak, ayırt etmek ve hiyerarşize etmektir. (Morin, 2008, 5)

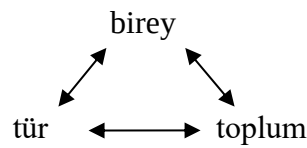
Birçok bilim insanı doğasıyla ilişkilidir. “Matematik, Doğa Felsefesi ve Doğal Din bile bir ölçüde İNSANIN bilimine bağlıdır; çünkü hepsinin yolu insanı tanımaktan geçer ve hepsi insanın güçleri ve yetileri ölçüsünde değerlendirilir.” (Hume, 2009, 12). Farklı bilim alanlarında, insan doğası şu ya da bu özelliğe indirgendiği gibi, felsefede de çoğu kez bir beden ve ruh, zihin, akıl, isteme ya da tin olarak görülmekte, doğası beden ve ruhla, akılla, istemeyle, tinle aynı anlama gelebilecek bir biçimde kullanılmaktadır. (Kılıç, 2004, 2) İnsan doğasının ne olduğu ve olup olmadığı felsefi bir sorundur ve felsefe açısından önemli bir kavramdır.

Bir filozofun felsefi görüşlerini anlayabilmek için insan doğası görüşünü de anlayabilmek gerekir. Düşünürler insan doğasını anlamlandırmaya çalışırken farklı temellendirmelerde bulunmuşlardır. Çoğunlukla düşünürler eylemlerimizin temelinde insan doğasının bencillik ve çıkar gibi duygularla hareket ederek kötü olduğunu veya özgecilik gibi duygularla motive olarak iyi olduğunu savunmuşlardır. Bazı filozoflar da insan doğasının karmaşık olduğunu iddiasında bulunmuşlardır: “İnsan disharmonik bir varlık-yapısına sahiptir; insanın bu varlık-yapısı, hem iyinin, hem kötünün, hem haklılığın, hem haksızlığın, hem melek-olmanın, hem de şeytan-olmanın birbirine karşıt çekirdeklerini içinde taşır.” (Mengüşoğlu, 1998, 15) Kimi filozoflara göre ise insan doğası evrensel nitelikler taşır ve değişmezken, kimi filozoflara göre ise insan doğası zaman ve kültür gibi olgulara bağlı olarak değişiklik göstermektedir. İnsan doğası Platon’dan Descartes’e ve hatta Rousseau’ya kadar birçok filozof tarafından ele alınmış ve farklı tanımlar yapılmıştır. “Hobbes, Darwin ve Freud gibi düşünürler insan doğasının bencil ve çıkarıcı unsurları üzerinde yoğunlaşırken, Comte, Rousseau ve Marks gibi

filozoflar insan doğasını belirleyen başat özelliklerin işbirliği ve diğerkâmlık olduğunu iddia etmişlerdir.” (Cevizci, 1999, 467) Diğer bölümde Morin’in insan doğası görüşüne ayrıntılı yer verileceğinden bu konudaki görüşünü şu şekilde özetleyebiliriz: Morin de insan doğası üzerine çalışmalarda bulunmuş ve insan doğasının çok boyutlu ve karmaşık bir olgu olduğunu belirtmiştir.

Morin’in felsefesini daha iyi anlayabilmek için etikle ilgili görüşlerine de değineceğiz. Etik her türlü insan ilişkilerinin temelidir. Bir kişi eylemde bulunurken bildiği ya da bilmediği kişilerle ilgili bir şey yaptığında ya da toplumsal ilişkileri bakımından kişinin her yaptığında etik eylem söz konusudur. (Kuçuradi, 2006, 85) Bu düşünceyi savunan Morin’e (2010) göre; “insanın kendini, yakın çevresini ve dünyada olup bitenleri anlaması ve kendi hayatına yön verebilmesi etik temelden hareket etmeyi zorunlu kılar.” (Akt. Cenani, 2016, 6)

Morin dayanışmayı, şefkati ve anlayışı içeren gezegensel bir etiği savunmaktadır. Anlayış, dayanışma ve şefkatle uyum içinde yaşamak, aynı zamanda “kullanılmadan, aşağılanmadan veya küçümsenmeden yaşama” mücadelesini ifade eder. (Siqueira ve diğerleri, 2004, 31) Bu düşünceyi savunan Morin’in gezegensel etiği karmaşıklık paradigmasına göre tek yönlü değildir. Bu etik sadece başkalarına karşı değil aynı zamanda kendimize karşı da uygulamamız gereken bir etik anlayışını kapsar ve kendi içinde diyalojik bir yapıyı barındırır. Ona göre “insan türüne ilişkin karmaşık düşünce üçlü bir döngüyü içerir” :

Şekil 1. İnsan Türüne İlişkin Üçlü Döngü

Kaynak. Morin, 2006a, 77

Bu üçlü döngüden etik bir bilinç ortaya çıkmaktadır. Bu bilinç göre her insanın hem bir birey, hem toplumun bir parçası hem de insan türünün bir parçası olduğu anlayışı benimsenmelidir. İşte bu insana özgü bir etik yani antro-po-etiktir ve antro-po-etik aşağıdaki bilgileri içselleştirmemizi ister ve aşağıdaki kararları bilinçli ve bilgili olarak almayı gerektirir:

• İnsan olmanın koşulu birey ↔ toplum ↔ tür döngüsünü, varlığımızın karmaşıklığı içinde benimsemek.

• Bizzat kendimizdeki insanlığı, kişisel bilincimizde gerçekleştirmek.

• İnsan yazgısını, kendi antinomileri ve kendi bütünlüğü içinde kabul etmek.

Antropo-etik bizden yeni binyılın antropolojik misyonunu üstlenmemizi istiyor:

— İnsanlığı insanileştirmek için çalışmak.

— Gezegenin ikili yönetimini gerçekleştirmek: Yaşama boyun eğmek, yaşama yön vermek.

— Gezegenin birliğini çeşitlilik içinde, gerçekleştirmek.

— Başkasında, hem kendisiyle olan farklılığına hem kendisiyle olan benzerliğine saygı göstermek.

— Dayanışma etiğini geliştirmek.

— Anlayış etiğini geliştirmek. (Morin, 2006a s. 78).

Özetle; Morin için etik karşılıklı dayanışmayı, şefkati ve anlamayı içeren gezegensel bir olgudur. Morin'e göre bütün insanlar ortak bir kaderi paylaşmaktadır ve gelecekte insan türü olarak bütünsel bir dayanışma bilinci ve etik anlayışı geliştirmek zorundayız. (Akın, 2018, 134) Böylelikle bu etik anlayışla insanlar daha yaşanılır bir dünyada dünya vatandaşı olabileceklerdir.

Bu bölümde Edgar Morin'in felsefesini anlamak adına onun insan doğası, bilgi, düşünme, akıl, etik gibi konulara olan yaklaşımı açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak Morin'in belirli sınırlarla çizilmiş bir felsefi görüşe sahip olmadığı, felsefi açıdan da karmaşık bir düşünce şeklini seçtiği anlaşılmaktadır.

Edgar Morin'in Düşüncesinin Kaynakları

Edgar Morin'in düşüncesini anlamlandırabilmek için etkilendiği ve eleştirdiği düşünürleri açığa çıkarmak doğru bir yol olacaktır. Morin; düşüncelerini dile getirirken eleştirdiği ve etkilendiği önemli isimler vardır: Descartes, Pascal, Kant, Rousseau, Herakleitos, Aristoteles. Morin 2013 yılında Fransızca olarak yayınladığı “Mes Philosophes” adlı kitabında etkilendiği ve eleştirdiği düşünürleri anlatmaktadır. Bu

kitabıyla ilgili Le Point dergisinde Franz-Olivier Giesbert ile yayınlanan röportajından¹ Dostoyevski, Pascal, Herakleitos, Spinoza, Montaigne, Shakespeare, Beethoven, Nietzsche, Descartes, Hegel ve Kant ilgili düşüncelerini anlayabilmekteyiz. (Giesbert, 2012)

Bu röportajında ilk felsefi uyanışının Dostoyevski ile başladığını ve Dostoyevski'nin alay, acı ve insanlık trajedisini harika bir şekilde ifade ettiğini, Dostoyevski'nin Pascal'ın şüphesini hatırlatan bir çelişki duygusuna sahip olduğunu, onu Pascal'ın dünyasındaki gibi, inanç ve şüphe, umut ve umutsuzluk arasındaki savaşımın ön planda olduğunu belirtmektedir. Morin; Dostoyevski'nin insan sefaletine, aşağılamaya ve trajediye karşı sonsuz bir şefkati olduğunun altını çizmektedir. Dostoyevski merhametle ilgili düşüncesini Budala eserinde şu şekilde ifade eder: "...Acımasızlık, insanlıktan uzak bir şey... Acıma, bütün insanlığın başlıca ve belki de tek yasasıdır." (Dostoyevski, 2020, 292) Dostoyevski'nin bu düşüncesinden etkilendiğini belirten Morin'in merhamet temasını eserlerinde görmek mümkündür. Örneğin; Morin insan doğasının karmaşık olduğu bilincinin edinilmesiyle Raskolnikov gibi bir suçlunun bile dönüşüme uğrayabileceğini ya da suçunu telafi edebileceğini görmemizin mümkün olduğunu, buna benzer kişilere merhameti ve hakiki anlayışı öğrenmemiz gerektiğini belirtmektedir. (Morin, 2006a, 72)

Morin; Dostoyevski'nin de kendi gibi insanı hem *sapiens* hem de *demens* olarak anlattığını ve insanlık durumunu çok iyi şekilde betimlediği için ondan etkilendiğini belirtmektedir. (Giesbert, 2012) Morin'e göre Dostoyevski'nin eserleri insanı bir formüle indirgemenin imkânsız olduğunu göstermektedir. Morin'in indirgemeci yaklaşıma bakış açısının Dostoyevski'yle benzer olduğu görülmektedir. Morin; Dostoyevski'nin karmaşıklığın yolunu gösteren büyük bir yazar olduğunu belirtmekte ve bunu kavramsal, felsefi ya da bilimsel bir şekilde yapmamış olsa bile, felsefi ve bilimsel düşünceye esas olan bir şeye katkıda bulunmuş olduğunu ifade etmektedir. (Morin, 2008, 93) Yine Morin'in Dostoyevski'den etkilendiğini Poirier'in şu sözlerinden de anlaşılmaktadır: 1938'de Dostoyevski ve Montaigne'de cevaplar arayan, parlak ve mutlu bir gelecek hayal eden genç Edgar Morin.... (Poirier, 2018, 160)

¹ "Mes Philosophes" kitabının İngilizce veya Türkçe çevirisi olmadığından kitabıyla ilgili röportajından faydalanılmıştır. 13/02/2012 tarihli Franz-Olivier Giesbert ile Le Point dergisi röportajı

https://www.lepoint.fr/debats/edgar-morin-mes-philosophes-a-moi-16-02-2012-1433419_2.php

Le Point dergisinde Giesbert'le yaptığı röportajda Morin; en çok Pascal'a hayranlık duyduğunu ve özellikle Pascal gibi çelişki filozoflarını sevdiğini belirtiyor. Pascal'ı karşıtlıkların filozofu olarak tanımlıyor. Bu röportajında Morin; Pascal'ın yaşadığı belirsizlik ve sürekli sorgulama düşüncesinin kendi yaşam ilkesine benzediğini şu şekilde ifade etmektedir: “Ben de ondan etkileniyorum, onun gibi rasyonel ve mistik biriyim ama aynı şekilde değil. Ben bir aşk mistiğiyim Raimon Panikkar'ın dediği gibi: Benim için felsefe, bilgelik sevgisinden çok sevginin bilgeligidir.” (Giesbert, 2012) Morin'e göre Pascal şüphe ile mistik inancı birleştirmiştir ve aklın silahlarını, aklın sınırlarını göstermek için kullanır. (Morin ve Ceruti, 2014a, 17) Ayrıca Pascal'da iman, şüphe, din ve akıl birbiriyle savaşıyor ve birbirinden beslenir. Rasyonel bir bilim adamı ve aynı zamanda dini bir mistiktir:

Şüpheyle imandan, aklilikle mistisizmden söz etmek istiyorum. Bunun için Pascal'ı seviyorum ve bu yazar benim için anahtar haline geldi. Onda o yüksek aklılığı ve aklın sınırları hakkında o bilgiyi görüyorum. Hayır düzeninin akıl düzenini aştığını biliyordu o. Pascal, imanını muhafaza etmekle birlikte, Montaigne'in evladıydı. (Morin, 2017a, 68)

Morin'e göre; insan doğası *Homo sapiens demens*, özünde hem iyiliğe hem de kötülüklere sahiptir ve bu iki özelliği birbirine karışmıştır. Pascal'a göre de insan doğası gereği hem iyi hem de kötüdür ve bunu şu şekilde ifade etmektedir: “Ne büyüktür insan kendi özü ile! Ne aşağılıktır bu eksiklikleri yüzünden!” (Pascal, 2011, 44) Pascal'ın bu düşüncelerine katılan Morin insan doğasını Pascal'ın *Penseés* 'te anlattığı şekilde anlamamızı istemektedir: “Kendi içerisinde zayıflıklar, sefaletler, yetersizlikler, kötülükler, iyilikler, soyluluklar, yaratma ve yok etme olanakları, bilinç ve bilinçsizlik taşıyan bu karşıtlar birliğini tanımak gerekir, Pascal'ın esaslı bir antropoloji sayfasında yapmış olduğu gibi.” (Morin ve Kern, 2001, 164-165) Bu bağlamda Morin'in bu konuda Pascal'la benzer düşüncelere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Morin'in insan doğasının karmaşıklığı düşüncesini ifade ederken de Pascal'dan etkilendiği görülmektedir. Morin; *Yitik Paradigma: İnsan Doğası* adlı eserinde insanın hem *sapiens* hem de *demens* aynı zamanda bu özelliklerinden dolayı karmaşık bir yapıya sahip olduğunu anlattığı bölüme Pascal'ın şu sözleriyle başlamaktadır. (Morin, 2017b, 139):

Nasıl bir düştür ki insanoğlu? Nasıl bir yenilik, ne tür bir canavar, nasıl bir karmaşa; ne tür bir tezat abidesi, nasıl bir ifrat! Her şeyin yargıcı, embesil yersolucanı; hem belirsizlik, gaflet çukuru, hem gerçeğin hakimi; hem ıskartası hem de şanı evrenin. Kim çözecek bu düğümü? (Pascal, 1999, 41)

Morin; çeşitli düşüncelerini dile getirirken Pascal'ın parça-bütün ilkesini dikkate aldığı görülmektedir. Pascal'a göre bütünü anlayabilmek için parçaları bilmemiz gerektiği gibi parçaları anlayabilmek için de bütünü bilmemiz gerekmektedir. Pascal bu düşüncesini *Düşünceler* adlı eserinde şu şekilde ifade etmektedir: “Dünyanın parçaları birbirleriyle o kadar bağlantılı ve iç içe geçmiş ki, diğerleri olmadan birini tanımının imkansız olacağını düşünüyorum.” (Pascal, 1999, 70-71) Morin indirgemeciliğe karşı olduğunu anlatırken Pascal'dan şu alıntıyı yapması ondan bu konuda etkilenmiş olduğunu göstermektedir: “...Her bir terimin diğerine bağlandığı kısımları ve bütün arasındaki ilişkileri vurgulamak önemlidir: Bütünü bilmeden parçaları, parçaları da bilmeden bütüne anlamamanın eşit derecede imkansız olduğunu düşünüyorum.” (Morin, 1992, 122) Ayrıca Morin; Pascal'ın parça-bütün ilkesinden ilham alarak *“La méthode”* eserini yazdığını da belirtmektedir. (Giesbert, 2012) Bu eserinde karmaşıklık ilkesinin hangi ilkeleri içerdiğini anlatırken Pascal'a sık sık atıfta bulunmaktadır. Pascal'a göre her şey birbirinin hem aracı hem de amacıdır ve bildiğimiz her şey birbiriyle dolaylı ya da dolaysız olarak birbiriyle bağlantılıdır. Morin kitabına Pascal'ın düşüncesini alıntılarla başlıyor (Morin, 1992, 1):

Mademki her şey, hem sebep hem sebebi, hem yardım eden hem yardım gören, hem dolaylı hem dolaysız ve mademki her şey en farklı ve en uzak olanları birbirine bağlayan doğal ve hissedilmez bir bağla birbirine tutunuyor, öyleyse bütünü tanımadan parçaları anlamamanın, özellikle parçaları tanımadan da bütünü anlamamanın imkânsız olduğuna inanıyorum. (Pascal, 1999, 71)

Morin; Pascal'ın her şeyin birbiriyle doğrudan ya da dolaylı olarak birbiriyle bağlantılı olduğu düşüncesini karmaşıklık ilkesini anlatırken de kullanmaktadır. Pascal'a göre her şey birbiriyle ilişkilidir: “Örneğin bildiğimiz her şeyle bağlantılıyız: kendimizi sınırlamak için bir yere, yaşamımıza süre vermek için zamana,... beslenmek için ısıya ve yiyeceğe, nefes almak için havaya ihtiyacımız var.” (Pascal, 1999, 71) Morin'in karmaşıklık düşüncesine göre evrendeki her şey birbiriyle ilişkilidir; bu karmaşıklık hem fizik dünyasında ve hem de siyaset dünyasında da mevcuttur ve meteorolojide tanımlanan “kelebek etkisi” gibi Dünya'nın herhangi bir noktasında meydana gelen bir şeyin başka bir noktaya yansması olabilir. Bu düşüncesini Pascal'dan alıntı yaparak şu şekilde desteklemektedir: Temelde, bu tür bir karmaşıklık, Pascal'ın üç yüzyıl önce açıkça fark ettiği şeydi: “Her şey, diğer her şeye dolaylı ya da doğrudan bir bağ yoluyla bağlıdır, çünkü her şey diğer her şeye en uzak mesafeden ayrılmış olanı bile birbirine bağlayan bir bağ aracılığıyla bağlıdır.” (Morin, 2008, 84)

Morin; eğitimin karmaşıklık düşüncesini temele alması gerektiğinden bahsederken Pascal'dan etkilendiği görülmektedir. Morin; karmaşıklık düşüncesini Pascal'ın ilkesine benzer şekilde şekillendirmektedir; karmaşıklık ilkesini “Bir'in tekliğini tanıırken, ondan farklı olana saygı gösteren, bölünmüş ve parçalara ayrılmış olanları birleştirebilen çok boyutlu bir düşünce” olarak tanımlarken Pascal'ın benzer düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir:

Pascal daha o zaman, *Düşünceler*'inde (no. 206) bugün bütün eğitim biçimlerine dâhil etmemiz gereken zorunluluğu şöyle ifade etmişti: “Demek ki, her şeyin bir nedeni olduğu kadar başka şeylere neden olduğu için, yardım aldığı kadar yardım ettiği için, ani olduğu kadar uzun vadeli olduğu için ve her şey en uzaktaki, en farklı olana doğal, başka şeylerden etkilenmeyen bir ilişkiyle bağlandığı için, bütünü bilmeden parçaları bilmenin, tıpkı parçaları bilmeden bütünü bilmek gibi, olanaksız olduğunu düşünüyorum.” (Morin ve Ceruti, 2014a, 115)

Morin'in karmaşıklık düşüncesindeki hologram ilkesinden bahsederken yine Pascal'dan etkilendiği görülmektedir. Morin'e göre karmaşıklık düşüncesi üç ilkeden oluşmaktadır. Bu ilkelerden biri olan hologram ilkesine göre nasıl fiziksel bir hologramın en küçük parçası bütünün bilgisini içeriyorsa ve bütünün bir parçasıysa; sosyolojik ve biyolojik dünyada da parça bütün ilişkisi bu şekildedir. Örneğin; biyolojik dünyada, organizmanın her hücresi, o organizmanın bütünlüğünü içerir ancak her hücre, bir bütün olarak vücuda ait genetik bilginin tamamını da içerir, bu da bütünün de parçanın içinde olduğu anlamına gelir. Yine bir toplumdaki her birey toplumun parçasıdır; toplumun özelliklerini taşır ama aynı zamanda toplumun oluşması kültürel normların, yasakların, dilin vb. içselleştirilmesine bağlıdır. Kozmik bir bakış açısından bakarsak biz insanlar, kozmik bütünlüğün bir parçasıyız; evrenin ilk anlarında meydana gelen parçacıklar, vücudumuzun atomlarını oluşturur. Kozmosun kayıp ve sonsuz küçük bir parçası olarak kalmamıza rağmen, kozmos tarihinin bütünlüğü içimizdedir. Morin; hologram fikrinin yalnızca parçaları görebilen indirgemeciliği ve yalnızca bütünü gören holizmi aştığını anlatırken Pascal'ın parça-bütün ilkesine benzemekte olduğunu belirtiyor: “Biraz Pascal'ın formüle ettiği fikre benziyor: Parçaları düşünmeden bütünü düşünemiyorum ve bütünü düşünmeden parçaları göremiyorum.” (Morin, 2008, 50)

Morin; Pascal'ın bu sözlerini parçanın bağlamından ayrıldığında soyut hale geldiğini anlatırken de alıntılanmıştır: “Küresel, parçalarından koparılmış bir bütünden ibaret kaldığı vakit soyut hale gelir. Gezegensel karmaşa düşüncesi sürekli bizi parçadan bütüne, bütünden de parçaya gönderiyor. Pascal'ın cümlesi kelimelerin anlamıyla bu duruma uygun düşüyor.” (Morin ve Kern, 2001, 188) Morin'e göre Pascal ilkesinin

bilişsel erdemi buradan kaynaklanmaktadır çünkü gerçekten de parçaları tanımak, bilmek için bütünü yeniden oluşturmak gerekmektedir. (Morin, 2006a, 17)

Pascal inancını bir bahse dayandırmaktadır ve Pascal'ın bahis argümanına göre tanrıya inanmak inanmamaktan daha iyidir çünkü Pascal'a göre "Eğer kazanırsan, her şeyi kazanırsın; ama eğer kaybedersen, hiçbir şey kaybetmezsin. O zaman tereddüt etmeden tanrının var olduğuna bahse gir!" (Pascal, 1999, 154) Bu argümana göre eşit şekilde kazanma veya kaybetme ihtimalimiz olabilir ancak akılcı olanı seçmek daha doğrudur. Morin eylemin belirsizliğini göğüsleyebilmek için aldığımız kararların içerdiği bahsin tam bilincinde olmamız gerektiği düşüncesini Pascal'ın bahis argümanına dayandırarak anlatmaktadır: Pascal; inancını bahse dayandırmaktadır. Pascal'a göre bu kavram "her türlü inancı, daha iyi bir dünyaya, kardeşlik ya da adalete inancın yanı sıra her türlü etik kararı da içine alacak şekilde genelleştirilmelidir." (Morin, 2006a, 62) Morin'nin bu konu da Pascal'la hem fikir olduğu şu sözlerinden de anlaşılmaktadır: "Kesinlikle her eylem bir karardır, bir seçimdir ama aynı zamanda bir bahistir." (Morin, 2008, 54) Bu yüzden Morin; eylemin risk ve hata taşıyabileceğinden bir bahis olduğu düşüncesini Pascal'ın bu konudaki düşüncesiyle desteklediği görülmektedir. Pascal'a göre çelişki doğruluğun bir ölçütü olamaz. (Pascal, 2011, 99) Çelişkinin olmaması bir hakikat belirtisi değildir. (Pascal, 1999, 61) Morin belirsizlikleri göğüsleyebilmek için bilinmesi gereken mantıksal belirsizlik ilkesini açıklarken Pascal'ın bu düşüncesinin altını çizmektedir: "Pascal'ın açıkça söylediği gibi: Ne çelişki yanlışlığın belirtisidir ne de çelişkisizlik hakikatin belirtisi". (Morin, 2006a, 57)

Morin'e göre Pascal özellikle bahsi yüzünden yaşamamıza yardımcı olur. Morin; Pascal'ın bu düşüncesinden etkilendiğini şöyle ifade etmektedir: "Blaise Pascal, Tanrı'nın mantık, bilim ya da mucizelerle kanıtlanamayacağının farkında olarak, inancını bir bahse dayandırır. Ben de onun bahis teorisini benimsedim, Tanrı için değil, hayatta, aşkta, politikada, işimde alabileceğim tüm kararlar için." (Giesbert, 2014)

Morin; Herakleitos'u da Pascal gibi çelişkili formüllerle en derinlere dokunan ve kendisine yakın gördüğü bir filozof olarak tanımlamaktadır. Herakleitos'un Morin'in yazıları üzerindeki etkisi, Morin'in ilk olarak "L'Homme et la mort" (İnsan ve Ölüm) adlı kitabı için 1976'da (çevrilen makalenin yayın yılı) yazdığı yeni önsözde çok belirgindir. Kitabın önsözünde "Bu kitabı yeniden yazmak durumunda olsaydım hayat ve ölüm arasındaki ilişkiyi Herakleitos'un en açık formüle ettiği şekilde (yaşamdan ölmek, ölümlle yaşamak) açıklamaya çalışırdım" olarak ifade etmektedir. (Pauchant, 1993, 3)

Morin bir röportajında da sık sık Herakleitos'un bitmez tükenmez formülüne (Yaşam ve ölüm ayrılmaz, karşılıklı olarak birbirlerini beslerler ve yine de amansız bir şekilde birbirleriyle çelişirler.) geri döndüğünü belirtmektedir. (Pauchant, 1993, 3) Herakleitos'un bu düşüncesine göre evren bir döngü ve değişim içindedir ve bu süreklilik evrenin düzenini oluşturmaktadır: "Ruhlar için ölüm, suya dönüşmektir; su için ölümse toprak olmak. Su topraktan doğar, ruh da sudan." (Herakleitos, 2018, 45) Morin; yaşamının ne olduğunu açıklarken Herakleitos'un bu düşüncesini dikkate almaktadır: "Yaşamak nedir? Herakleitos şöyle diyordu: Yaşamdan ölmek, ölümle yaşamak. Moleküllerimiz zayıflar ve ölür, yerlerini de başkaları alır. Gençleşmek için çürüme sürecimizi kullanarak yaşarız, artık bunu yapamadığımız ana kadar." (Morin, 2017a, 22)

Herakleitos için birliğin merkezinde yer alan karşıtlıklar örgütlenmenin hem kurucu hem de yok edici oluşumdur. "toprağın ölümü, suya dönüşmek, suyun ölümü havaya, havanın ölümü ateşe; ve tersine.... Biz onların ölümünü yaşarız, onlar bizim ölümümüzü." (Herakleitos, 2018, 59) Morin; düzen - düzensizlik - yeniden örgütlenme döngüsündeki düzensizliği yeniden örgütlenmenin antagonistik tamamlayıcısı olarak tanımlarken Herakleitos'un bu düşüncesiyle desteklemektedir: "Açık olan her şey (açık sistem) yok olma tehdidi altında ve sayesinde yaşıyor." (Morin, 1992, 204) "Neyin tam ve neyin eksik olduğu, neyin düzen neyin düzensizlik olduğu, neyin uyumlu neyin uyumsuz olduğu arasındaki tamamlayıcı / uzlaşmaz bağı karmaşıklığın en çarpıcı anlamıyla açıklayan Herakleitos'tur." (Morin, 1992, 145) O halde; Morin'in Herakleitos'un karşıtlık paradigmasından insanileşme sürecini, evreni ve insanı düzen – düzensizlik ve yeniden örgütlenme ilkesiyle açıklarken dikkate aldığı anlaşılmaktadır.

Morin Herakleitos'un umut ilkesini de dikkate almaktadır. Herakleitos'a göre "Beklemezse bulamaz beklenmezi, bulunmaz ve ulaşılmazdır o." (Herakleitos, 2018, 39) Yani eğer insanlık umulmayanı ummazsa, onu bulamaz. Morin dünya vatandaşlığı düşüncesini açıklarken Herakleitos'un bu düşüncesini kendine ilke edindiği anlaşılmaktadır. (Morin, 1995a) Morin; imkânsız isteme anlamına gelen Herakleitos'un umut ilkesini insanlığın karşı karşıya olduğu krize çözüm olarak sunmaktadır: "Uygarlaşma ve kültür sayesinde insanlık bir kriz içindedir. Bununla ilgili tek umudumuzun imkânsız (olanaksız) olduğunu sık sık yazmışsınız. Bununla ilgili Herakleitos, umulmayanın "ulaşılamaz ve erişilemez" olduğunu belirtmiştir." (Morin, 1999, 161) Bu yüzden "her koşulda direnme ilkesini yeniden üstlenmeliyiz; sonuçta umutsuzluk içinde umut ilkelerine sahibiz." (Morin, 2018b, 7)

Morin'e göre Herakleitos'un umut ilkesi yaşamsal bir ilkedir; canlı olan her şey nasıl engellenemez bir biçimde kendini yeniden üretiyorsa insani olan her şey de kendini yeniden canlandırırken umutlarını da tazelerler: "Yaşatan umut değildir, yaşam umudu getirir, ya da aslında şöyle söylemek gerekir: Yaşamak, yaşatan umudu doğurmaktadır." (Morin ve Kern, 2001, 214) Morin; insanlığın karşı karşıya olduğu yok olma tehdidini aşabilmek için bir eğitim, düşünce ve siyaset reformuyla insanlar arasında dayanışma sağlayacak bir dünya vatandaşlığı önermektedir. Bu önerisinde Herakleitos'un umut ilkesini dikkate aldığı anlaşılmaktadır.

Herakleitos'a göre zıtlıklar arasında uyum vardır: "Kendinden farklı olanın nasıl uyumla söylediğini anlamazlar. Terslerin uyumu, yay ve lyra'daki gibi." (Herakleitos, 2018, 51) Morin; demokrasinin, karşıt düşüncelerin belli kurallar dâhilinde barışçıl şekilde çatışmaları halinde yaşayabileceğini ifade ederken Herakleitos'un birbirleriyle uyumlu olmayanların birleştirilmesi önerisini dikkate almaktadır: "Sokrates öncesi bir filozof olan Herakleitos, birbirleriyle uyuşmayan ile uyuşanın birleştirilmesini önermişti. Akdeniz, birbiriyle uyuşan ile uyuşmayanın bulunduğu yerdir. (Morin ve Ceruti, 2014a, 75) Morin'e göre Akdeniz'deki çatışma, demokrasi düşüncesi içerisinde uygarca benimsenmiştir ve bireyler demokrasi sayesinde birbirlerine düşünceleriyle karşı çıkabildikleri bir düzen oluşturabilmişlerdir.

Morin; Descartes'ı sorunları küçük parçalara ayırarak ele aldığı için Pascal'ın karşıtı olan bir filozof olarak tanımlamaktadır. Bilgi anlayışından bahsederken Descartes ve Aristoteles önemli filozoflardır. Aristoteles'e göre bilgi değişmez olanın bilgisidir ve doğru bilgiye bütünü parçalara ayırarak elde ederiz. Descartes indirgemeci ve temellendirici bir yaklaşımı benimsemiştir. Morin bu iki filozofun düşüncelerini eleştirmektedir. Morin bilginin örgütlenmesi alanına büyük bir katkıda bulunmuş ve ona göre asıl soru sadece ne bildiğimiz değil aynı zamanda nasıl bildiğimiz ve bilgiyi nasıl örgütlediğimizdir. *On Complexity* eserinde Morin; gerçekliğin karmaşasını anlamak ve kavramak için bilgi ile ilgili radikal bir farkındalığın oluşması gerektiğini belirtmektedir: tutarsız bilgiye, yanlış algılanan – sorgulanmadan elde edilen bilgiye, mantığa dayalı bilgiden oluşan bir körlükten ve kötü amaçla kullanılan bilgiye (termonükleer silahlar gibi) karşı bir farkındalık. (Morin, 2008, 2)

Morin; Le Point dergisinde Giesbert'le yaptığı röportajda Spinoza'dan şu şekilde bahsetmektedir: "Spinoza'nın nefretten nefret etme ve hoşgörüsüzlüğü reddetme şeklini seviyorum." Morin'in bu ilkeyi benimsediği birçok eserinde belirgindir. Buda düşüncesinin ve İsa'nın felsefi olarak onu etkilediğini belirtmektedir. Ona göre

Budizm'in asıl mesajı (Hristiyanlıktan farklı olarak hayvanlarındaki de dâhil) tüm acılara şefkattir ve bu yüzden kendisini bir Neo-Budist olarak tanımlamakta olduğunu ifade etmektedir. Aynı zaman da kendisini, affetme ve sevgiyi ön planda tutan Neo-Hristiyan olarak da tanımlamaktadır. Bunu şöyle açıklıyor: “Bir tür Yahudi şamanı olan İsa, insanlığın gözünde adaletten üstün olan bir bağışlama duygusu getirdi. O zamana kadar Yahudiler, Yunanlılar veya Romalılar arasında bireysel bağışlamayı bilmiyorduk. Aziz Paul'un mesajından da çok etkileniyorum: Sevgisiz, ben bir hiçim.” (Giesbert, 2012)

Kendisini Neo-Marksist olarak tanımlayan Morin, kendi marksizmini asimile olmuş olarak tanımlamaktadır. Beethoven'ını da kitabında filozof olarak benimsediğini, Nietzsche'nin felsefede önemli bir an olduğunu ifade etmektedir. Morin'e göre Nietzsche hakikatin nihai bir temeli olmadığına inanmaktadır.

2000 yılında Le Monde sayfalarında Morin'in Jacques Derrida ile bir tartışmasında ortaya çıkan bir başka tema ise Morin'in bağışlayıcılığın hayati öneme sahip olması konusundaki ısrarıdır. Derrida için bağışlayıcılık imkânsızlığın sınırında bir istisna iken; Morin için bağışlayıcılık, dünyanın zulmüne bir direniştir ve kısır intikam-ceza döngüsünün nasıl terk edileceği medeni bir toplumun sorunudur. Ona göre bağışlayıcılık etik bir kumardan daha fazla veya daha az değildir. (Reed ve Alexander, 2015, 155) Aynı zamanda bağışlayıcılık; çatışmayı kışkırtan şiddet ve nefret döngüsünü devam ettiren tutumları sürdürmenin reddini içerir. Morin için bağışlayıcılık bizi basit, dualist düşüncenin ötesine götüren ve bizi bir medeniyet siyasetine götüren şeydir ve “bağışlama” geliştirmemiz gereken bir erdemdir. Popüler olan kitabı *Dünya Vatan*'da hepimizin aynı varoluş teknesinde olduğumuzun farkına varmamız gerektiğini ve dayanışmayı yeniden canlandırmamız gerektiği üzerinde durmaktadır. Morin'de bir direnişçi olarak yaşadığı ve deneyimlediği tarihi acılardan dolayı şefkat ve bağışlayıcılık duygusunun ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Bu düşüncesini Liberation² gazetesine Alain Touraine ile beraber verdiği röportajda Morin şu şekilde ifade etmektedir: “Başkasını anlamanın ölçütü nedir? Hem onun acı çekme, sevmeye, hissetme kapasitesiyle kendine özdeş olduğunu; hem de karakteri, inançları, düşkünlükleri ve benzeriyle farklı olduğunu anlamaktır.” (Favereau ve Sardier, 2019)

² Liberation Gazetesindeki röportaj: https://www.liberation.fr/debats/2019/02/03/edgar-morin-et-alain-touraine-une-humanite-de-pensee_1707195

Morin'in etkilendiği diğerk bir filozof da Kant'tır. Kant'a göre "Görünüşte, her etki bir olaydır, ya da zamanda olup biten bir şeydir; genel doğa yasasına göre, ondan önce, nedeninin nedenselliğinin (nedenin bir durumunun) bir belirlemesi gelmeli; etki, belirli bir yasaya göre bu nedeni izler." (Kant, 2002b, 97) Morin de Kant gibi evrendeki döngüdeki her süreci hem önceki sürecin sonu hem de sonraki bir sürecin aracı olarak tanımlamaktadır. Morin *The Method* eserinde döngüdeki belirsizliklerde araçların ve amaçların göreliliğinden bahsettiği ve hayatta kalmak için yaşamak, yaşamak için hayatta kalmak olan iki büyük nihailiğin birbirlerinin hem aracı hem de amacı olduğunu belirttiği düşüncesini Kant'tan alıntı yaparak desteklemektedir: İşte Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nde açıkça belirttiği şu paradoks: "Doğadaki örgütlenmiş bir ürün, her şeyin hem amaç hem de araç olduğu bir üründür". (Morin, 1992, 265) Dolayısıyla Morin'in Kant'ın araç-amaç döngüsü düşüncesinden etkilenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Morin'in muhakeme yeteneği, yazar Hessel tarafından Kant'a benzetilir ve bunu şöyle ifade eder: Morin tüm çalışmalarında olduğu gibi Kant'ın şu üç temel sorusunu yanıtlamaya çalışıyor: "Ne yapmalıyım? Ne yapabilirim? Neye inanabilirim?" Ve Kant gibi o da bu soruları cevaplayabilmek için daha karmaşık sorulara cevap vermemiz gerektiği fikriyle karşılaşmaktadır. (Hessel, 2012, 47-48) Hessel'in de belirttiği gibi Morin'in eserlerini bu üç temel soruyu yanıtlamaya çalışarak kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Örneğin; *Geleceğin Eğitimi İçin Gerekli Yedi Bilgi* kitabında Morin; öncelikle eğitimin eksikliklerini belirleyip neler yapılabileceğiyle ilgili önerilerde bulunurken Kant'ın üç temel sorusunu dikkate aldığı açıkça görülmektedir. (Morin, 2006a) Yine *Our Common Home* başlıklı makalesinde dünyamızın karmaşa içinde olduğunu ve bu karmaşayla nasıl başa çıkabileceğimizi anlatmaya başlarken sözlerine şu şekilde başlamaktadır: "Milenyumumuzdan geriye doğru baktığımızda iki yüzyıl önce Kant tarafından sorulan şu üç soru akla gelir: Neyi bilebilirim? Ne yapmalıyım? Neyi umut edebilirim?" (Morin, 1995b, 8)

Morin'e göre; Kant'ın en büyük katkısı bilgi nesnesinin ruhumuz tarafından inşa edildiğini göstermesiydi. (Morin, 2006b, 17) Kant bize bilginin olanaklarını ve sınırlarını bilmek için bilgiyi bilmemiz gerektiğini belirtti. Kant için pratik akıl nesnelerle kendi yetisiyle (bilgilerine uygun olarak) bilgiyi gerçek kılmak için uğraşır. (Kant, 1999, 98)

Morin'e göre bilgi; her zaman bilginin bilgisini gerektirir ve bilgiyi nasıl inşa edilmesi gerektiğini araştırmayı ve sorgulamayı içerir. (Montuori, xiv, 2013) Morin'in bu düşüncesi Kant'ın bilgi üzerine düşüncesini anımsatmaktadır. Morin'e göre bilginin bilgisi, karmaşık düşünmenin gerekliliğidir. (Morin, 2007, 21) Genelde düşüncelerin bize

ait olduğunu düşünürüz ancak Morin bizim de düşüncelere ait olduğumuza inanmaktadır çünkü ona göre insanlar bilimsel veya dini ideolojiler, inançların hâkimiyeti altındadır. Bu yüzden Morin düşünme şeklini geliştirme çabası üzerinde durmaktadır ki bu düşünme şekli kendini yansıtan, özeleştiren ve yaratıcı özelliklerde olmalı, her şeyi sorgulamalı ve sorunlara meydan okumalıdır. Ancak bu düşünce şekli ile akıl doğru bilgiye ulaşabilir. Dolayısıyla Morin'in bilginin bilgisini bilmenin önemi üzerinde dururken Kant'tan etkilendiği anlaşılmaktadır.

Morin'in "dünya yurttaşlığı" fikrini anlatırken Kant'ın kozmopolitizm düşüncesini dikkate aldığı görülmektedir. Kant sonsuz barışı amaçlayan tarihsel bir evrimi hedeflemektedir ve bunu başarmanın yolunun en iyi topluluğa doğru, dünya yurttaşları toplumuna doğru olduğunu yapıtlarında açıkça ortaya koymaktadır. (Goldmann, 1983, 208) Kant için "İnsan doğasının hedefine doğru zaman içerisinde giderek ilerlemesi ancak evrensel iyiye ilgi duyan ve içinde gelecekte daha iyi bir dünyanın kurulacağı ümit ve düşüncesini her dem taze tutabilecek geniş görüşlü insanların çabaları sayesinde mümkündür." (Kant, 2016, 43) Morin de aynı şekilde insanlığın devamlılığını sürdürebilmesi için dünya vatandaşlığı düşüncesini birçok eserinde özellikle *Dünya Vatan* eserinde dile getirmiştir. Morin'e göre "Gerçek bir dünya vatandaşı haline gelerek, yani kozmopolitleşerek kültürel miraslara duyarlı ve saygılı, ayrıca kaynağa dönüş gereksinimlerine karşı anlayışlı olabiliriz." (Morin ve Kern, 2001, 141) Kant'a göre ebedi barışın sağlanması için devletlerin vahşi özgürlüklerinden vazgeçerek ortak kanunların çatısı altında tüm dünya milletlerini kucaklayan bir milletler devletinin kurulması gerekmektedir ve dünya bütün insanlığa aittir. (Kant, 1960, 25-26) Morin'e göre insanların ortak bir yazgıya sahip olması dayanışmayı ve evrensel konukseverlik ilkesinin gerekliliğini zorunlu kılmaktadır. Bu düşüncesinin Kant'a kadar gittiğini şöyle ifade etmektedir: "Kant, daha o zamanlar, gezegenimizin coğrafi sonluluğunun kendi sakinlerine, diğerine düşman muamelesi görmeme hakkını tanıyan evrensel konukseverlik ilkesini dayattığını söylüyordu." (Morin, 2006a, 84)

Kant için doğru eylemi seçmek eylemimiz için evrensel bir kural belirlemeyi yani diğer insanları dikkate almayı ya da onlarla empati kurmayı gerektirir. Kant belirlediğimiz bu kuralı "maksim" olarak adlandırmaktadır ve herkesin bu maksime göre eylemde bulunduğu bu durum bize uyar mı diye sormamız gerektiğini ifade etmektedir. (Apiah, 2017, 82) Dolayısıyla Kant maksimimizin ahlak ilkelerine uygun olarak kabul edilmesi için öznel maksimimizin evrenselliğini sorgulamamızı ister. (Kant, 1999, 35) Bu durumu şu şekilde ifade eder:

Dünyanın gidişi konusunda deneyimsiz, bu gidişteki olup biteni kavramaktan aciz, kendime yalnızca şunu sorarım: Kendi maksiminin genel bir yasa olmasını da isteyebilir misin? Bunu isteyemeyeceğim yerde, o reddedilecek bir maksimdir; hem de bana ya da başkalarına vereceği zarardan dolayı değil, olanaklı bir genel yaşamada ilke olarak yer almaya uygun olmadığından; oysa akıl beni böyle bir yaşamaya saygı duymaya zorluyor. (Kant, 2002a, 19)

Kant'ın bu düşüncesi; diğer insanların görüşlerini ve durumlarını dikkate alarak düşünmemizi talep eden kozmopolit bir düşüncedir. Morin'nin kozmopolit düşüncesi de Kant'la aynı ilkeleri taşır: “Bireylerin ve toplulukların farklı kimliklerini baskılamak yerine, onları tanımak ve gelişmeleri için elden gelen her şeyi yapmak gerekmektedir.” (Morin ve Ceruti, 2014a, 35)

Morin'in düşüncelerinin şekillenmesinde Rousseau'nun etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Morin; uygarlaşmanın insan doğası üzerindeki olumsuz etkisini anlatırken Rousseau'nun düşüncelerini dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Rousseau “İnsan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur.” derken insanın uygarlaşmayla beraber doğasından uzaklaştığının altını çizmektedir. (Rousseau, 2017, 4) Morin'in Rousseau gibi insanın uygarlaşmayla beraber kendi doğasından uzaklaşarak sahip olduğu özellikleri kaybettiğine inandığı şu sözlerinden anlaşılmaktadır: “Rousseau'da aynı düşüncededir. Ona göre uygarlık, insan varlığının doğal kapasitelerine kıyasla bir gerileme, bir bozulma anlamına gelebilir. İlerleme de, özellikle sadece maddi ve teknik olduğu zaman, paralel gerilemelerle yaranır.” (Morin ve Ceruti, 2014a, 138)

Morin; insan doğasını ayrıntılı olarak ele aldığı “*Yitik Paradigma: İnsan Doğası*” eserinin ilk bölümü Rousseau'un *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* adlı eserinden alıntılıdığı bir sözle başlamaktadır: “İnsana baktığımda kimi hayvandan daha güçsüz, kiminden daha hantal, ama son noktada hepsinden daha elverişli biçimde ÖRGÜTLENMİŞ bir hayvan görüyorum.” Rousseau bu düşüncesinde ilkel insanın sahip olduğu yetiler sayesinde insan olabildiğini dile getirmiştir. Ona göre; insanın doğanın zorlamalarına razı olma ve karşı koyma özgürlüğüne sahip olması doğayla başa çıkmasını sağlamış; bu özelliği onu hayvanlardan üstün kılmış, koşulların yardımıyla diğer tüm yetilerini zamanla geliştirmiştir. (Rousseau, 2003, 39) Morin de Rousseau'nun bu düşüncelerini desteklemektedir: “Gelişmiş primat toplumu, oldukça ileri düzeyde farklılaşmış öğelerin karmaşık bütünlüğünü sağlamakta başarılı olmuşlardır.” (Morin, 2017b, 33)

Rousseau'ya göre eğitim bireylere insanlık durumunu ve yaşamayı öğretmelidir. (Rousseau, 2018, 12) Morin Rousseau gibi eğitimin şefkat, merhamet ve vicdanı içeren yaşama sanatını içermesini ve bütün insanlığın meselesi olan temel sorunlarla baş edebilmek için öncelikle insanlık durumunu öğretmesi gerektiğini savunmaktadır. Morin; eğitimin yaşama sanatını öğretmesi gerektiğini anlatırken Rousseau'nun *Emile* adlı yapıtından alıntı yapmaktadır: “Rousseau'nun *Emile*'de formüle ettiği ilkeye uygun olarak (*Ona yaşamayı öğretmek istiyorum.*) derin bir reformu hayata geçirmemiz gerekiyor.” (Morin ve Hessel, 2012, 68) Bu bağlamda da Morin'in Rousseau'dan etkilenmiş olduğu görülmektedir. Morin; Rousseau'nun insanlığın kaynağı üzerine, mülkiyetin ve uygarlığın kökeni üzerine değindiğinden bahsetmiştir. (Morin, 2017a, 42) Morin'in de benzer konuları kaleme aldığı düşünüldüğünde bu anlamda da yine Rousseau'dan etkilenmiş olduğu görülmektedir.

Rousseau eğitimin insan doğasına uygun olması gerekliliğini dile getirmektedir. (Rousseau, 2018, 4) İnsan doğasını karmaşık bir bütün olarak ifade eden Morin de benzer şekilde eğitimin insan doğasına uygun olması gerektiğini savunmaktadır: “... eğitimin esas yönelimlerinden birinin insan karmaşıklığının incelenmesi ve araştırılması olduğu görülüyor.” (Morin, 2006a, 37) Bu bağlamda Morin'in Rousseau'yla aynı düşüncede olduğu anlaşılmaktadır.

Rousseau'ya göre insanlar uygarlaşma ile kaybettikleri özgürlüğe toplum sözleşmesi ile tekrardan ulaşabilirler. Bu toplum sözleşmesinin çözüm yolu bulduğu asıl sorun şudur: “Üyelerinden her birinin canını, malını bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki, orada her hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun.” (Rousseau, 2017, 14) Morin ise uygarlaşmanın sebep olduğu felaketlere karşı dünyada huzuru sağlamak için bu Rousseau'nun önerdiği toplum sözleşmesinin daha evrensel halini savunmaktadır. Bu düşünceye göre insanlar sadece ulusun vatandaşları değil, aynı zamanda Dünya'nın vatandaşları olarak da dünya vatanda huzur içinde yaşayabileceklerdir. (Morin, 1998)

Sonuç olarak Morin'in felsefi düşüncesinin oluşmasında; özellikle Dostoyevski, Pascal, Herakleitos, Kant ve Rousseau gibi önemli filozofların etkisi açıkça görülmektedir. Dostoyevski'nin insan doğası ve insanlık durumu düşüncesini, Pascal'ın parça-bütün ilkesini ve bahis argümanını, Herakleitos'un karşıtlık paradigmasını ve umut ilkesini, Kant'ın araç-amaç döngüsünü, kozmopolitizm düşüncesini ve üç temel sorgusunu ve Rousseau'nun insan doğası, insanlık durumu ve toplum sözleşmesi düşüncelerini dikkate aldığı anlaşılmaktadır.

Edgar Morin'in Eğitim Düşüncesi

Eğitimle bireylere yaşamı sürdürebilmelerini sağlayacak becerilerin ve davranışların kazandırılması amaçlanır. “Bu davranışların neliğini belirlemede, felsefe önemli bir rol oynamaktadır; çünkü kişiye kazandırılacak davranışların niteliğine göre eğitim durumu düzenlenmektedir.” (Sönmez, 2020, 42) İşte bu noktada eğitim felsefesi işin içine girer, eğitim felsefesi neyi, niçin, ne zaman, nerede, kime öğretileceğini sorgular. Bu yüzden eğitim sistemleri ve politikaları tasarlanırken eğitim felsefesinden ve filozofların eğitimle ilgili görüşlerinden yararlanmak doğru olacaktır. Çalışmamız Edgar Morin'in eğitim düşüncesini açığa çıkarmayı amaçladığından bu bölümde öncelikle Morin'in bir önceki bölümde açığa kavuşturduğumuz felsefi düşünceleri doğrultusunda eğitime dair düşüncesini insan doğası, kültür-uygarlık ve siyasetle nasıl temellendirdiği anlatılacak ve günümüz eğitiminin sorunlarına değinilecek, Morin'in bu sorunları nasıl ele aldığından ve devamında geleceğin eğitime dair önerilerinden bahsedilecektir.

Eğitim ve İnsan Doğası

Düşünürler genellikle eğitimle ilgili düşüncelerini oluştururken eğitimin felsefi yönüyle ilgilenirler; eğitimin ne için, nasıl olacağı, hangi bilgi, beceri ve değerleri kazandıracağını sorgularlar. Eğitimin asıl hedefi insandır bu sebeple eğitimin öncelikle insan doğasıyla olan ilişkisine değineceğiz. İnsan doğası özellikle eğitim açısından temel bir kavramdır. Yüzyıllardır insan kendini ve doğasını anlamaya çalışmış, daha iyi bir yaşam için çabalamıştır. Eğitim felsefeleri ve politikaları belirlenirken de insan doğasının anlaşılması ön plandadır. Her bilim dalı insan doğasını kendi ilkelerine göre tanımlamış, insan doğasıyla bağlantı kurmuş ancak insan doğası tam olarak anlaşılmış değildir. Eğitim; felsefenin insan doğasını anlamlandırdığı kadarıyla kendisine yön vermiştir. Bu nedenle dünyanın doğası, iyi yaşamın anlamı, insan doğası ve insanın bu ortamdaki yerinin araştırılması gerekir ve eğitimin insan yaşamındaki önemi üzerinde durulurken eğitimin felsefi yönden de incelenmesi gerekir. (Alkan, 1983, 1)

En çok da filozoflar bu konu üzerine kafa yormuşlar, farklı iddialarda bulunmuşlar, tanımladıkları insan doğası çerçevesinde bir eğitimi savunmuşlardır. Örneğin; Aristoteles'e göre bütün insanlar doğaları gereği bilmek isterler bu yüzden eğitim insanların dünyayı anlamalarını sağlamalıdır. (Manery, 2019, 181) Ona göre; insan doğası gereği sosyal bir varlık olduğundan eğitimin başka bir görevi de insanları erdemli

ve bilgili vatandaşlar olmasını sağlamaktır. (Ergün, 2019, 48) İnsan doğasının doğuştan iyi ve özgür olduğunu savunan Rousseau ise; insanın doğasına uygun olarak eğitilmesi gerektiğini savunur. Rousseau eğitimin “insana uygun ve insan yüreğine iyi uyarlanmış olmasının yeterli” olduğunu ifade eder. (Rousseau, 2018, 4) Yani insan doğasını kısıtlamayan, aksine onu ortaya çıkartan bir eğitim modeli tavsiye eder. İnsanların daha sürdürülebilir hayata erişebilmeleri için eğitimin insan doğasına uygun olması gerekir. Bu araştırmanın konusunu oluşturan Morin’in eğitim görüşü de bu ilkeleri içermektedir.

Bu bölümde; Morin’in “insan doğası” na dair düşüncelerine ve ardından eğitimle nasıl ilişkilendirdiğine değineceğiz. Morin’in eğitim anlayışının; eserleri incelendiğinde temelde insan üzerine olduğu anlaşılmaktadır. Eserlerinde insanı, insanlığı, insan doğasını, insanın tarihini, antropolojisini, siyasi gelişimini, kültürünü, insanla ilgili her şeyi sorgulamaktadır. Morin, daha çok insanlığın üç yönlü doğası üzerinde çalışmaktadır: birey / toplum / türler. Edgar Morin fizik bilimleri ve insan bilimlerini ilişkilendirmekte ve Morin’in antropolojik bu projesi fazlaca katı olan tarihin olguları ve doğanın olguları arasındaki karşıtlığı yok etmeye çalışmaktadır. (Descamps, 2015, 187)

Edgar Morin; insan doğasını yorumlayabilmek için sistem teorisi, bilgi teorisi ve sibernetiğin birleşiminden oluşan karmaşık bir yaklaşımı kullanmıştır. Bu bakış açısını 1968 biyolog ve sibernetikçilerin oluşturduğu des Dix’e dâhil olmasıyla geliştirmeye başlamış; ekoloji alanında da okumalar yaparak en son CIEBAF’ta biyoloji ve beşeri bilimler arasında disiplinlerarası bilgi alışverişinin yapıldığı disiplinlerötesi bir çalışmanın oluşmasını sağlamıştır. Morin burada ki çalışmalarını *Yitik Paradigma: İnsan Doğası* adlı kitabında toplamıştır. Bu eserinde Morin; insana dair olan paradigmaların sadece insan ile hayvan ya da kültür ve doğa arasındaki bir zıtlık olarak görülmesini eleştirmektedir. Bu bakış açılarının yetersiz olduğunu düşündüğünden insanı ve insanlıkla ilgili kavramları tarih, etnoloji, sosyoloji, psikoloji, biyoloji kısacası birçok disiplinden yararlanarak açıklamaya çalışmıştır. İnsanı, biyo-psiko-sosyolojik bütünlük ve tarihsellik içinde anlamamız gerektiğini savunmaktadır. (Kurul, 2019, 136) Morin; insan doğasını açıklamada mevcut disiplinlerin doğa bilimleri, beşeri bilimler, edebiyat ve felsefeden ayrılmadan, insan doğasıyla ilgili parçalanmış bilgiyi birleştirerek insanın birliğini ve karmaşıklığını anlamanın doğru bir yol olduğu üzerinde durmaktadır.

Morin; insan doğasını anlamanın önündeki engelleri şöyle tanımlamaktadır: İnsanın sadece insangiller familyasından geldiği, milyar yıllar süren bir evrim sürecinden geçtiği ve biyolojik bir varlık olduğu bilgileriyle insanı anlamaya çalışmak kısır kesinliklerdir, bir indirgemedir ve bu önermeler yetersizdir. Ayrıca insanı doğaya dâhil

eden ve insanı doğadan ayrı tutan iki zıt paradigmadan bahseder. “Bu iki zıt paradigmanın ortak noktası gerek indirgemeyi (insanın doğal olana indirgenmesi) gerekse ayırmayı (insan ile doğal olan arasında) zorunlu kılan basitleştirici bir paradigmaya boyun eğmeleridir.” (Kurul, 2019, 137)

Morin özellikle Descartes’ten bu yana bilimin ön plana çıkmasıyla insanın doğadan ve kendi doğasından uzaklaştığını düşünmektedir. Bununla ilgili aydınlanma dönemiyle “Descartes’ten bu yana doğaya karşı düşünüyoruz; doğaya tahakküm etmenin, onu kontrol etmenin ve ele geçirmenin görevimiz olduğuna eminiz.” şeklinde belirtmiştir. (Morin, 2017b, 4) Çünkü Aydınlanma çağı ile insanlığın akıllı ile yüceldiğine inanılmıştır. “Tüm bunlar da akıl varlığı olan insanın diğerlerinden üstün olduğu görüşüne sebep olmuştur.” (Gökboğa, 2013, 20) “Bilim kendi öz yöntemi ve kavramları yoluyla öyle bir evren tasarlamış ve geliştirmiştir ki, bunda doğaya egemenlik insana egemenliğe bağlı olarak kalmıştır—bir bağ ki, bir bütün olarak bu evren için öldürücü olma eğilimindedir.” (Marcuse, 1990, 147) Sadece doğaya hâkim olma düşüncesi değil aynı zaman da bütün insanlığın aynı türden *homo sapiens*’ten gelmesine rağmen kendi toplumundan olmayan insanları dışlaması ve onlara hâkim olma düşüncesi de bir engeldir. Bu bakış açısı insanlığın birbirini anlamasını ve birbiriyle dayanışma içinde yaşamasını da engellemektedir ki bu konu Morin’in en çok üzerinde durduğu konulardan biridir.

İnsan doğası birçok filozof tarafından sorgulanmış; ancak bu sorgulama önceleri daha çok bilinmeyi öğrenmeye yönelikken, Rousseau’dan sonra iyilik ve erdemli olma karşılığı bulmuş, sonrasında ilerleme ideolojisi uğruna insan doğası diye bir şey olmadığı fikri bile öne sürülmüştür. Tüm bunların aksine Morin’e göre insan ve doğa bir bütündür. Çünkü doğa, insana kadar varan evrim sürecini bünyesinde barındırmakta ve insan doğası, bu biyolojik niteliklerden yoksun olamaz. (Morin, 2017b, 5) Morin’e göre yaşam dallar halinde çatallaşarak 500 milyon yıldır doğada inanılmaz çeşitlenmelerle yayılarak bitkiler, omurgalılar ve omurgasızları ortaya çıkarırken Dünyada bir “hayat ağacı” oluştu. İşte hayat ağacından sapan ve son dalı olan insan, biyosferin tam ortasında belirmiştir. Bu yüzden Morin’e göre doğadan doğan yaşam yine doğaya bağlıdır. (Morin ve Nair, 2001, 57-58) Ancak insan uygarlaşmayla beraber kendi doğasından ve doğadan uzaklaşmış ve kendisini doğanın efendisi gibi görmeye başlamıştır. “Biz kozmostan, doğadan, yaşamdan çıktık, ama bizzat kendi insanlığımız, kendi kültürümüz, kendi zihnimiz, kendi bilincimiz nedeniyle, bize yakın duran bu kozmosa yabancılaştık.” (Morin, 2006a, 29) Bu yabancılaşma yavaş yavaş insanlığın sonunu getiren olaylara sebep olmaktadır. “İnsan,

gittikçe doğadan kopan, doğadışı bir varlık haline gelmiş bu bakımdan başarı ve felaketlerinin sorumlusu kendisi olmuştur.” (Mengüşoğlu, 1998, 5)

Morin’e göre insanın sadece doğa bilimleriyle açıklanmaya çalışılması kuramda değil sadece metotta başarılı olabilmıştır. İnsanı doğal dünya ve doğal süreçler açısından teorileştirmek için ciddi felsefi girişimler (özellikle Marx, Spencer ve Freud tarafından) olmuşsa da, antropolojinin genel yapısı, kültürü biyolojiden ayırmak olmuştur. (Marks, 2019, 166) Örneğin Marx antropolojinin temeline toplumsal ve kültürel insanı değil, onun tür varlığını koymakta ve ileride insan ve doğa bilimlerinin tek bir bilim haline geleceğini ileri sürmekteydi. Engels insanı doğanın diyalektiğiyle birleştirirken, Spencer ise toplumsal yapıyı biyolojik organizma analogisiyle bütünleştiriyordu. Modernistler ise insanı, neredeyse doğaüstü bir yaratık yaptılar. Bacon, Descartes, Buffon, Marx insana, doğaya sahip olma ve evrene hükmetme misyonunu yüklerken Rousseau’nun ardından romantizm, insanı doğaya bağlayacaktır. (Morin ve Nair, 2001, 58)

Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında antropoloji insanı doğadan yalıtılmış halde; insanı hayvanla, kültürü doğayla olan karşıtlığı açısından ele almıştır. Bu yüzden Morin, bilimi ve doğa bilimlerinin kendi alanlarında uzmanlaşmalarını, uzmanlaşırken diğer bilimlerden uzaklaşmalarını sıkça eleştirmektedir. İnsan bilimi ve doğa bilimlerinin iç içe olduğunu, biyoloji ve antropoloji bilimlerinin bunu açıklamada yetersiz kaldığına inanmaktadır. Ona göre disiplinlerdeki uzmanlaşma bunu daha da tetiklemiştir. Her disiplin “İnsan” ı kendi açısından değerlendirdikçe insan doğasını anlamak zorlaşmıştır. Morin bunun aksine insan doğasının ancak multidisipliner bir bakış açısıyla ele alındığında daha iyi anlaşılacağı üzerinde durmaktadır. Morin insanı anlamının yolunu şöyle ifade etmektedir: “Nasıl bir mikro fizikçi gözlemlediği olguları anlamak için mantıken çelişkili ve zorunlu olarak birbirini bütünleyen kavramları kullanıyorsa, aynı şekilde bizimde insanı anlamak için, idrakimizde çelişen kavramları bir arada kullanmamız gerekir.” (Morin, 2017b, 154)

Ona göre uzmanlaşmayla biyoloji, biyolojizmle antropoloji de antropolojizmle sınırlandırılmış olmakta, antropolojizmle insan yalıtılmış bir insan anlayışına sıkıştığı gibi biyoloji de organizma içine kapalı bir yaşam anlayışı içine sıkışmaktadır. Her ikisinin de kendine has, orijinal bir konusu varmış gibi birbirinden ayrı düşünülmesini ve yaşamı; fiziko-kimya özdekle, toplumla ve daha üst fenomenlerle ilgisiz, insanı ise yaşamdan kopuk olarak anlaşılmasını eleştirmektedir. Bu yüzden dünya, üst üste binmiş ilintisiz üç tabakaya benzemektedir:

İnsan- Kültür,

Yaşam-Doğa,

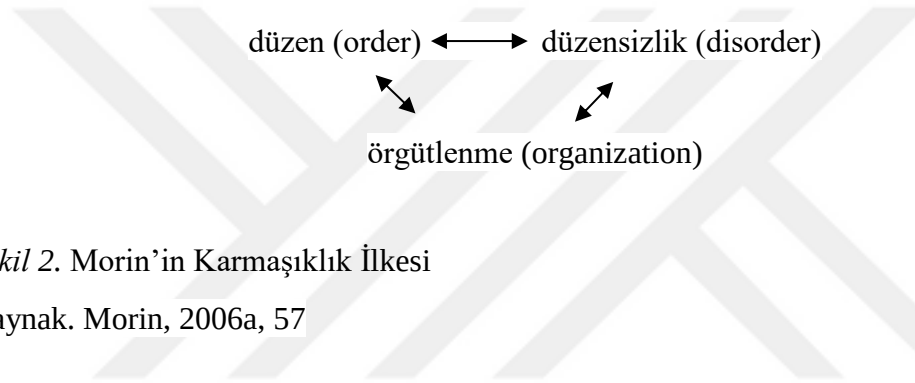
Fizik-Kimya, (Morin, 2017b, 8)

Morin; bu karşıtlıklar tarafından parçalanmış olan “insan doğası”nı yeniden oluşturmaya çalışmakta ve bu tabakalar arasında bir “Epistemolojik Lehim”i öngörmektedir. Bu yüzden bu kavramaları gezegensel bir bağlama yerleştirmektedir. Dünya bilgisini edinmede; bilgiyi parçalara bölerek ayıran düşünce şeklini bırakmamız gerektiğini bunun yerine parçalara ayıran düşünce şeklini bağlantılar kuran düşünce şekliyle tamamlamamız gerektiğini belirtmektedir. İnsan doğası düşüncesini açıklarken kendi oluşturduğu karmaşıklık ilkesine başvurmaktadır. İnsan doğası düşüncesini anlamak için karmaşıklık düşüncesini anlamamız yerinde olacaktır.

Karmaşıklık düşüncesi parçayı bütünle birleştiren bir ilkedir. Bu ilkeye göre Dünya; mutlak bir düzene tabi olmamakla birlikte düzen, düzensizlik ve örgütlenme arasındaki “diyalojik” (zıttı olan, eşzamanlı ve tamamlayıcı) bağın sonucudur. Karmaşıklık birbiriyle bağlantılı olan üç teoriyi içerir: Enformasyon kuramı, sibernetik ve sistem teorisi. Bilgi kuramına göre; evren düzenin (fazlalık) ve düzensizliğin (gürültünün) sonucu yeni bir şeyin (bilginin kendisi) türemesi ve daha sonra sibernetik bir makinenin düzenleyici (programlama) aracı haline gelmesi bilgisine erişimdir. Sibernetik (g d mbilim) ise, kendi kendini kontrol eden mekanizmaların teorisidir. Sistem teorisine göre ise “bütün parçalarından daha fazlasıdır.” (Morin, 1996, 9-12)

Morin bu teorilere ek olarak bazı kavramları da karmaşıklık ilkesine dâhil etmiştir. Yaşayan sistemlerin örgütsel karmaşıklığını doğal otomat teorisiyle açıklayan John von Neumann'ın “sürekli yeniden örgütlenme ve yeniden düzenleme, her zamankinden daha karmaşık sistemlerle sonuçlanır” ilkesini de ilke olarak benimsemektedir. (Morin, 1992, xvi) Neumann'ın ilkesine göre daha az güvenilir parçalardan oluşan canlı mekanizmalar; güvenilir parçalardan oluşan yapay mekanizmalara göre son derece güvenilirdir. Yapay mekanizmalar bozulduklarında kendilerini onaramaz ya da yeni duruma ayak uyduramazlarken – canlı mekanizmalar, en başından itibaren düzensizlikle karşılaştıklarında belirli bir gelişmeye uğrar. (Morin, 2008, 17,89) Canlı mekanizmalar ortaya çıkan düzensizlik ve karmaşıklıkla daha fazla etkileşimi ve birimi işletir. Neumann bu durumu “gürültünün sıra prensibi” ile yani kendi kendini yeniden üretme teorisinde açıklamıştır. Canlı mekanizmanın “Gürültü” veya düzensizliğin artışı ile karmaşıklığı da artacaktır. Ona göre karmaşıklık, doğal mekanizmanın yapay mekanizmadan bambaşka bir işleyiş ve gelişme mantığına sahip olması demektir. (Morin, 1992, 38) Buna ek olarak

Heinz Von Foerster'ın "gürültüden düzen" önermesini de karmaşıklık ilkesine dâhil etmiştir. Von Foerster tarafından güçlendirilen bu ilkeye göre düzen ve düzensizlik yaşamın iki kutbudur, bu nedenle bir ilk ilke: yaşam, "gürültü" veya geribildirim tarafından üretilen kalıcı bir düzenleme ve yeniden düzenleme sistemidir. Henri Atlan'ın, "rastgele organizasyon" teorisini de önemseyen Morin; ilkesine Atlan'ın evrenin doğuşunda, belirli koşullar altında (rastgele karşılaşmalar) örgütlenme ilkelerinin mümkün kıldığı, düzensizlik tarafından tetiklenen bir düzen / düzensizlik / örgütlenme diyalogu olduğu fikrini de ekler. (Morin, 1996, 13) Morin'de bu düşünceler ışığında; yaşamı / evreni şu terimler arasında yer alan diyalojik ilişkiyi kendisinin öne sürdüğü karmaşıklık ilkesiyle açıklıyor:

Şekil 2. Morin'in Karmaşıklık İlkesi

Kaynak. Morin, 2006a, 57

Son olarak Ilya Prigogine'in "Canlılar çevrelerinden enerji almak ve hatta ondan bilgi almak ve örgütlenmeyi özümsemek için yeterli özerkliğe sahiptir." düşüncesini de benimseyerek bu sürece otomatik eko-örgütlenme adını vermiştir. (Morin, 1996, 13) İnsan doğasını açıklarken karmaşıklığın belirtilen ilkelerinden yararlanmıştır. Bu yüzden insan doğasını anlamlandırabilmek için bizi insanın biyolojik ve kültürel evrimini ve bu ikisi arasındaki etkileşimi anlamaya davet ediyor. Son zamanlarda bu üç tabaka arasındaki sınırın "biyolojik devrim" olarak adlandırdığı gelişmelerle yumuşadığını ve ekoloji kuramının da bunda etkisi olduğunu belirtmektedir. Ona göre artık bu üç tabaka arasındaki kapalılık yavaş yavaş diğer disiplinlere açılarak yeni paradigmaların doğuşunu hızlandırmaktadır.

Biyolojik Devrim; Shannon'un (1949) enformasyon kuramı ve Wiener'in (1948) sibernetiği yapay mekanizmalara, biyolojik organizmalara aynı zamanda psikolojik ve sosyolojik fenomenlere uygulanabilir bir kuramsal bakış açısını getirmesiyle başlamıştır. Morin, insan doğasını anlamak için önerdiği sentezin temel noktasının Wiener, Shannon ve Weaver'ın çalışmaları olduğunu belirtmektedir. Morin; Wiener, Shannon ve Weaver

teorilerinin "biyolojik organizmalara ve psikolojik ve sosyolojik olaylara uygulanabilir" olduğunu savunmaktadır. Bu biyolojik - psikolojik - sosyolojik üçleme Morin'in insan doğası düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Morin'e göre bu sistemde, yeniden organize olmak için her zamankinden daha karmaşık bir birlik içinde maksimum miktarda "gürültüyü" bütünleştiren, hayatta kalır ve gelişir. Evren de yine bir yandan termodinamiğin ikinci ilkesine göre genel bir entropiye yani üst düzey bir düzensizliğe eğilimliyken diğer yandan da evrende her şey kendini düzenler, karmaşıklarlaştırır ve gelişir. (Morin, 2008, 40) Morin bu ilkenin aynı zamanda insanlaşma sürecini anlatırken de biyolojik – psikolojik – sosyolojik – antropolojik - ekolojik bir sistemin karmaşıklığı içinde geçerli olduğunu belirtmektedir.

Biyolojik devrim; 1953'te genetik kodun kimyasal yapısının keşfedilmesiyle daha da ilerledi ancak biyolojinin, fiziko-kimyasal "aşağıya" açılım yaparak bölümlere ayrıldı. Bu ayrımın "yukarıya" açılım olmaması biyolojiyi insanı anlamada ki amacından uzaklaştırmaya başladı. Bu indirgeme kuramı; var olanın yaşayan sistemler olduğu düşüncesini sadece fiziko-kimyasal yapıda açıklamaya çalıştı. Morin, Gunther'in düşüncelerini savunduğu için indirgemeci kurama karşı olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır:

Mekanizma, kurucu öğelerine indirgenemeyecek örgütlü bir bütündür. Kurucu öğeler de parçalanamaz, tersine, öğelerin ortaya koyduğu niteliklere anlaşılabilirlik kazandırır. Hatta bunun ötesinde, enformasyonel ve güdümbilimsel kavramları sadece ileri düzeyde örgütlenmiş mekanizmalara göndermekle kalmaz; her iki kavramın da antropo-sosyomorf yan anlamı vardır. Bu da "yukarıya" açılımın şaşırtıcı tarafıdır. (Morin, 2017b, 11)

İşte "yukarıya" açılım; insan tarafından üretilmiş enformasyon, kod, mesaj, program, iletişim, denetim gibi kavramları hücrelerde, mekanizmalarda ve insan toplumlarındaki güdümbilimsel bağı görebilmek demektir. Bu farklı gerçeklikleri bir araya getirmeyi ilk başarabilen güdümbilim olmuştur. Güdümbilim (sibernetik); biyoloji üstü olarak tanımlanan mekanizma, toplum ve insan gibi örgütlenme biçimleri arasında bir bağ kuruyordu. Ancak fizik bu durumun tam aksine örgütlülüğün azalması ilkesini (termodinamiğin ikinci ilkesi) ortaya koymuştu. Bu ilkeye karşılık Brillouin (1959) enformasyon kuramıyla bilgiyi örgütlenme ve karmaşıklıkla beraber düşünmemizi sağladı. (Morin, 1992, 312) Morin'e göre bu paradoks; düzen ve düzensizliği birbirine bağlayan yaşamı, karmaşıklık ilkesine bağlı olarak ve yeniden örgütlenme sistemi olarak ele alınarak anlaşılabilir. Ne yazık ki bu devrimin henüz başında olan moleküler biyologlar güdümbilimi örgütlenme gerçekliği olarak değil de fizikokimyanın bir aracı

olarak görmüşler, sonradan Neumann'ın üst-güdümbilimsellik ile ilgili öne sürdüklerini dikkate almamışlardı. Ancak bu karmaşıklıkla doğanın özörgütlenme düşüncesi maalesef daha ileri gidememiştir. Bu yüzden biyolojik devrim henüz tamamlanmamış ancak özörgütlenme ve karmaşıklıkla anlaşılması gereken insan doğası kavramını değiştirmiştir.

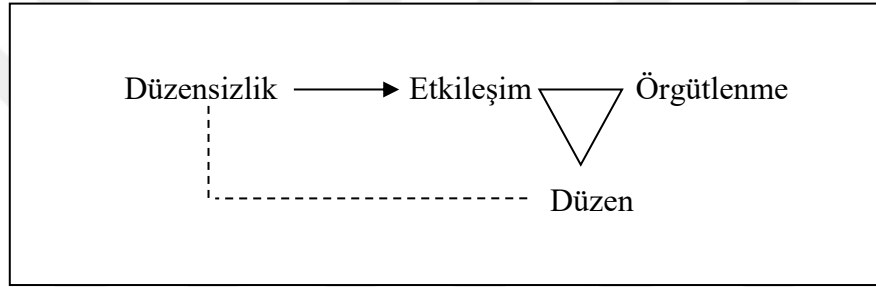
Morin insanı anlamada önemli yeri olan ekolojik kuramdan bahsetmekte ve bu kuramın da tamamlanmamış olmakla birlikte doğa kavramına farklı bakış açıları geliştirdiğini belirtmektedir. Morin'e göre genelde doğa kavramı; çevreyi şekillendirici olarak ya da seçimci (Darwinci) olarak tanımlara indirgenmişti ve canlıların ekosistemi oluşturdukları ancak kısa bir süre önce anlaşıldı. Morin doğayı ekosistem içinde kendi kendini örgütleyen bir bütünlük olarak tanımlamış ve içindeki karmaşıklıkların özörgütlenmeleri ortaya çıkartarak kendi devamlılığını sağladığını ileri sürmektedir:

Dolayısıyla doğayı küresel bir organizma, matrisyel bir varlık addetmek romantik bir çılgınlık değildir, tabii kendi çocukları tarafından yaratılan bu tabiat ananın aynı zamanda bir üvey anne olduğu ve ölümü ve yıkımı da düzenleyici araç olarak kullandığı unutulmamak kaydıyla. (Morin, 2017b, 15)

Morin; ekoloji kuramını biyoloji bilimleri ve beşeri bilimleri etkileyen bir alan olarak tanımlamaktadır. Doğa pasif değil, karmaşık bir bütündür; insan ise bu karmaşık yapı karşısında özerklik/ bağımlılık ilişkilerine sahiptir. Doğadan en çok özgürleşmiş insan toplumu özerkliğini, çoklu bağılıklarla sağlar. Morin; ekosistem içindeki karmaşıklığın artmasıyla ekosistem içinde barındırdığı toplumun düzeninin yani karmaşıklığının, çeşitliliğinin ve zenginliğinin de arttığını öne sürmektedir. Bu karmaşıklığın içinde insanın bireyselleşmesi; insanı sistemin en fazla bağımsızlaşmış aynı zamanda da ona en bağımlı parçası haline getirmiştir. Bu bireysellik özelliğinin devamlılığı okul öğrenimi ve toplumsallaşmayı içeren eğitimsel, kültürel ve teknik bağlarla sağlanmaktadır. Bu da bizi insanın ekolojik bağımlılığının ve bağımsızlığının karmaşık bir gerçekliğine götürmektedir. Özetle ekoloji; karmaşık bütünlüğü içinde insanın özörgütlenmesini sağlarken insan da bu karmaşık bütünlüğün içinde devamlılığını sağlayabilmek için bu bağılıklara kendini açan bir gerçekliktir.

İnsanlaşmanın ilk yazgısının orman ve savan arasında başlamış olabileceği ihtimali düşünüldüğünde; ekosistemlerdeki değişim bu bölgelerde demografik bir yoğunluğa sebep olmuş, bu ekolojik ve demografik baskılar genetik mutasyonları ortaya çıkarmıştır. İçlerinde genetik, anatomik, teknik ve pratik açılardan daha becerikli olanlar, insangillere daha yakın türü oluşturup kendilerinden daha zayıf olanları av hayvanı gibi avlayarak ya da onları verimsiz topraklara sürerek zamanla onları ortadan kaldırmıştır.

Bu durum ekosistem ile insan arasındaki karmaşık ve çok boyutlu ilişkiyi göstermektedir: “...ekosistem avın örgütleyici ve üretici bir parçası; fizik; beyinsel, teknik, işbirlikli ve toplumsal gelişimi tetikleyen örgütleyici ve üretici praksistir.” (Morin, 2017b, 56-57) Av fenomeninin insanlaşma sürecine ve uygarlaşmaya yön verdiği açıktır. Ancak ekolojik karmaşıklık sonucunda uygarlaşan *sapiens*; doğadan uzaklaştıkça kendi doğasından da uzaklaşmıştır. Böylelikle insan kendi doğasından uzaklaştıkça insanda en insani, sosyalde en sosyal, akılda en entelektüel gibi görünen şeye doğru gidişte aniden termodinamik bir salınım tetiklenmiştir. Ona göre “On binlerce yıllık düzenlemeden (arkaik toplum) sonra tarih; biyolojik tekrardaki fiziksel düzensizliğin bozulması gibidir.”(Morin, 1992, 381) İnsan yaşamını aşağıdaki tetralogla özetlemiştir:

Şekil 3. İnsanın Fiziksel Doğası

Kaynak. Morin, 1992, 381

Morin bu durumla ilgili “Doğa sadece fizik, kaos ve kozmostan ibaret değildir. Doğa, bağlayan, ifade eden, antropolojik olanı biyolojik ve fiziksel olanla derinlemesine iletişim kuran şeydir. Dolayısıyla, insan doğasını yeniden keşfetmek için doğayı yeniden keşfetmeliyiz.” şeklinde öneride bulunmaktadır. (Morin, 1992, 382) Özetle; Morin insan doğasının karmaşık ve çok boyutlu bir yapıda olduğu için onu anlamada multidisipliner bir yaklaşımı önermektedir.

Morin; insan ve toplumu daha iyi anlayabilmemiz için ekoloji kadar etolojiden de yararlanmamız gerekliliği üzerinde duruyor. Ekoloji; doğayla ilgili görüşleri geliştirirken etoloji ise hayvanlarla ilgili görüşleri değişime götürür. Altmışlı yıllara kadar hayvan davranışlarının sebebinin sadece refleksler ve içgüdüler olabileceği görüşü hâkimdi. Ancak etoloji hayvan davranışlarının hem örgütlü hem de örgütleyici olduğunu göstermektedir. Hatta etoloji daha ileri giderek iletişim sisteminin toplumsal ilişkilerde bireyleri bir araya getirerek örgütlü bir düzene soktuğunu da ortaya koyuyor. Sosyoloji

insanı canlılar içinde benzersiz olarak tanımlarken biyolojizm ise organizmacı bir yaklaşımla ele alır. Bu görüşle de örneğin; sosyoloji örgütlü böcek toplumlarının işleyişini “kör içgüdü” olarak tanımlarken, biyolojizm bu durumu türe özgü bir gerçeklik olarak tanımlar. Etoloji ise bu gerçekliğe daha karmaşık olarak ele alır. Bu yüzden Morin; toplum kavramını daha iyi anlayabilmemiz için etolojinin ortaya koyduğu verilerden de faydalanmamız gerektiği üzerinde durmakta ve hayvan toplumlarında ki karmaşıklığın insan toplumlarında ki karmaşıklık gibi belli bir düzen ve düzensizliği içerdiğinin altını çizmektedir. Hayvan etolojisinin ortaya çıkardığı bu gerçeklik toplum fikrini değiştirmesinin yanı sıra primatoloji alanını da etkileyerek insan ve maymun fikrini de değiştirmiştir. (Morin, 2017b, 17-21)

Morin “insan doğası”nın daha iyi anlaşılması için insanlaşma sürecini disiplinlerarası bir yaklaşımla ortaya koymakta; bu süreci karmaşıklık ilkesine bağlı olarak açıklamaya çalışmaktadır. Morin’e göre en ilkel toplumlarda bile ortaya çıkan çokboyutlu karmaşıklıklar (toplumsal, kültürel, biyolojik, genetik ve ekolojik) insanlaşma sürecinin temelini oluşturmuştur. İnsanlaşma sürecini toplum ve birey kavramlarının; “aşağı kardeşlerimiz” olarak tanımladığı maymun toplumlarında ve en gelişmiş primatlar toplumunda nasıl karşılık bulduğunu ele alarak başlamıştır. Maymun toplumlarında toplum tipi türe ve çevreye göre farklılık göstermiş ve bu toplumların bünyesinde hiyerarşi, statü, rol, sınıf, cinsiyet, yaş gibi kavramlar söz konusu olmuştur. Primatın toplumsal davranışını bu kavramlar şekillendirir. Bu davranışlar toplumsal bütünleşme ve toplumsal hareketlilik sonucunu ortaya çıkar. Eşitsizliğin hüküm sürdüğü toplumsal bütünleşmede herkes rolüne göre davranır. Bu eşitsizlik toplumsal hareketlilik (gençlerin yetişkinliğe erişip başka statüye terfi etmesi gibi) ile kısmen de olsa yumuşar. Toplumun çekirdeği olan aile kavramı bu toplumlarda gelişmemiştir ancak anne-çocuk ilişkisi etrafında aile öncesi bir aşama görülmektedir. Buna karşılık bireysellik olgusu son derece gelişmiştir çünkü statü ve rol kavramları toplumsal çeşitliliği ve bireysel farklılıkları ortaya koyarak toplumsal ve bireysel ilişkileri zenginleştirmiş ve karmaşıklştırmıştır.

En gelişmiş primat toplumlarında ise gelişmiş insanımsılar dayatmalarıyla ve hiyerarşileriyle bireyleri kontrol ediyor, fakat bireylerin farklılıklar geliştirmesini destekliyordu. Böylece toplum ve bireysellik hem zıt hem de birbirini tamamlayıcı bir gerçeklik haline geliyor. Toplum belli bir çerçeve ve dayatma empoze ederek hem bireyselliği hor görüyor hem de kendisini ifade etmesini sağlayacak yapıları sunuyor. Toplum ve bireysellik arasında birbiriyle çelişkili fakat birbirini tamamlayan bir

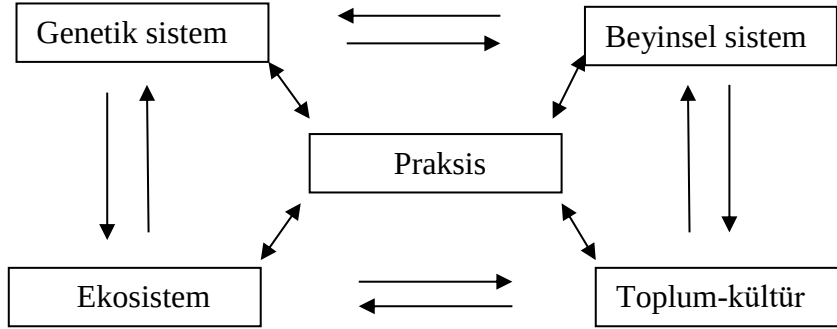
karmaşıklık söz konusudur. İnsanımsı toplumlarda bireyler arası dayanışmacı ve çatışmacı ilişkiler primat toplumlara göre daha karmaşıktır. Benmerkezcilik ve toplulukmerkezcilik ilişkisi düzen ve düzensizliği içinde barındıran bir karmaşıklık barındırır. Bunu daha iyi anlayabilmemiz için Morin; birey-toplum ilişkisine “tür” ü de dâhil ederek **tür-birey-toplum** üçlü ilişkisi içinde düşünmemiz gerektiğini belirtmektedir. Gelişmiş primatın gelişmiş bir beyne sahip olması ve doğuştan sahip olduğu yetenekler ile tecrübeleriyle edindiği yetenekler; toplumsal açıdan diğer türlere göre daha fazla toplumsallaşmalarına ve buna karşılık daha fazla bireyselleşmelerini sağlamıştır. (Morin, 2017b, 29-33) Morin’e göre “Tür-birey-toplum arasında karmaşık bir ilişki vardır: bu üçleme birbirinden ayrılmakla kalmaz, aynı zamanda birbirlerinin üreticisidirler ve bu terimlerin her biri hem araç hem de amaçtır.”(Morin, 2006a,77)

Morin; insanlaşmayı açıklarken sadece anatomik boyutuna indirgeyerek ele almıyor aynı zaman onu psikolojik boyutuyla, mutasyona uğratan genetik boyutuyla, ekolojik boyutuyla, sosyolojik ve biyolojik boyutuyla bir bütün olarak ele alıyor. Bu karmaşık ilişkilerde beynin gelişimi bu boyutların varlığına bağlı olduğu kadar bu boyutların gelişimi de beynin gelişimine bağlıdır. Beynin gelişimini burada bir organ olarak değil de karmaşık ve çok boyutlu bir özörgütlenme ilkesi olarak ele alıyor. Bu ilke bir *deus ex machina* değildir, işleyişinde ve evriminde rastgele olaylar, tesadüfler ve etkileşimler rol oynar. Morin’e göre “Nitekim insanlaşmanın; olayları, elenmeleri, seçimleri, özümlemeleri, göçleri, başarısızlıkları, başarıları, felaketleri, yenilikleri, düzensizleşmeleri ve yeniden örgütlenmeleri gerektiren bir eklenmeler oyunu olduğu asla unutulmamalıdır.” (Morin, 2017b, 52-53)

Toplumsallaşma sürecinde toplumun karmaşık örgütlenmesi anlamına gelen dilin gelişimi de önemlidir. Primatlarda sesli iletişim yerine jest ve duruşlardan oluşan bir beden dili kullanılırken daha üst insanımsılarda zamanla genetik mutasyon, toplumsal karmaşıklığın artması ve bu iki fenomen arasındaki karşılıklı etkileşim ile sesli iletişime doğru gidilmiştir. Primatlar; dilin uzun süreçte karmaşıklaşması ile kültürel evrimi yaşayarak *sapiens* olabilmıştır.

Morin; primatlar ve insanlar arasındaki boşluğu, insanlaşma sürecinde geçirdiği değişimleri disiplinlerarası bir bakış açısıyla açıklamaya devam ediyor. Morin’e göre biyolojik evrim ve kültürel evrim bir bütündür. *Homo sapiens* aniden doğadan kopup dili, tekniği, toplumu, kültürü üretirken aynı şekilde doğa, toplum, dil, teknik ve kültürde uzun bir süreç içerisinde homo sapiensi üretti. İnsanlaşma sürecinde biyolojik ve kültürel evrim karşılıklı etkileşim, ilişki ve kesişmeler sayesinde homo *sapiens*’in ortaya çıkmasını

sağlamıştır. Morin’e göre insanlaşma, toplumsal, kültürel, beyinsel, genetik, ekolojik, biyolojik ve tinsel birleşim sonucu “karmaşık” ve “çok boyutlu” bir bünye oluşumudur, bir “morfogenezdır” :

Şekil 4. İnsanın Karmaşıklığı ve Çokboyutluluğu

Kaynak. Morin, 2017b, 52

Özetle Morin; tür, toplum ve birey arasındaki ilişkinin çokboyutlu olduğunu (Morin, 2008, 92), bunlar arasında başlangıcı ve sonu belli olmayan bir döngü olduğunu; her birindeki karmaşıklığın bir diğerini etkileyerek birbirinin gelişimini sağladığını belirtmektedir. Ayrıca beyin oluşum sürecinin insani özörgütlemenin kilidi ve gelişme eksenini olarak karşımıza çıkarken, insanlaştırmacı biyolojik evrim gibi teknik-sosyal-kültürel morfogenezin de bu gelişme eksenine bağlı olduğunu; bu evrimlerin insangili saphiens’e doğru götürdüğünü, saphiens ortaya çıktığında insanın zaten çoktan *socius* (toplumsal), *faber*(çalışkan) ve *loquens*(konuşan) olduğunu anlatmaktadır.

Büyük beyinliler çağı çoktan saphiens olan neandertal insanı ile başlar, bu familyanın son temsilcisi olan günümüz insanıyla devam etmektedir. Neandertal insan diğer türlere göre nesnel bir bilince sahiptir. Neandertellerin ölümleri gömmesi bir ölüm fikrinin varlığını; dolayısıyla bilince işlenmiş zaman varlığının – bilinçli bilginin varlığı- bir göstergesidir. Bu da *saphiens*lerde daha üst bir karmaşıklığın varlığını gösterir. Ölüm olgusu bilincine varılması özbilinç olarak adlandırılan yeni bir üst merkezin gelişmesini tetiklerken; toprak boyasıyla resim yapma, işaret ve simgeler çizme sanatın doğuşunu sağlamış, *homo sapiens*’in duygusal zenginleşme ve derinleşme anlamına gelen estetik duyarlılığını ortaya çıkarmıştır. *Homo-sapiens*’in imgeleyen ve imgesel doğası, insan beyni ile çevre arasındaki ilişki ile ortaya çıkmaktadır. Bu beyinsel ilham; imgesel insanın – hayal eden insanın ortaya çıkışıdır ve bu, yeni antropolojik unsurların

da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak çevre ile zihin, özne ile nesne, gerçek ile hayal arasındaki ilişkiler ve bunlar arasındaki belirsizlikler, *sapiens*'e özgü hataların kaynağını oluşturur. Morin'e göre "Homo sapiens tanımı, mantıklı bir varlık olarak insandır, ancak bu eksik bir görüştür, çünkü bizler aynı zamanda rasyonalite ve delilik arasındaki gerilimde var olan homo demenleriz." şeklinde tanımlar. (Morin, 2014b, 17) Bu yüzden ona göre insan yalnızca akıl ve bilgelik içeren sapiens kavramıyla açıklanamaz. İnsan akla sahip olduğu kadar akıl dışılığa da sahip bir varlıktır. *Homo sapiens* ve *homo demens* arasında yani bilgelik ve çılgınlık arasında net bir sınır yoktur. (Erdem, 2018, 15-16) İnsan varlığını tek yönlü tanımlamaya karşıdır. Morin'e göre insan varlığı karmaşıktır ve karşıt nitelikleri, iki kutuplu bir şekilde içinde taşır:

Sapiens et demens (akılsal ve çılgınca)
Faber ve ludens (çalışkan ve oyuncu)
Empiricus ve imaginarius (görgül ve düşsel)
Economicus ve consumans (tutumlu ve savurgan)
Prosaicus ve poeticus (düzyazısal ve şiirsel) (Morin, 2006a, 34)

Kısacası hata, insan doğasının bir parçasıdır bu yüzden Morin; tözsel açıdan *sapiens* (akıllılık) ve *demens* (delilik)'i beraber düşünmemiz gerektiğini belirtiyor: "Tersine, ihtiyacımız olan şey, *homo sapiens*'e yakıştırılan ciddi, çalışkan insan görüntüsünü buna hem zıt hem de bununla özdeş olan *homo demens* ile birlikte düşündürmektir. İnsan çılgın-bilgedir. İnsan hakiki yanlışı içerir. İnsan düzeni düzensizliği içerir." (Morin, 2017b, 115-116)

Homo sapiens'in "deliliği" yaratıcı bir gürültü ve düzensizlik kaynağıdır çünkü beynin gelişmesi ve yeniden örgütlenmesi için gerekli karmaşıklık sağlar. Bu karmaşıklıkla karşılaşan beyin; sadece bireysel organizmayı örgütlemekle kalmaz aynı zamanda psikolojik, sosyo-kültürel ve biyolojik alanlar birleştirici ve bütünleyici bir merkez haline gelir. Bu alanlar, bir hiyerarşi içinde düzenlenmiş bölümlere ayrılmış düzenler değil, derinlemesine birbirine bağlı sistemlerdir. Sonuç olarak, insan yaşamının tamamen bağlantısız ve indirgenemez görünen yönleri arasında samimi ve şaşırtıcı bağlantıları vardır. (Marks, 2019, 167) Örneğin; yeme, içme gibi temel biyolojik faaliyetlerimiz kültürel ve psikolojik olan şeylere bağlıdır.

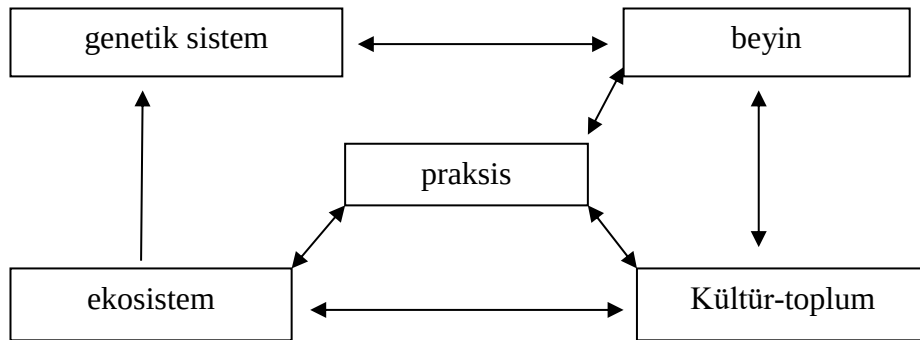
Homo-demens'in karmaşıklığında ortaya çıkan bilinç; doğru ile yanlışın paradoksundan ortaya çıkar ve karmaşıklık ne kadar çoksa bilinç düzeyi daha da artar. Bilinç gelişirken beyindeki üst-sistemlerin ve üst-örgütlenmelerin gelişmesini de sağlar, kaygıyı tetikler. Kaygı; *sapiens*'in belirsizliğini, endişesini ve buhranlarını bastırabilmek

için onu yeni tür bir nevroza yönlendirir. Sapiens nevrozlarla düzensizlikten ve belirsizlikten kurtulmaya çalışır. O halde demens'in ontolojik deliliği yani ubris, nevroz, düzensizlik ve varoluşun akılcılaştırılamaz tarafı da sapiens'in kökeninde ve ufkunda var olmaya devam edecektir. Bu yüzden akıl insanla (sapiens) çılgın insanı (demens) birbirine bağlamamız gerekir:

Üretken insanı, teknisyen insanı, yapıcı insanı, kaygılı insanı, ehlikeyf insanı, vecd insanını, şarkı söyleyen ve dans eden insanı, istikrarsız insanı, öznel insanı, hayalci insanı, mitolojik insanı, buhranlı insanı, nevrotik insanı, erotik insanı, müfrit insanı, yıkıcı insanı, bilinçli insanı, bilinçdışı insanı, büyüsel insanı, rasyonel insanı; bütün bunları, insangilin insana dönüşürken kazandığı çok veçheli bir ve aynı kimlik olarak görmeliyiz. (Morin, 2017b, 155)

İşte *sapiens*'i sapiens yapan aşırı karmaşık sistemin birliği içinde bu çokboyutlu ve çeşitliliğidir. Bu karmaşık sistem homo sapiens'in beynidir ve bu beynin tüm kapasiteyle işletilmesi için yeterli sosyo-kültürel bir karmaşıklığa maruz kalması gerekmektedir. Morin'e göre insan beyni henüz tüm yeteneklerini kullanamamakta; bu yeteneklerin açığa çıkabilmesi için sosyo-kültürel karmaşıklığın olduğu bir ortama ihtiyaç duymaktadır.

Belki de beynin aşırı karmaşıklığındaki yeni gelişmeler insanlığın dördüncü defa evrimini gerçekleştirebilir. Burada söz konusu olan şey bu sürece yeni bir bilinç gelişimi ve kendi kendini örgütleme dehasının dâhil olmasıyla bu konuda ilerleme sağlanabileceğidir. Öyleyse insan kavramı doğasından ayrı olarak değil; doğayla beraber çokboyutlu ve karmaşık bir kuramla, antropolojik bütünlükle açıklanmalıdır: Genetik sistem, beyin, ekosistem ve kültür-toplum olarak adlandırdığımız bu dört sistemin birbiriyle olan etkileşimiyle:

Şekil 5. İnsanın Antropolojik Bütünlüğü

Kaynak. Morin, 2017b, 206

Bu sistemler birlikte örgütleyen, oluşturan ve denetleyen bir bütündür ve bu sistemlerin etkileşimiyle insanlaşma süreci gelişmiştir. Bu sistematik önerme insan doğasının çokboyutlu ve çokmerkezli olduğunu açıkça göstermektedir.

Sonuç olarak insan doğasının çokboyutlu ve çokmerkezli olduğunu ortaya koyan Morin; eğitimin insan yaşamındaki önemi üzerinde dururken insan doğasını ön planda tutan ve insan doğasına uygun bir eğitim modelini savunur. Morin “insan doğası”nı anlayabilmek için öncelikle insanlaşma sürecini anlamamız gerektiğini belirtmektedir. İnsanlaşma sürecinin birey–toplum–tür döngüsü içinde ele almamız gerektiğini belirten Morin; insan doğasının dolayısıyla insanlaşma sürecinin anlaşılmasının insanlık durumuna doğru bir eğitim için gerekli olduğunu savunmaktadır. Morin, insanı karmaşık bir varlık olarak belirledikten sonra eğitimin esas yönelimlerinden birinin insan karmaşıklığının incelenmesi ve araştırılması olduğunu belirtiyor. (Erdem, 2012, 82) Çünkü eğitim, insanlaşma sürecindeki insan türünün ortak yazgısını, bireysel yazgısını, toplumsal yazgısını, tarihsel yazgısını kısacası birbirine geçmiş tüm yazgılarını göstermeli ve örneklerle açıklamalıdır. Böylece insanlık; tüm insanlığın ortak durumunun ve çeşitliliğinin-birliğinin bilincine vararak yeryüzü vatandaşlığına olma yolunda ilerleyebilecektir. (Morin, 2006a, 37)

Eğitim, Uygarlık ve Kültür İlişkisi

Eğitim; uygarlıkların devamlılığını sürdürebilmesinde önemli bir etkidir. “Çünkü eğitim, uygarlığı ve kültürü oluşturan insanın yetiştirilmesi ile ilgili olduğu gibi, onların bir kuşaktan ötekine aktarılmasında da temel araçtır.” (Akyüz, 2006, 1). Eğitim insan uygarlığının geleceğini ve o toplumun kültürünü önemser, bununla ilgili çözümler sunar. Bu yüzden eğitimin uygarlık ve kültürle olan ilişkisi birçok düşünür tarafından ele alınmış, düşünürler de yaşadıkları çağın bireysel, toplumsal ve gezegensel gereksinimlerini temele alarak bu sorunlara yönelik eğitimle çözümler üretmeye çalışmışlardır. Düşünürler ait oldukları uygarlıklara daha fazla refah sağlayacak fikirler sunmaya çalışmışlar, eğitimin bu konuda ki önemine vurgu yapmışlardır.

Bu bölümde Edgar Morin’in uygarlık ve kültür hakkında görüşlerine ve bu görüşler dahilinde eğitimin nasıl olması gerektiğiyle ilgili düşünceleri aktarılmaya çalışılacaktır. Morin’e göre “Kültür, beyinsel yeterlikleri besleyebilen, bulgusal stratejileri yönlendirebilen, toplumsal davranışları programlayabilen bir “kayıt bandı”, düzenleyici bir birikim, enformasyonel bir matristir.” (Morin, 2017b, 86) Kültür, aslında

her toplumun negentropisini, karmaşıklığını, özgünlüğünü, kimliğini nesilden nesile aktararak, yani beyin aracılığıyla değişmez bir şekilde yeniden üretilerek sürdüren üretici matris kompleksidir. (Morin, 1992, 343) Aynı zamanda kültür;

Bireyin ve insan toplumunun yüksek karmaşıklığını oluşturan ve güvence altına alan, ve yaradılıştan olmayıp, her bireye öğrenim aşamasında, kendi kendini sürdürebilmesi ve yüksek antopo-sosyal karmaşayı sürdürebilmesi için geçirilmesi ve öğretilmesi gereken kurallar topluluğu, bilinçler, teknikler, bilgiler, değerler ve mitler. (Morin ve Kern, 2001, 61)

Bu tanımlardan yola çıkarak Morin'e göre kültür; insanlaşma sürecinde önemli bir role sahiptir. Kültür; biyolojik evrimle karşılıklı etkileşimde bulunarak insanileşmeye katkıda bulunmuştur. Morin'e göre kültürün en ilkel yapısını primatlarda görebiliriz. En ilkel primatlarda kültür; toplumsal karmaşıklıkla toplum içinde taklide dayalı terbiyeyle ortaya çıkmış ancak toplumsal karmaşıklığı dönüştürebilecek seviyeye erişememiştir. Örneğin; yapılan bir incelemede; çıkardıkları yumruları temizleyerek beslenen makaklardan bir genç, elindeki yumruyu denize atmış ve denizden çıkardığında yumrunun temizlemesine gerek kalmadığını keşfetmiştir. Yumruları denizde temizleme davranışının diğer gençler tarafından da taklit edilerek kuşaklarca devam ettirmesi bu önermeyi doğrulamaktadır.

Morin'e göre "bireylerin oluşumuna kültür ve toplum olanak verir ve kültürün sürüp gitmesini ve toplumun kendi örgütlenmesini de bireyler arasındaki etkileşimler sağlar." (Morin, 2006a, 31) Örneğin; toplumun karmaşık bütünlüğünü sağlayabilen ve toplumun yeniden örgütlenmesini sağlamayı başarmış olan gelişmiş primatlarda erkekler; aralarındaki rekabet ve hiyerarşiyi iletişim yoluyla yumuşatarak karmaşıklık yolunda ilerleme sağlamışlardır. Bu durumda toplumdaki egemenlik-işbirliği ve çatışma-dayanışma karmaşıklığının ve toplumun devamlılığını sağlamıştır. Bu sürecin devamında toplumsal davranışlara yenilikler eklenmeye başlar.

Morin, insanların sadece primatlardan biyolojik özellikleri değil, kültürel özellikleri de miras aldığını öne sürmektedir. (Marks, 2019,166) Bunu şu örnekle açıklıyor: Şempanzeler primatlar içinde her yönden insana benzeyen türdür. En çokta duygulu ve duygusal oluşları onları insana yakın kılar. Morin'e göre Premack (1971-74) ve Gardner (1969,1971)'in yapmış olduğu deneyler şempanzelerin toplumsal hayatlarındaki doğal koşullarda kullanmadıkları zihinsel yeteneklere sahip olduklarını gösteriyor. Premack vücut dilini öğretmeye çalışırken; Gardner markalara yazılı işaretlerden oluşan bir dil öğretmeye çalışmış ve ikisi de başarılı olmuştur. O zamana

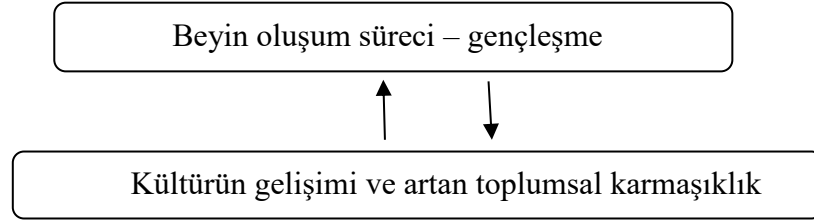
kadar başarısız olan bu deneylerin başarılı olmasıyla şempanzelerde gırtlak yeteneğinin ve iletişim sisteminin gelişmesini sağlayan toplumsal motivasyonun eksik olduğu anlaşılmaktadır. Eğer şempanzeler bir “gürültü” yani düzensizlik/hata ile karşılaşmış olsalardı bu karmaşıklık onların yeni yeteneklerini geliştirebilir ve belki de dilin gelişimi kültürel evrimi hızlandırabilirdi.

Genetik mutasyonlar ve toplumsal örgütlenmenin karmaşıklığı arasındaki karşılıklı etkileşimler sonucunda ortaya çıkan dilin; kültürün aktarılmasında önemli bir yeri vardır. Dil; toplumun bilgi ve beceri birikiminin taşıyıcısı olan kültürün aracı olmuş ve toplumsal sistemle bütünleşmiş bir kültürel çekirdeklenmeyi ortaya çıkarmıştır. (Morin, 2017b, 73) Dil; antropolojik, beyinsel, bireysel, toplumsal karmaşıklığında toplumun bilgi ve becerisini aktararak kültürel oluşumu da sağlamıştır. Dilin karmaşık bir meta-sistem olarak ortaya çıkışı, bir karmaşıklık kaynağı olarak kültürün gelişimini kolaylaştıran önemli bir evrimsel sıçramayı oluşturmuştur. (Wells, 2013, 166) Öyleyse sosyo-kültürel karmaşıklık beyin kapasitesinin kullanımını arttırıp beynin yeni serebral beceriler üretmesi sağlamakta; bu karmaşıklığın sosyo-kültürel evrim ve beynin gelişmesinin karşılıklı bir etkileşim içinde olduğunu göstermektedir.

Morin’e göre “İnsan kimliğinin özü *unitas multiplex*’tir, biyolojik olduğu kadar kültürel ve bireysel olarak da karmaşık bir birlik.” (Morin ve Kern, 2001, 65) Bu anlayışa göre insanlaşma sürecinde sosyokültürel evrim ve beynin gelişimi karşılıklı olarak birbirini destekler çünkü sosyokültürel "karmaşıklık" beyin kapasitesinin kullanımını en üst düzeye çıkarıp yeni serebral yetenekleri üreten mutasyonları destekler ve sonuç olarak kültür; insangil beynini geliştirerek onları insana dönüştüren bir evrim gerçekleştirir. Bu karmaşıklık; *homo erectus*’tan itibaren kültürün ileri düzeyde karmaşıklık üreten bir sistem haline gelmesiyle kültür (aktarma ve eğitim yoluyla) kendi kendini üreten ve yeniden üreten bir döngü içerisine girmiş ve aynı zamanda da karmaşık bir ürün hale gelmekle kalmayıp bu karmaşıklığı da üreten bir yapıya dönüşmüştür. “Bu bağlamda kültür; aktarılmalı, öğretilmeli ve öğrenilmelidir; yani kültür, kendini ve ileri düzey toplumsal karmaşıklığı devam ettirebilmek için, öğrenim dönemi içerisinde her yeni bireyde tekrar tekrar üretilmelidir.” (Morin, 2017b, 74)

Sosyo-kültürün karmaşıklığı beyin oluşumunu etkilerken gençleşme sürecini de etkiler. Gençleşme; beyin gelişim sürecinde öneme sahiptir çünkü insanlaşma sürecinde çocukluğun uzamasını sağlarken; yetişkin dünyasının gençliğe dahil edilmesini de sağlar. Dahası gençleşme; sosyo-kültürel açıdan kendini yeniden üretebilen ve sürekli geliştirebilen aynı zamanda bireysel, duygusal, entelektüel, yaratıcı düzeydeyse tüm

gelişimi sağlayan bir süreçtir. O halde; insangillerin sosyo-kültürel gelişiminin beyin oluşum sürecini ve gençleşmeyi; beyin oluşum süreci ve gençleşmenin de sosyo-kültürel karmaşıklığı desteklediği söylenebilir:

Şekil 6. Beyin Oluşum Süreci

Kaynak. Morin, 2017b, 85

İnsanlaşma serüveninde göçlerle başlayan kültürel farklılıklar saphiens’e kadar daha da artmıştır. İnsan toplumunda ise, kültürün oluşumu ile bireyler dil, zanaat ve sanata yönelik yeteneklerini geliştirmişler, yani en zengin bireysel nitelikleri sosyal sistem içinde ortaya çıkarmışlardır.(Morin, 1992, 105) Ancak bu farklılıklar ne yazık ki zamanla anlayışsızlık ve çatışmalara sebep olup; toplumların birbirlerini yok etme hırısını ortaya çıkarmıştır. Morin; bu durumla ilgili öneride bulunuyor:

Antropolojik evrensellikleri, insan kimliğini, türün tekliğini, farklılığı sayesinde ve farklılığı yoluyla açığa çıkarmanın, gözler önüne sermenin önemi de buradadır. İnsanın tekliğini yeniden bulup gerçekleştirebiliriz. Ada ve kıtalar şeklinde ayrılarak, *Homo sapiens*’in diasporası içinde ve sırasında kaybolmuş insanın tekliği, gezegen çağımızda kabul edilmek yerine daha çok inkâr edilmiştir. Onu tekrar bulmalıyız, kültürleri bir dozer gibi yok edip parçalayarak değil ama tersine kültürlerin farklılığından keyif alarak, bu farklılığı kabul ederek aramalıyız. Bu da birleşme ve yeniden çeşitlenme sürecinin daha üst düzeyde gerçekleşmesi için engel teşkil etmez. (Morin ve Kern, 2001, 66)

Morin; bu işe kültürel farklılıklara rağmen tüm insanlığın aynı türden geldiği gerçeğini önemseyen bir eğitim reformuyla başlamanız gerektiğini belirtiyor. (Morin, 2006a, 25) Çünkü eğitim kültürün aktarılmasındaki en önemli araçlardan biridir ve eğitim kültürü aktarırken kültürel farklılıklara karşı bir anlayışı da içermelidir.

Morin; insanileşme sürecinde kültür ve uygarlık arasındaki etkileşim üzerinde de durmaktadır. Morin’e göre uygarlaşma kavramı özellikle evrensel olabilecek her şeyi kapsar; teknik, kullanışlı malzemeler, iş bilgisi, moda ve bu eşyaların ve tekniğin tüketilmesine yönelik kurulan hayatlar... “Kültür kavramı ise eşsiz olan, orijinal olan, bir

etnik kökene bağlı olan, bir milliyete bağlı olan her şeyi kapsar.” (Morin ve Kern, 2001, 37) Uygarlaşmanın da kültür gibi biyolojik ve kültürel evrimin birbirleriyle etkileşimi sonucu ortaya çıktığını belirtmektedir. Av fenomeninin insanlaşma sürecine ve uygarlaşmaya yön verdiğini belirten Morin bu süreci şöyle anlatıyor: Av; kendi gelişimine paralel olarak bireyi, toplumu ve türü de geliştirecektir. Avlanma ile ayak-el-beyin-alet diyalektiği arasında karmaşık bir ilişki vardır. Bu karmaşıklık teknik gelişimi ve barınma şeklini geliştirmiştir. Avın gelişimi ateşin kullanım alanını da geliştirmiş; ateş insangilin yeme alışkanlığına pişirme işlemini de katarak el-alet diyalektiğinin gelişimini sağlamış, ateş ile korunma ve sığınma yeri sağlayarak toplumsal düzeyde bir dönüşüm de sağlamıştır. “Bu gelişmeler; ilişkilerini karmaşıklaştırır, kadın/erkek, anne-baba/çocuk arasındaki sevgi ve aşk bağlarını geliştirir ve bu çok boyutlu süreçte insanımsılar anatomik, beyinsel, psikolojik, duygusal, sosyalleşme yönünde değişmeye başlar.” (Morin ve Kern, 2001, 60)

Avın gelişmesi; insangil toplumunda erkek ve dişileri ekolojik, ekonomik ve kültürel açıdan birbirinden ayırmış, onları toplumun iki ayrı cinsi yapmıştır. Çocuk bakımı, barınma ve yemek ihtiyarını gideren kadın daha yerleşik hayata geçerken, erkekler ise avlanma için araziye dağılması iki cins arasında ekonomik ve ekolojik bir karmaşıklığa dönüşür. Av ve toplayıcılık gibi ekolojik işlerin işbölümlerine ayrılması ekonominin doğuşunu sağlarken, bunları belli kurallara göre örgütlemeleri ilk ekonomik sistemi ortaya çıkarır. İlkel toplumda; toplum erkekler arası dayanışmanın artmasıyla primat toplumdakine göre daha az hiyerarşik ama daha fazla kolektifleşmiş bir hal alır. İnsangil toplum, primat toplumun egemenlik/hiyerarşi ilkesini değiştirerek muhafaza eder. İnsangil toplumun yenilik olarak getirdiği şey, ortaklaşmacı/sosyalist bir örgütlenme ilkesidir. (Morin, 2017b, 59-66)

Toplumu kuran sadece *sapiens*, primatlar ya da insangiller değildir çünkü toplum her karmaşıklaşma sürecinde yeniden kurulur. Ancak *sapiens*’le beraber mikro sosyal (birey, aile düzeyinde) karmaşıklaşma, makro sosyal (dışarıdan evlenme, mübadele, ittifakla dışa açılma) karmaşıklaşma ve iletişim sistemindeki karmaşıklaşma ile mit ve büyü temelli kültürün oluşumuyla beyinsel karmaşıklık da artar. Bu beyinsel gelişim süreci ilkel toplumlarda sosyolojik bir açılımla başlar ve uygarlaşmaya doğru ilerler. Uygarlaşmanın alt yapısını oluşturan aile kavramı; ilkel toplumlarda çekirdek ailenin yapılanmasıyla toplum farklı bir şekile bürünür. Eski toplum olarak adlandırılan bu süreçte babalık olgusunun doğuşu; ilk aile çekirdeğini oluşturmuştur. Toplumsal sisteme açılan bir alt sistem olan aile; akrabalık ve cinsellikle ilgili yeni düzenlemelerle ortaya

ıkan dışarıdan evlenme olgusu ile zamanla kurumsallaşacaktır. Bu mikro karmaşık yapı; makro karmaşık yapının da ortaya çıkmasına sebep olur. Dışarıdan evlenme ve ailenin kurumsallaşması; aynı zaman da insanlığın biyolojik oluşumunda da (etnik farklılıkları ve bireysel tikellikleri desteklerken insanların tek tür haline gelmesini sağlar) bir değişiklik ortaya çıkaracaktır. Toplumda birey, çift, aile, klan ve kabile arasında akrabalık bağı oluşarak kültürel bir kod oluşacak ve toplum akrabalık yoluyla biyolojikleşecektir. Böylelikle birey, toplum ve tür ilişkisindeki karmaşıklık yeni bir türün yani eski toplumu oluşturmuştur. (Morin, 2017b, 172) Eski toplumda bu karmaşıklıkla beraber kültürün yaratıcı rolü de artar. Genetik ve kültürel miras bu karmaşıklığı daha da karmaşıklaştırır ve toplumun bu karmaşıklığını sürdürmesini dolayısıyla kendisini yeniden üretmesini sağlar. Bir canlı için genetik kod neyse toplum içinde “kültürel kod” aynı şeydir; toplumun bütünlüğünü devam ettirirken kendini yeniden üretmesini de sağlar. İnsanileşme sürecindeki bu gelişmeler uygarlaşma süreciyle de paralel gitmektedir.

Eski toplumda aile dışından evlenme ile ortaya çıkan klan, kabileler yeni kentleri oluşturmuş, daha da karmaşıklaşan yaşam ile şehir devletleri kurulmuş ve buna paralel olarak yönetim saray merkezine, din tapınaklara taşınmış, meslekler gelişmiş, işgücü daha da uzmanlaşmıştır. Böylelikle tarihli toplum doğmuştur. Morin’e göre aslında insanlık yerleşik hayata geçiş ile doğadan ve kendi doğasından iyice uzaklaşmaya başlamış ve bilimsel yöntemlerin ilerlemesiyle de doğaya egemen olmuştur. Bilimsel yöntem sayesinde insanlık doğa üzerindeki hkimiyetini daha da arttırmıştır. (Marcuse, 1990, 139-140)

şehirleşmenin ardından yeni bir toplumsal oluşumla sonuçlanan mutasyonlar ile ortaya çıkan karmaşıklık; çokhücreli organizmaların gelişim ilkelerindeki gibi hiyerarşı ve çalışmanın uzmanlaşmasıyla daha da artacaktır. Hiyerarşı devletin baskıcı ve dayatmacı özelliğini belirginleştirirken, uzmanlaşma toplumdaki sınıflaşmayı arttıracaktır. Uzmanlaşma, toplumsal sistemlerin karmaşıklığını artırarak her alanda yenilikleri getirerek uygarlıkların doğuşuna yol açacaktır. (Morin, 2017b, 189) Noolojik uzmanlaşma yani sanat ve düşün pratiklerindeki uzmanlaşma estetik, felsefe ve bilimsel alanlarda ilerleme sağlarken; bireysel düzlemde uzmanlaşma çok işlevli insan türünün çok yönlü yeteneklerini kreltecektir ve geriletecektir. Tarihli toplumların şehirleşmesi ile insanlığa ait sosyo-kültürel ekosistemin iki temel fenomeni oluşmuştur: zerk birey ve bilinç. Bu iki fenomen yeni değildir ancak uygarlığın oluşumuna katkısı tarihli toplumla beraber olmuştur. Daha nceki toplumlar bireyselliğin çeşitlenmesini engellerken, tarihli toplumda kısmen de olsa seçkin bir nüfusun özerkliğe kavuştuğu söylenebilir. zerklikle

insan; benliği, ben ile birlikte beyinsel karmaşıklığı artırır. Bilinç ise bu benliğin farkında olarak zihin ile dünya ve gerçek ile hayali fark ederek sorgulamasıdır. Özetle; tarihli toplum dolayısıyla uygarlık düzen, düzensizlik, karmaşıklık, gürültü olgularını barındıran bir bütünlüktür.

Tarihli toplumlar eski topluma göre daha istikrarsız ve heterojendir. Eski toplumda egemenlik erkek sınıfındayken; tarihli toplumla birlikte toplumsal otoriteyi artık devlet sağlamaya başlar. Devletin doğasında büyüme, güçlü olma, birlik ve denetimi sağlama, ortak yaşama ilişkisini sağlama vardır. Birey ile kolektif örgütlenme istikrarsızlaştığında karmaşıklık ortaya çıkar. Eski toplumlardakinden farklı olarak kültürel değişmezlik bozularak kültür, çok çekirdekli hale gelerek farklı mitoloji ve ideolojiler ortaya çıkarır. Bu karmaşıkleşma toplumsal uzlaşmazlıklar ve savaşlara yol açarak düzensizliği ve ardından tekrar düzeni oluşturur. İnsanlık uygarlaştıkça toplumlar heterojen yapısını kaybetmekte; uygarlaşma kültürleri homojenize ederken insanlığın çeşitliliklerini de yok etmekte, insanları bencilleştirmekte ve birbirinden ayırmaktadır. Morin'e göre gezegenimiz ne yazık ki uzlaşmaz parçalanma ve bütünlüşme süreçlerine mâruz kalmaktadır. Gerçekten de tüm insanlık bir "kader ortaklığı"nda birleşmekte, çünkü insanlık yeryüzünde aynı ekolojik, sosyolojik, psikolojik, ekonomik vb. problemleri paylaşmaktadır. (Lafay, 2016)

O halde uygarlığın; on binlerce yıl avcı-toplayıcı yaşamını sürdüren, zamanla toplumların bazılarının birleşip daha büyük toplumlar oluşturduğunu, kentleri, devletleri kurduğu sonucuna varılabilir. Dolayısıyla insan yaratıcıdır ama aynı zamanda da kendini yok etme durumundadır. Aynı türden gelen insanlık ulusçuluk fikriyle ve çeşitli ideolojilerle, yeni nefretlerle birbirlerine düşman olmuşlardır. Bu da insanlığın birlik olmasını engellemiştir. Oysaki "İnsani çeşitlilik, insani birliğin hazinesidir, insani birlik de insani çeşitliliğin hazinesidir." (Morin, 2000, 2014a) Bu yüzden insani birliği çeşitliliklerin gelişmesi içinde yeniden bulmak ve gerçekleştirmek; hem tekillikleri ve çeşitlilikleri kurtarmak hem de ortak bir doku kurmak söz konusudur.

Uygarlaşma insanlık tarihinde ilerlemeler getirdiği kadar insanlığın sonunu da getirmektedir: "Büyükölük, dehşet. Yücelikler, canavarlıklar. İhtişamlar, sefaletler. İnsan doğasının çift yönlü ve karmaşık gerçekleri tarihte masalsı bir biçimde anlatılır; bu serüven, bizimde yer aldığımız gezegen devrinde sürmekte, yayılmakta ve şiddetlenmektedir." (Morin ve Kern, 2001, 12) Morin'e göre Gezegen devri Dünyanın batılılaşmasıyla başlar. Rönesans'tan başlayarak ve Rönesans sayesinde Avrupa kültürü, düşünceler, teoriler, özelemler, düşler ve sürekli birleşen ve ayrışan biçimler üreten

kesintisiz bir diyalojik kaynama içine doğdu. Bu kaynama sayesinde teknik, bilim, akılcılık, Aydınlanmacılık ve romantizm ortaya çıktı ve gelişti. Böylelikle Avrupa hem ulusları kapsayan hem de onların üstünde bir kültür oldu. Bu kültür alanı felsefe, bilimler, siyasi düşünceler, edebiyat, şiir, roman, müzik, sanat dallarından oluşmaktadır. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yetişen Montaigne, Galileo, Bacon, Newton, Rousseau, Mozart sanatçı ve bilim insanları bütün Avrupa'ya aittir. Her alanda ortaya çıkan gelişmelerin sonucunda oluşan bu Avrupa kültürü biriciktir ve dünyaya yayılmıştır. Morin'e göre "Avrupa uygarlığının silahlarının, tekniklerinin, anlayışlarının, kıtalar üzerindeki ticaret acentalarına, ileri karakollarına, nüfuz bölgelerin taşınmasıyla gelişti." (Morin, 2006a, 41)

Morin'in de belirttiği gibi Avrupa kültürü kendini sorgulayan ve doğa, insan, akıl hatta insanı sorunsallaştıran bir kültürdür. Ancak Dünyanın uygarlaşmasında etkisi olan Avrupa günümüzde, çözümden çok bir kriz ortaya koymaktadır. Morin Avrupa'nın çok boyutlu krizini ve insanileşme bilincine sahip olamayan büyük insanlık krizi anlamında Avrupa'yı yeniden düşünmek gerektiğini belirtmektedir. Avrupa'nın Dünya'nın merkezi olması yerine tarihin çoğulcu kimliğiyle Dünyayı kapsaması öngörülmektedir. Bunun için Avrupa ilk hayati kaynağı olan sorunsallaştırma ilkesine geri dönmelidir, bu işe kendisini sorunsallaştırarak başlamalıdır. (Morin ve Ceruti, 2014a, 109) Avrupa kurucu fikir olan "çeşitlilik içinde birlik, birlik içinde çeşitlilik" ilkesini yeniden canlandırmalıdır.

Avrupa üniversiteyi bu ilke üzerine kurmuştu. Üniversitede yeni Avrupa'nın sosyal, siyasal ve ekonomik yapısını oluşturmuş oldu. Ancak bugün disiplinlerdeki uzmanlaşmalar sonucunda ortaya çıkan ulusal bencillikler, Avrupa'nın başa dönmesine sebep olmuştur. Bu işe üniversitelerde reform yapılarak başlanmalıdır. Morin'e göre doğasında koruma, canlandırma ve yeniden yaratma özellikleri olan üniversiteleri sorunsallaştırmalıyız. Üniversiteler hem topluma uyum sağlamalı hem de toplumu kendine uyumlu hale getirmelidir. Bu reformla ayıran, ayırıştırıcı düşüncenin yerini bağlayan düşünce almalı, bu aynı zamanda çok boyutlu, karmaşık ve bütün ile parçalar arasındaki ilişkiyi örgütleyen bir düşünce olmalıdır. Morin artık üniversitede paradigma ile ilgili bir reformun yapılmasını önermektedir.

Aynı zamanda akıllı sorunsallaştırmalıyız. Akılsallık sadece Batı uygarlığına özgü bir nitelik değildir. İnsanlık; aklının her şeyi bilen olamayacağını, gerçeğin bilinmeyi de içerdiğini bilmelidir. (Morin, 2017b, 5) Doğa ile olan ilişkimizi de sorunsallaştırmalıyız: İnsanlık doğaya hükmettiğinden beri doğadan ve hatta kendi

doğasından da uzaklaşmış oldu. Oysa insanlık doğa ile bir bütündür, bu yüzden ekolojik bilincin uyanması yeryüzünü daha yaşanabilir hale getirmek için zorunludur. Morin evrenle olan ilişkimizi de sorunsallaştırmamızı istiyor. Günümüzde hala karmaşık ve çözülemeyen bir oluşumu olan evrenimizle ilgili pek çok gizem anlaşılamamakta ve belirsizlik içindedir. Morin'e göre "Her ne şekilde olursa olsun, yaşamın kaçınılmaz veya rastlantısal, gerekli veya mucizevi karakteri hakkında hâlâ derin bir belirsizlik içindeyiz ve bu belirsizlik ister istemez kendi yaşamlarımızın anlamını da etkilemektedir." (Morin ve Kern, 2001, 56) Bu yüzden insanlık bu belirsizliğin getireceği yeniliklere karşı da hazırlıklı olmalıdır.

Morin'e göre hızla gelişmekte olan bilimi de sorunsallaştırmalıyız. Çünkü 17. ve 18. yüzyıllarda özellikle Avrupa'da modern bilimin gelişmeye başlaması insanlığa yarar sağlarken bu gelişmelerin bilim adamlarının kontrolünden çıkmasıyla insanlığı felakete sürüklemiştir. Bilim ve teknoloji sadece bilgi ve içgörü değil, aynı zamanda cehalet ve körlük de üretmiştir.(Morin, 1995b, 8) Bilimin zamanla ekonomik çıkarların, siyasal güçlerin eline geçmesiyle yurttaşların bilim üzerinde hiçbir hükmü kalmamıştır. Avrupa kendi hayati kaynaklarına dönebilmek için hümanizmayı da sorunsallaştırmalı, bunu yaparken de batı merkeziliğinden vazgeçmeli ve çeşitlilikleri tanımalıdır. Kültürler birbiriyle diyalog içinde olmalıdır. Bunu başarabilmek için iki şeye ihtiyacımız var: akıl ve vicdan. Hangi ilkelere saygı duymamız gerektiğini bilmeliyiz: başkalarını anlamak ve haklarını tanımak. (Morin, 2004, 11) Morin'e göre insan varlığının onurunu ve değerini yücelten, insan haklarını, kadınların haklarını, özgürlük-eşitlik-kardeşliği, demokrasiyi ve dayanışmayı savunan hümanizmayı güçlendirmeliyiz. (Morin ve Ceruti, 2014a, 128) Erekliliklerimizin her şeyden önce "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" üçlüsünde yer aldığını ve üçlü karmaşıklığı üstlenmenin karmaşık bir stratejiyi üstlenmek anlamına geldiğini de bilmemiz gerekir. (Morin ve Nair, 2000, 225) Morin'in sunduğu bu sorunsallaştırma ilkelerini dünyasallaştırmalıyız. Böylelikle bir dünya-vatan bilinci edinebiliriz.

Morin'e göre; yüzyılımızda bilgi, eğitim ve düşünceye yönelik olan büyük meydan okuma, gelecekte daha da önemli hale gelecektir ve bu gittikçe daha fazla parçalanmış ve bölümlere ayrılmış olan öğrenme süreçlerimiz ile giderek daha küresel, birbirine bağımlı ve gezegensel problemler arasındaki çelişkidir. (Morin, 1998, 4) Her alanda gidilen uzmanlaşma yüzünden Dünyamız hem siyasal hem de zihinsel olarak bir gerileme içindedir. Günümüzde yapılan hata bilimin disiplinlere ayrılıp aralarında bir bağ oluşturulamaması diğeri ise uluslar içinde millileşen düşüncedir. Buna karşın gerçekliklerin karmaşıklığını anlayabilecek bir düşünce var etmek, gerçekliklerin

karmaşıklığını kavrayabilecek, yanlış ussallığı terk edebilecek, parçaları bütünle ilişkileri içinde ve bütünü parçaları içinde değerlendirebilen bir bilinç edinme en iyi çözümlerden biri olarak sunuluyor.

Dünyamız teknik gelişme ve ne yazık ki ahlaki az-gelişmişliğimizin etkisindedir. İnsanlık uygarlaştıkça birbirlerine karşı meydan okumaları da artmış ve bu meydan okumalar uygarlığın temellerini sarsmaya başlamıştır. Uygarlık karmaşıklığı dünyamızı bilim, teknik, ekonomi gibi alanlarda geliştirirken insanların bireyselleşmesi bilimin aşırı uzmanlaşması gibi de kötü sonuçlar doğurmuştur. Teknik, uygarlaşmayı getirdiği gibi barbarlığa da sebep olmuştur. Bu yüzden insanoğlu gerçeğin sonsuzluğu karşısında tekniğin mutlak kudretinin, aklın mutlak kudretinin sahte sonsuzluğundan vazgeçmek ve dünyevi bitimliliği yeniden öğrenmek zorundadır. Morin'e göre insanoğlu "Teknik güçlerini, düşüncesini ve bilincini bundan böyle kontrol altına almaya değil, düzenlemeye, iyileştirmeye, anlamaya adanmalıdır." (Morin ve Kern, 2001, 210) İnsani gelişmeler için batı dışındaki kültürlerle de birleşmek gerekir. Gezegenin insanlaştırılması ve gezegen ölçeğinde bir yurttaşlığı oluşturmak için teknik gelişmenin sebep olduğu barbarlığa karşı direnmek gerekir. Kısacası Morin'in de belirttiği gibi Promethean'ın evrene hükmetme hayalinden vazgeçmeli ve bunun yerine yeryüzünde birlikte yaşamayı hedeflemeliyiz. (Morin, 1995b, 8)

Edgar Morin uygarlaşmanın sebep olduğu küreselleşme olgusunu da bu konu bağlamında sorunsallaştırmıştır; küreselleşme olgusunun insanlık için son şans mı yoksa son şansızlık mı olduğunu sorgulamaktadır. Küreselleşme süreci 15. Yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'nın Amerika, Asya ve Afrika'da ki sömürgeciliği ile başlamıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde küreselleşme olgusu daha da etkin hale gelmiştir. Bu dönemde ekonomik buhranlar, dünya savaşları ve ulusal ideolojilerin küreselleşmesi gibi süreçler yaşanmıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra gezegen ölçeğinde yayılma daha da artmış, özellikle kapitalizm hızla yayılmıştır. Avrupa'nın iç ve dış iktisadi sınırlarını açmasıyla Dünya pazarının gelişmesi gerçekten "liberalizmin küreselleşmesi" ne sebep olmuştur. (Morin ve Nair, 2000, 134) Bu ekonomik yayılma gezegen ölçeğinde yeni bir dönemi meydana getirmektedir. Küreselleşme gezegen ölçeğinde yayılma anlamında düşünüldüğünde her şeyin karşılıklı bağımlılık koşulunda gerçekleştiği bir süreç anlamına gelmiştir. Bu hem gezegen hem de dünya ölçeğinde bir çift değerlilik taşır. Bir yandan, insanlığın, daha önce birbirini tanımayan kültürlerin etkileşime geçmesini sağlamış öte yandan da ırkçılık, etnik ve bölgesel ayrımcılık düşüncelerini beslediğinden onları birbirinden uzaklaştırmıştır. Bu yüzden ona göre küreselleşme hem bir avantaj hem

de bir dezavantajdır. Küreselleşmenin dezavantajlarını avantaja çevirebilmek için küreselleşmenin getirdiği dayanışmayı ve kültürel zenginlikleri sürdürüp geliştirirken, kültürel farklılıkları koruyup desteklemeliyiz. (Morin ve Hessel, 2012, 23)

Edgar Morin uygarlaşmanın sebep olduğu liberalizmi de eleştirmektedir çünkü Dünya ölçeğindeki liberalizm, öğretisel, çizgisel, nicelleştirilmiş, tek boyutlu bir zihinsel evren üzerine temellenmektedir. Bu liberalizm, tarih hakkında, her türlü inandırıcılığını yitirmiş olan ilerlemeci bir görüşü savunmaktadır. Dünya ölçeğindeki liberalizm, kimliklere ve kültürel geleneklere bağlı olan her şeyi yok sayar. Bu yüzden Morin yapılabilecek tek şeyin iktisadi yayılma olgusunun dünya ölçeğinde yumuşatılmasını ve düzenlenmesinin önemini ve bu olgunun sebep olduğu ekonomik, sosyal ve kültürel buhranları incelemekle sorumlu bir “Güvenlik Konseyi” konumunda uluslararası bir kurumun oluşumunun önemini vurgulamaktadır. Aynı zamanda birleşik ulusların konfederasyonlarının bir konfederasyonunu ele almak da önemlidir.

Konfederatif fikir yalnızca Avrupa açısından değil, evrensel açıdan da değerlidir. Ulus-devletlerin aşılması yönündeki ilk adım ancak mutlak kudreti ortadan kaldırırken özerkliklere saygı gösteren konfederasyonla gerçekleştirilebilir...

Konfedere dünya yalnızca siyasal açıdan değil, kültürel açıdan da çok merkezli ve merkezsiz olmalıdır. (Morin ve Nair, 2000, 146)

Bu yüzden konfederatif fikir; çokluğun birliğini ve birliğin çokluğunu kavrayan bir zihin bilinçlenmesi ve bu bilincin de homojenleştiren birliğe karşı çıkması gerekmektedir. Çift yönlü karmaşık bir düşünce yapısıyla kültürlerin çeşitliliğini korurken insanlığın kültürel birliğini de korumalıdır. Çünkü Morin’e göre çeşitlilik, insan birliğinin tacındaki mücevherdir ve tersine, birlik de, insan çeşitliliğinin tacındaki mücevherdir. (Morin, 1995b, 9) Bu yüzden Morin “ortak yaşam bilgeliği”ne (birlikte yaşama bilgeliği) çağrıda bulunuyor. Morin “ortak yaşam bilgeliği” ni Fransız yazar ve matematikçi Blaise Pascal’ın 17. yüzyılda açık bir şekilde formüle ettiği "Bütünü anlamadan bileşen parçalarını bilmenin imkansız olduğunu düşünün, sadece bütünü anlamak için, parçalarının farkında olmalıyız." düşüncesini temellendirerek öne sürmüştür. Bunun içinde “İhtiyacımız olan şey, tekil, tikel ve yerel olanı bağlama yerleştirme ve daha geniş bir kapsamda, bileşen parçalarıyla küresel ilişkiyi konumlandırma yeteneğine sahip bir düşünme yoludur.” şeklinde bir öneride bulunmaktadır. (Morin, 1998, 4)

İnsan uygarlığının karşı karşıya olduğu diğer bir sorun da toplumsal sorunlardır. Morin’e göre artık geleneksel dayanışma yapılarının yozlaştığı bir toplumda yaşıyoruz.

Yurttaşlığı yerel, bölgesel, ulusal olarak yeniden canlandırmak ve gezegen çapında oluşturmak gerekir. Nasıl ki disiplinler arasında kopmalar varsa aynı kopma aile içinde de vardır. Uygarlaşmış olarak adlandırdığımız toplumlarımızda aile içinde bile kişiler arasındaki ilişkilerde anlayışsızlığın anlayışa, kötülüğün iyiliğe üstün gelmekte olduğunu görmekteyiz. Bu anlayışsızlık ne yazık ki halklar arasında yaşanmaya devam etmektedir. En büyük çözümlerden biri, komşular arası, çalışanlar arası, vatandaşlar arası dayanışmanın yeniden inşa edilmesidir. (BBC, 2020) Burada yapılması gereken şey farklı kültürlerle anlayış gösterebilmek ve sahip oldukları koşullarda onları anlayabilmek yani empati kurabilmektir.

Dahası bireyler kalabalıklar içinde yalnızlaşmaya başlamış ve birbirlerine karşı iyice duyarsızlaşmışlardır. Sorumluluk ve dayanışma duygusu azalan bireyler de ahlak ve etik bilinci de azalmış; sorumsuzluk ve ahlaksızlık iyice yaygınlaşmaya başlamıştır. Toplum; farklılıklara rağmen birlikte hareket edebilme yeteneğini kaybetmektedir. Morin, kaybolmuş ancak geri kazanılabileceğini hissettiği bir topluluk ruhunun yeniden canlandırılmasının sosyal sürdürülebilirlik için gerekli olduğunu savunmaktadır. (Oliviera, 2014, 78) Bu yüzden toplumsal sorunlar toplumsal bir sorunsalın içinde çözülmeye çalışılmalıdır.

Sonuç olarak; Morin uygarlık ve kültürün insanlığa refah getirdiği kadar sorunlar da getirdiğini belirtmektedir. Ortaya koyduğu bu sorunlara sunduğu ortak çözüm; çeşitlilik dehası üzerine kurulmuş bir evrensel topluma doğru gitmektir ve şu ilkeleri içermelidir: “Her yerde birliği ve çeşitliliği korumak, yaymak, yetiştirmek, geliştirmek” (Morin ve Kern, 2001, 138) Bu paradokstan yola çıkarak kültürleri hem korumak hem de açmak gerekir. Yani kültürel özgünlüğü korumalı ve melezleştirmeyi gerçekleştirmeliyiz. İnsanlar arasında ortak kökene dayalı bir insan dayanışmasının büyümesini teşvik etmeliyiz, örneğin bir yeryüzü-anavatan fikri gibi. (Morin, 1995a, 29) Evrensel toplum olarak adlandırdığı ”dünya vatan”ımız da en yüksek noktada, yeryüzünü ortak yurdumuz olarak kabul etme ve duyumsama zorunluluğu vardır, çünkü insanlığın köken ortaklığı, kimlik ortaklığı ve yazgı ortaklığı buradadır. (Morin ve Nair, 2000, 209) Aslında insanlık yaşadığı felaketler sonucu bazı bilinçlenmeleri başardı; bunlar: Dünya’nın birliğinin bilincini (toprakla ilgili bilinç);biyosferin birlik/çeşitliliğinin bilincini (ekolojik bilinç); insanın birlik/çeşitliliğinin bilincini (antropolojik bilinç); antro-po-biyo-fizik konumumuzun bilincini; Dasein’imiz bilincini; nedenini bilmeden “orada olma” durumu; gezegen devrinin bilincini; Damokles tehdidinin bilincini; hayatlarımızın ufkunda, tüm yaşamın, tüm gezegenin, tüm güneşin yok oluşunun bilincini; yeryüzündeki

kaderimizin bilincini. (Morin ve Kern, 2001, 207-208) Bu bilinçlenmeler sayesinde bundan böyle çok çeşitli ufuklardan gelen inanç birlikleri, başka ahlâklar, başka hümanizmler, başka romantizmler, başka bilimler gezegenin demir çağı hakkında başka bilinçlenmeler birbirlerine yaklaşabilirler. (Morin, 2018b, 2) Dünya vatanımızda bu bilince sahip olacak dünya vatandaşlarına bu bilinci sağlayabilecek en önemli görev eğitimidir. Morin; bütün bunları ancak eğitim reformuyla gerçekleştirebileceğimizin altını çiziyor.

Eğitim ve Siyaset İlişkisi

Bu bölümde eğitim ve siyaset arasındaki ilişki temel alınarak yurttaşlık eğitimi ve Edgar Morin'in bu konuyu nasıl ele aldığı üzerinde durulacaktır. Eğitim ve siyaset arasındaki karşılıklı etkileşim yadsınamaz bir gerçektir. Bu etkileşimi; devlet ve onun eğitim görevi yani yurttaşlık eğitimi bağlamında ele almak doğru olacaktır. Devlet; toplumun kültürünü ve değerlerini göz önünde bulundurarak toplum düzenini kurma ve bunun devamlılığını sağlama amacıyla eğitim politikasını şekillendirir. Eğitim devletin işlevleri arasındadır ve eğitim devletin siyasal düşüncesine göre de şekillenebilir. Dolayısıyla siyasi güç eğitimi şekillendirmektedir. Örneğin oligarşik siyasi sistemde eğitim herkesin ortak çıkarını gözetmek yerine toplumun belli bir kesiminin isteklerine göre düzenlenir. (Tezcan, 2016, 127) Bu yüzden en ideal siyasi sistem olan demokrasi ile eğitim bütün toplumu kapsamaktadır. Demokrasiyle yönetilen toplumlarda herkesin eğitim hakkı vardır ve hiç kimse bu haktan mahrum bırakılamaz. Devletin görevi yurttaşlarını eğitmektir.

Eğitim ve siyaset arasındaki ilişkiyi ilk defa Aristoteles ve Platon ele almıştır. Platon'un “*Devlet*” başlıklı eserinde devletin görevinin bütün toplumun mutluluğunu sağlamak olduğunu anlatır. Vatandaşların yiğitlik, bilgelik, doğruluk ve ölçülülük gibi değerlere sahip olmalarını sağlayacak bir vatandaşlık eğitimi savunur. Aristoteles ise “*Politika*” başlıklı eserinde kent vatandaşlığının hangi erdemlere sahip olması gerektiğini anlatır. Aristoteles'e göre; ideal devleti kurmak için ideal eğitimi oluşturmak gerekir. Mutlu bir toplum iyi yönetilen bir toplumdur. Mutlu bir toplumu oluşturmak için de; o toplumda eğitim mutlu ve iyi yaşamı amaçlamalıdır. İyi ve mutlu insanlardan oluşan toplum sağlam temeller üzerine kurulmuştur. İdeal devleti oluşturabilmek için eğitim bilinçli bir politika ile tasarlanmalı ve denetlenmelidir. Yasa koyucular vatandaşlarını

yeteneklerini doğru kullanmaları için eğitmelidir. Ona göre insanların iyi ve erdemli olmasının üç ögesi vardır. Doğumla gelen, eğitimle edinilen, akıl yürütmeye edinilen:

Sayıları ister çok ister az olsun, “iyi” insanlardan oluşan sağlam bir topluluk vardır; bu insanlar, yarıncı yaşadıkları anayasadan çıkan ve onun öngördüğü ahlaki ve manevi, zihinsel ve sanata ilişkin bütün ölçütleri kabul etmekle birleşirler. Öyleyse, bu ölçütlerin bütün yurttaşlarca öğrenilmesi gerekecektir; bir kimse polis’inin nomoi’sini(yasalarını) bilmeli ve onları çocukluğundan öğrenmeye başlamalıdır. (Aristoteles; 2000, 217)

Yurttaşların boş zaman için çalıştıklarını belirtirken burada boş zaman olarak kastettiği yeteneklerini ortaya çıkarabilecekleri zamandır. Devlet iyi ve mutlu olacaksa yurttaşları cesaret, dayanıklılık, zihin yeteneği, kendini tutma ve dürüstlük erdemlerine sahip olmalı, bu erdemlerin gerçekleştirilmesine önem verilmelidir. Bu erdemlerin toplumdaki bütün bireylere kazandırılması için eğitim herkese yönelik olmalıdır. Dolayısıyla herkese aynı eğitim verilmelidir. (Tezcan, 2016, 128) Platon ve Aristoteles’in devlet ve eğitime dair görüşlerine bakıldığında devletin görevinin iyi vatandaş yetiştiren bir eğitimi sağlamak olduğu anlaşılmaktadır.

Yurttaşlık eğitimi düşüncesiyle dikkat çeken diğer bir düşünürde Rousseau’dur. Rousseau’ya göre doğa insanı iyi, özgür ve mutlu bir varlık olarak yaratmıştır. Ancak insanlığın ilk doğal halinden uzaklaşıp toplumsallaşmaya başlamasıyla toplumun insanın doğasını bozduğunu ve kötüleştirdiğini belirtmiştir. Uygarlaşma insanı doğasından uzaklaştırıp yapay bir toplum oluşturmuştur. Rousseau için yurttaşlık bir anlamda artık kaçınılmaz olan uygarlığın yapaylığı içerisinde 'doğal' olarak var olma biçimidir ve eğitim de bunun mücadelesini vermelidir. (Bakır, 2010, 116) Rousseau; insanlığın doğal haline tekrardan geri dönmesinin imkansız olacağından eğitimi ve toplumu belli kurallarla düzenlenmesi gerektiğini savunmaktadır. (Cevizci, 1999, 736) Düşünürün amacı: “...doğal insanı yeniden yaratmak, daha doğal bir eğitim, toplum ve kamusal yaşam anlayışına ulaşmaktır.” (Russ, 2012, 18) Rousseau’ya göre bunları gerçekleştirebilecek bir eğitim dünyayı uygarlaştıracak ve insanlığın uygarlaşmanın getirdiği felaketlerle başa çıkabilme yeteneğini geliştirecektir. Bu yüzden çocukları iyi ve erdemli insanlar ya da yurttaşlar olarak yetiştirmenin yolunun, toplumun olumsuz etkilerini ortadan kaldırarak, onların kendi doğalarına uygun olarak gelişmelerini sağlamaktan geçtiğini söyler. (Cevizci, 2011, 94) Bu düzenleme ancak doğa halinden uzaklaşıp yurttaş olan bireylerin genel iradesiyle oluşturduğu “toplum sözleşmesi”ne uymasıyla mümkün olabilir. Natüralist ve özgürlükçü bir eğitim anlayışı olan Rousseau toplum sözleşmesinin gereklerini yerine getirebilen bilinçli yurttaşlar yetiştirilmesini savunur.

Yurttaşlık eğitimi üzerine çalışmalarıyla dikkat çeken ve bir eğitim reformcusu olan John Dewey ise demokratik eğitimi savunmaktadır. Toplumsal sürecin bir parçası olarak fiili olarak beklide Platon ve Rousseau'nun dışında hiçbir filozof Dewey kadar eğitime önem vermemiştir. (Solomon ve Higgins, 2013, 334) Dewey, demokrasinin eğitime adandığını ve devletin başarısının toplumun eğitiminde yattığını belirtir. (Tezcan, 2016, 131) Dewey; “Eğitim hayatın ta kendisidir.” derken okulda deneyimleyerek öğrenmenin üstünde durur; öğrenci merkezli eğitimin demokrasi düşüncesini temele alarak verilmesini savunur. Böylelikle eğitim gelecekteki bilinçli ve demokratik yurttaşlarını yetiştirecektir.

Morin'in yurttaşlık eğitimi ile ilgili görüşlerinin bahsedilen filozoflarla benzer ve farklı tarafları vardır. Özellikle yurttaşlık eğitime önem veren Aristoteles ile karşılaştırdığımızda Aristoteles sadece kendi kentinde huzuru sağlama amacı güden kent vatandaşlığını savunurken Morin “dünya vatandaşlığı” kavramına vurgu yapar. Dünya vatandaşlığı sağlayabilmek dünya da barışı sağlayabilmenin yoludur aslında. Bunun için sınırların olmadığı bir “dünya vatan”da, çokkültürlü, çeşitlilik içinde birlik ve huzur içinde yaşayabilme yeteneğini kazanmış bireyleri eğiten bir siyaset reformunu önermektedir.

Morin; Rousseau gibi uygarlaşmanın insanlığı felakete sürüklediğini ve genel iradenin oluşturduğu “toplum sözleşmesi”nin bu durumu düzeltebileceğini belirtir. Ancak Morin; Rousseau'nun 300 yıl kadar önce “*Toplum Sözleşmesi*” adlı eserinde anlattığı toplum sözleşmesinin gezegensel halini önermektedir. Yeni bir toplum sözleşmesine doğru gitmemiz gerektiğinin altını çizmektedir: yalnızca ulusun vatandaşlarını değil, Dünya'nın vatandaşlarını oluşturmak. (Morin, 1998, 5) Rousseau'nun toplum sözleşmesinde bireyler bakımından bir takım haklardan vazgeçme diye bir şey yoktur; bu sözleşme ile durumları önceki durumlarına kıyasla gerçekten daha iyi olmuştur ve onlar herhangi bir vazgeçme yerine yararlı bir değiş tokuş yapmışlardır: Kararsız ve iğreti bir durum yerine, kendi güvenliklerini; başkalarının alt edebileceği güçleri yerine, toplumsal birliğin yenilmezleştirdiği bir hakkı seçmişlerdir. (Rousseau, 2017, 31) Morin'in önerdiği dünya vatanda bu düşüncenin altını çizer, ama toplumsal değil de dünyasal bir oluşuma geçmenin gezegensel birlikteliği yeniden inşa edeceğini, bu oluşumun Rousseau'nun da belirttiği gibi herkesin çıkarına olacağını ve dünyada huzuru yeniden sağlayacağını iddia eder.

Bu tarz bir görüş aslında herkesin çıkarına sayılabilir. Bir araya gelmiş birçok insanın kendilerine bir bütün gözüyle baktıkları sürece, yalnız bir tek istemleri vardır. Bu istemde bütünün gözetilmesi ve herkesin rahatlığı ile ilgilidir. Bu durumda devletin bütün kaynakları güçlü ve yalın; kuralları da açık ve durudur; birbirine girmiş, birbirine karşıt çıkarlar yoktur ortada. Ortak yarar her yerde apaçıktır ve görülmek için sağduyudan başka bir şey istemez. (Rousseau, 2017, 99)

Morin de Dewey gibi demokrasiyi içeren bir eğitim anlayışını desteklemektedir. Eğitimin demokratikleşmesi gerektiğini düşünmektedir ve ülkesinde yoksul ailelerin çocuklarına çok iyi bir eğitim verip cumhuriyetçi bütünleşmeyi sağlayan ecole normale nin (normal okullar) yeniden hayata geçirilerek ulusal eğitimin yeniden düzünlenmesini önermektedir. (Morin ve Hessel, 2012, 67-68) Eğitimin demokratikleşmesi için demokrasinin geliştirilmesi gerekir. Çünkü Morin'e göre demokrasi siyasi sistemlerin en uygar olanıdır. (Morin ve Kern, 2001, 130) Demokrasiyi şu şekilde tanımlamaktadır:

Yurttaş halkın egemenliği, bu egemenliğin, yasalara boyun eğerek ve egemenliğin seçilenlere aktarılması yoluyla kendi kendini sınırlamasını da içerir. Demokrasi, aynı zamanda, devletin sahip olduğu gücün, erkler ayrılığı, bireysel hakların güvenceye alınması ve özel yaşamın korunması yoluyla kendi kendini sınırlamasını da içerir. (Morin, 2006a, 79)

Morin; demokrasinin, ancak bir yurttaşlar topluluğu oluşturan ve çıkarların ve kanıların özgürce dile getirilmesine olanak verecek özgürlükleri kapsayan bir toplumda işleyebileceğine inanmaktadır. (Morin ve Nair, 2000, 199) Bu yüzden eğitimin fikirlerini özgürce ifade edebilme ve başkalarını düşüncelerine saygı duyabilme yeteneğine sahip demokratik vatandaşlar yetiştirmesi gerektiğini savunmaktadır.

Ancak Morin uygarlık sorunları politikleştirilince, politikacıların bu sorunları kendi dillerine ve programlarına entegre etme kabiliyetleri azaldığını düşünmektedir. (Morin ve Kern, 2001, 91) Bu da günümüzde yaşadığımız felaketlerin sebeplerinden biri olan siyasette yaşanan yozlaşmaya sebep olmaktadır. Ayrıca siyasette de uzmanlaşmaların oluşması yurttaşları siyasetten uzaklaştırmaktadır. Morin; buna karşılık ortak bir ekonomi, ortak bir toplumsal ve siyasal yaşam için gezegen ölçeğinde bir demokrasi için gezegen ölçeğinde makamlar oluşturulması gerektiğini savunmaktadır. Morin'e göre demokrasinin yeniden canlanması gerekir, bunun için de dayanışma ve sorumluluğun, yurtseverliğin, siyasal düşüncenin yeniden canlanması gerekmektedir. Siyasal düşüncenin yeniden canlanması yurttaşların bilgilere eksiksiz bir şekilde erişebilmeleriyle sağlanır. Bu yüzden bilginin demokratikleşmesinin sağlanması için bilimlerin birbirine bağlayarak öğrenebilen bir düşünce reformu geliştirilebilir. Bilişsel

demokraside siyasal demokrasi kadar önem arz etmektedir. Dolayısıyla demokrasi; yurttaşların atılımını ve katılımını yaratacak ve yüreklendirecek olmalıdır.(Morin ve Nair, 2000, 189)

Morin, siyaset ve eğitim konusunu ele alırken daha çok siyasette yaşanan sorunlara değinmiş ve bu sorunlara önerilerde bulunurken eğitime ve yurttaşlık eğitimine de vurgu yapmıştır. Özellikle Edgar Morin'in Sami Nair'le beraber kaleme aldığı “*Bir Uygarlık Siyaseti*” kitabında siyasetle ilgili düşüncelerini açıkça görebiliriz. Morin ve Nair; dünyamızın içinde olduğu krizi nasıl önleyebileceğimizi anlatmakta, yurttaşlara nasıl yurttaşlık bilinci sağlayacaklarını ve onları nasıl uygarlaştıracaklarını sorgulamaktadır. Bunun için de öz eleştirel düşünceyi içeren bir eleştirel düşünceyi ve siyasal muhayyileri canlandırmayı önermektedir. Onlar bir uygarlık siyaseti oluşturmak için hala umutlular ve gezegen ölçeğinde bir yaşam tarzı olduğunu düşünmektedirler.

Morin insanlığı refaha ulaştırabilecek, insanlığın ve gezegenimizin devamını sağlayacak “**dünya vatandaşlığı**” ve “**dünya-vatan**” bilinci hedefine yeni “**bir uygarlık siyaseti**” ile ulaşabileceğimizi belirtmektedir. Morin'e göre dünya-vatan bilincinin oluşması için gereken ortak bir kökene, ortak bir kimliğe ve ortak bir yazgıya sahibiz. Bu yüzden bu bilince ulaşmak çok da zor değil. Bu da ancak düşünce, eğitim, uygarlık, siyaset ve ahlak reformuyla gerçekleştirilebilir. Morin, uygarlık siyaseti reformunu tanımlarken insanlığın karşı karşıya olduğu sorunlardan yola çıkmakta ve bu sorunlara yönelik önerilerde bulunmaktadır:

Gezegen devrinin ilk adımlarını, Dünyanın Batılılaşmasını, düşüncelerin küreselleşmesini, savaşlarla küreselleşmeyi, soğuk savaştan Doğu-Batı kutuplaşmasını, ekonominin küreleşmesini, küresel nükleer tehdidin sürekliliğini, gezegende ekolojik bir bilincin oluşmasını, Üçüncü Dünya ülkelerinin dünyaya girişini, uygarlaşmanın küreselleşmesinin gelişimini, kültürel küreselleşmeyi tarihsel antropolojinin ışığında değerlendiren Morin içinde yaşadığımız dünyanın ve yaşamın zenginliklerini ve hangi tehditlerle karşı karşıya olduğumuzu gösterir. (Erdem, 2018, 16)

Ona göre; gezegenin demir çağı olarak adlandırdığı 19. yüzyıla Avrupa emperyalizminin ortaya çıkması damga vurmuş ve emperyalizm Batı Avrupa'nın normlarına, kavramlarına ve modeline göre gelişmiştir. Dünyanın batılılaşması gezegen devrinin yeni evresini belirlemiş sonrasında ekonomi küreselleşmeye başlamış, kapitalizm ve teknik bütün dünyayı etkisi altına almıştır.(Morin ve Kern, 2001, 19) Hatta emperyalizmler arasındaki çatışmalar ve politika da küreselleşmiştir. Bu küreselleşme sonucunda büyük emperyalizmler ile küçük milliyetçilikler arasındaki karşılıklı etkileşim

20. yüzyılda savaşın patlak vermesine sebep olmuştur. Bu yüzden Morin 20. yüzyılı yanılısamaların, bilinçsizliklerin ve taşkınlıkların yüzyılı olarak tanımlamaktadır. 1914'te Sarejevo'da patlayan olaylar; zincirleme bir etkiyle dünya savaşını başlatması totaliter komünizmi, İtalyan faşizmi ve nazizmi tetiklemiştir. Daha sonra da ekonomik bir çöküntü içinde olan Nazizm de 2. Dünya savaşına sebep olmuş; bu savaş da soğuk savaş ve ardından da Sovyetler Birliğinde patlak veren milliyetçilikle ayrılımlar başlamıştır. Sonuç olarak devletlerin yanlış politikaları toplumları birbirinden uzaklaştırarak birçok yıkıma sebep olmuştur. Bu yüzden Morin; siyasal yeniden temellendirme çalışması yapılmasını önermekte ve bunun da ancak düşünme reformuyla yapılabileceğini belirtmektedir. Bu reformda öncelikle insanlara yerel ve genel sorunları birlikte düşünme yeteneği kazandırılmalıdır. Morin; insanların iki tip kapalı düşüncenin etkisinden uzak durmaları gerektiğini belirtiyor: bürokratikleşmiş teknik bilimin parçalı düşüncesi ve kavim ya da ulus içinde kapanmış ve giderek daha da yerelleşen düşünce. Morin'e göre insanlığı bölen ve birbirinden uzaklaştıran bu düşünce tarzı terk edilmelidir.

“Think global and act local” formülüne “Think local and act global” formülünü de eklemek gerekir. Yerel bilinç ve gezegen ölçeğindeki bilinç birbirine bağlı kalarak geliştirilmelidir. Morin'e göre geçmişte yaşanan hataların tekrarını yaşamamak için duyarsızlıktan uzaklaşarak gezegen ölçeğindeki çağı düşünme, dünyalı kimliğimizin farkına varma, ekolojik bilinci siyasetin içine yerleştiren bir bilinç edinme, yeryüzündeki ortak yazgımızın ve küresel ortak sorunlarımızın farkına varma, küreselleşme kavramının karmaşıklığını düşünme ve insanın karmaşık varlığını siyasetin merkezine alan bir uygarlık siyaseti oluşturma zorunluluğu vardır.

Morin için insanlığı gezegene yeniden yerleştirmek, gezegeni siyasetin içine yerleştirmek demektir. Bu yalnızca güncel “küreselleşme olgusu”nu kavramak değil, tüm parçaların birbirlerine karşılıklı bağımlı hale geldiği ve gezegen ölçeğindeki çağı da kavramak demektir. (Morin ve Nair, 2000, 33) Küreselleşme aşaması hem iyi hem kötüdür. Çünkü küreselleşme hareketi yeryüzündeki tekno ekonomik birleşmeyi üretti elbette, ama halklar arasında karşılıklı anlayışın ilerlemesini sağlayamadı. (Erdem, 2020, 15)

Küreselleşme sayesinde insan toplumları ilk kez birbirine bu kadar yakınlaşmış, böylelikle dünya-vatan yaratma ihtimali ortaya çıkmıştır. İnsanlar arası dayanışma aynı zamanda insanların dünyayla arasındaki dayanışmasını da gerektirmektedir. Morin; küreselleşmenin getirdiği dayanışmanın ve kültürel zenginliklerin sürdürülmesini ve geliştirilmesini önermekte, ama bir yandan da yaşamsal özerkliklerin yerel, bölgesel ve

ulusal olana o hayati özerkliklerini geri kazandırmak, her yerde kültürel farklılıkları korumak ve desteklemek zorunda olduğumuzu belirtmektedir. (Morin ve Hessel, 2012, 23)

Morin'e göre insanileşmeyi hedef alan düzenlemeler desteklenmelidir ve insanlık siyasetinin bütün uygarlıkların en iyisinin sentezinin oluşturulması için bireysellikleri, zenginlikleri ve kültürel yetersizlikleri dikkate almalıyız. Bunun için uygarlıklar çatışması veya savaşını önleyecek bir düşünce yapısı oluşturulmalıdır. Morin, ulus çapında son derece reformcu ve dönüştürücü bir siyaset önerir. Bunun için de insanların yaşamlarındaki sorunları kucaklamayı amaçlayan, arasında kopukluk olmayan bilgileri içeren bir eğitimi öneriyor.

Morin için uygarlığın getirmiş olduğu maddi refah beklendiği gibi bir refah getirmemiştir. Mutlu olmak maddi refaha ermek olarak algılanmış, asıl önemli olan manevi ve kültürel refaha erme amacı göz ardı edilmektedir. Artık öyle bir hale gelinmiştir ki aynı yerde yaşayan insanlar birbirlerine karşı kayıtsız, empati ve sempati yoksunu olmuşlardır. İnsanlar maddi rahatlığın içinde mutsuzluğa gömülmüşler, bunun sonucunda da alkoholizm gibi kötü bağımlılıklardan kopamamaktadırlar. Bu yalnızlık aile ve toplumsal dayanışmayı yok etmektedir. Bu yüzden ırkçılık yapan, farklı olanı dışlamaya çalışan politik atılımlardan uzak durulmalıdır. Bunun kötü sonuçlarına insanlık tarihinde çok kez tanık oldu. Nazizm çılgınlığı milyonlarca insanın acı çekmesine hayatını kaybetmesine sebep oldu. Farklı ırkları dışlama, aşağılama 1929'lu yıllarda en bariz örneklerini yaşadı dünya. Bugün dünyamızda yine benzer sahneler yaşanmaya başlanmış, eğer bir önlem alınmazsa toplumlar arasındaki çatışmalar daha da kötüye gidecektir. Ne olursa olsun, mutlak bir iktidarla donatılmış ulus-devletlerin verimlilik zamanı dolmuştur; buna göre, onları parçalamak değil, onları bütünlüklerle bütünleştirerek ve parçası oldukları gezegen açısından, dolayısıyla da kendileri açısından yaşamsal buyruklara saygılı davranmalarını sağlayarak onlara saygılı davranmak gerekir. (Morin ve Nair, 2000, 306) Ne yazık ki emperyalizm ve milliyetçilikler devam etme tehlikesi altındadır. Morin'e göre bunu önlemenin tek yolu da başka bir siyaset yolu seçmektir ve bu öyle bir siyaset olmalıdır ki sadece bireysel mutlulukların değil aynı zamanda toplumsal mutluluğunda beraber yaşandığı bir yaşamı içine almalıdır.

Toplumda iyi ilişkilerin yaşandığı sadece üst tabakanın hakkıymış gibi görünen, lüks diye tanımlanan estetik heyecanların tüm topluma mal edilmesi gerekir. Bu bağlamda Morin; yeni bir ekonomik ve toplumsal siyaseti birleştiren bir yol, bürokrasinin yer almadığı ve "rekabetten arınmış" bir çalışma dünyası siyaseti, bir kent siyaseti, bir

tarım üretimi siyaseti, bir tüketim siyaseti önermektedir.(Morin ve Hessel, 2012, 42) Kısaca iyi yaşama siyaseti ön planda olmalıdır. Morin’e göre iyi yaşama bir yaşam kalitesidir.

Önemli olan ruhsal ve ahlaki yönden erdemli olmayı amaç edinmiş bir yaşam biçimidir. Bunu sağlayabilmek için Dünyaya da (bizi saran ekolojik dünyaya) saygılı davranmalıyız. Dünyanın ekolojik dengesini bozabilecek her türlü eyleme karşı bir siyasetten yana olmalıyız. Daha fazlasını elde etme çılgınlığıyla dünyaya verdiğimiz zarar aslında insanlığın kendine verdiği zarardır. Doğaya erdemli davranmak insanlığa da erdemli davranmaktır.

Hayvancılık ve tarım da sağlıksız üretim birçok sağlık problemine yol açmaktadır. Kentlere olan yoğun göç, köylerdeki organik üretimi azaltmış, kentlerde işsiz nüfus artmış, mutsuz ve sağlıksız insanlar için çok yönlü bir iyileştirme gerekmektedir. Köylerin kalkındırılması, hayvancılık ve tarımın organik bir şekilde yapılabilmesi için gerekli teşviklerin sağlanması gerekmektedir. Aynı özen kamu kurumlarında ve şirket yönetimlerinde de olmalıdır. Devlet reformu insanları özgür, akıllı ve duyarlı varlıklar olarak değerlendirmesiyle gerçekleşecektir. Hoşgörü ve anlayışın hakim olduğu bir ortam sağlanmalıdır ve hoşgörü düşüncesi içselleştirilmelidir. (Morin, 2006a, 73) İyi bireysel gelişme iyi toplumsal ilişkileri oluşturur. Yaşam biçimimiz bizi mutlu kılar. Morin’e göre yaşam biçimimiz bizi hayata bağlar. Ama yaşamak, şiirsel, estetik, romantik bir hayatı sürdürmek demektir. Morin’in önerdiği uygarlık siyaseti yurttaşlarımıza şiirsel, romantik yanlarını da en iyi biçimde ifade etme olanaklarını sağlayacaktır. (Morin ve Hessel, 2012, 46)

Bu uygarlık siyasetinde dayanışma ön plandadır. Morin toplumun dayanışması için her anlamda yardıma ihtiyacı olan insanlara yardım edilmesini sağlayan dayanışma ilkesine bağlı “kardeşlik evi” gibi kurumların oluşturulmasını önermektedir. Bir de dostluk evlerinin kurulmasından bahsetmektedir. Başkalarına ilgi gösterme merkezi olarak tasarlanacak bu evler; duyarlılık, empati kurma ve yardımın ön planda olduğu merkezler olacaktır. Aynı zamanda toplumsal felaket durumlarında yardım sağlayacak “Sivil Kardeşlik Kurumları”nın da olması gerektiğini belirtmektedirler. Bu kurumlar sadece Avrupa’da değil tüm dünyaya yayılarak tüm insanlığa hizmet edebilecek kurumlar olmalıdır.

Gençlerin toplumun hem en zayıf hem de en güçlü halkası oldukları düşünüldüğünde onların sorunlarıyla ilgilenilmeli, kişiliklerini ve onurları önemsenmelidir. Toplumumuzun bir şekilde bazı insanları reddetmesini reddeden

insanlaştırma ve duyarlılık siyasetini hayata geçirmek gerekir. Morin'e göre gençlerin dışlanmaması, onların onurlarına ve kişiliklerine saygı duyulmasıyla bir gençlik siyasetinin oluşturulması gerekmektedir. (Morin ve Hessel, 2012, 51-52)

Yozlaşma; kazanç hırsı ve bencillik hegemonyası ile devletin bütün görevlilerinden ve vatandaşlarına kadar herkesi etkileyen bir olgudur. Bu ahlaki ve etik bir sorundur. Bu sorun ahlak derslerinin verilmesiyle aşılamaz. Morin'e göre etiğin kaynağı sorumluluk ve dayanışmadır. Siyaset ve etik birbirine indirgenemez çünkü aralarında dio-logique (ikili mantık) olduğundan hem birbirlerinden kopamazlar hem de birbirlerine karşıtlıkları vardır. Bu ikili mantıkla siyaset ancak insanların hizmetinde olabilir. Siyasal etik; insani hedefleri olan siyasal bir etik öznenin yeniden ortaya çıkmasını gerektirir. Öznenin yeniden ortaya çıkması için de öz-etinin yani etiğin özerk bir biçimde üstlenilmesi ve kişisel sorumluluk bilincinin olması gerekir. Morin için sorumluluk sorunu karmaşık bir olgudur. Bireyler yaptıklarından sorumlu oldukları kadar eylemin ekolojisi açısından bu eylemin başkası tarafından anlaşılması anlamında da sorumlu olmalılar. Bu yüzden bireyler aynı zamanda gelecekteki ortak yazgımız içinde sorumludurlar.

Morin'e göre siyasal etik; birleşme etiği (dayanışmayı sağlayan iletişimi teşvik eden), tartışma etiği (küçümsemeyi, kişilere hakareti her türlü reddeden), anlayış etiği (siyasal bilgiyi yeniden insanileştiren, toplumsal ve siyasal davranışların bilgisini insani niteliklerde arayan, insanlar arasındaki ilişkileri düzeyli hale getiren), bağışlayıcılık etiği (yüce gönüllülük, cömertlik, soyluluk) iyi iradeleri teşvik (insanlığı felaketlerden kurtarmak için iyi iradeleri ortaya çıkarma), direniş etiği gerektirmektedir. (Morin ve Nair, 2000, 237) Bu yüzden ahlakın yüceltilmesi ve etiğin yeniden güçlendirilmesi için sorumluluk ve dayanışma bilincini artıracak bir yöntem seçilmelidir. Bu amaçla Morin "... Bir Devlet Etik Konseyi (devlet danışmanlarından, sayıştay görevlilerinden, yargı mensuplarından, hümanistlerden ve insan hakları savunucularından vb. oluşan) oluşturma" önerisinde bulunmaktadır. (Morin ve Hessel, 2012, 53)

Toplumsal sorunların çözülmesi için ayrıca çalışma ve iş koşullarının iyileştirilmesini, adil, toplumsal ve dayanışmacı bir ekonomiyi, adil bir ticareti, iyi bir ticaret ahlakını, yeşil ekonominin gelişmesini (güneş, su, rüzgâr, toprak altı enerjisi), biyolojik tarımı (yeni iş alanlarını sağlaması ve işsizliği azaltması, ekonomi canlandırması), sosyal yatırımcı bir devlet olarak sağlıklı yaşamı desteklenerek ve yaşam kalitesinin arttırılarak sağlıklı bir kent yaratılmasını, ithal malların yerli mallar gibi vergilendirilmesini, çalışanların sömürülmesinin engellenmesini, yoksul ailelere burs

verilmesini, israf ekonomisinin önüne geçilmesini, yoksullara beslenme kartı verilerek sağlıklı ve kaliteli yiyeceklere ulaşımın kolaylığının sağlanmasını önermektedir. Tüketicilerin eğitilmesi amacıyla orta öğretime tüketim dersi konması ve ürünlerin kalitesini ve reklamları da denetleyecek ve bütün tüketici derneklerinin ulusal bir birlik içinde toplanması için çaba harcayacak bir Halk Tüketim Ofisi kurulmasını önermektedir.

En iyi siyasi yönetim şekli olarak demokrasiyi öneren Morin; demokrasinin zaman zaman oligarşiye sapma olgusunun yanı sıra yaşamsal yurttaşlık ilkesinin ve bilişsel demokrasinin yitirilmiş olması gibi sorunlar yüzünden zayıfladığını belirtmektedir. Maddi ihtiyaçların yanı sıra yurttaşların insan gibi tanınma isteğinin de karşılanamaması diğer bir sorundur. Morin'e göre "iyi yaşama siyaseti sadece maddi sefaletlerle mücadele etmez, aynı zamanda manevi çöküntüler, yalnızlıklar, aşağılanmalar, küçümsenmeler, dışlanmalar, anlayışsızlıkla karşılaşma durumlarıyla da mücadele eder." (Morin ve Hessel, 2012, 79-80) Bu anlayış becerisi ilkokuldan itibaren verilmelidir.

Uygarlık siyasetini oluşturmak için dayanışmaya önem veren, atomlaşmaya karşı çıkan, eski kaynaklara dönmeyen, anonimleşmeye karşı çıkan, insanlar arasındaki ilişkileri pekiştiren, sorumsuzluğa ve ben-merkezciliğe karşı ahlakileştirmeyi öneren bir bilinç oluşturulmalıdır. Çünkü bir toplum ancak dayanışma ve karmaşıklık içinde refaha erebilir. Karmaşıklığın; dayatılmış olmayan, içten duyumsanan ve bir arada yaşanan dayanışmanın gelişmesi ön planda olmalıdır. İyi bir yaşam kalitesine yönelik bir siyaset ancak atomlaştırmaya, anonimleştirmeye, teknik bürokratikleştirmeye karşı çıkmayla ve insanlar arasında iyi ilişkilerin yeniden kurulması için mücadele ile başlar. Atomlaştırmadan uzak durulmalı çünkü kültürel ve sanatsal homojenleştirme, standartlaştırma kültürel çeşitlilikleri ve kökleri yok etmektir. Öyle bir uygarlık siyaseti olmalıdır ki işsizliğe, dışlanmaya karşı olmalı, toplumsal kültürel yapımızı yeniden canlandırmalı, yaşam kalitesini attırmalıdır.

Uygarlık reformu demek aynı zamanda yaşam reformu, düşünce reformu ve ahlak reformu demektir. Uygarlık siyaseti; yeryüzü vatanda kökleşmeyi, yurtseverliğin korunması ve yazgı ortaklığının bilincini gerektirir. Bir inancın yeniden canlandırılması, dayanışmaları yeniden canlandıracaktır; bu dayanışmalar da dayanışma etiğini kendiliklerinden destekleyeceklerdir. Ahlakileştirme, dayanışma içine sokma ve uygarlaştırıcı yeniden canlandırma "birlikte" ilerlemelidir.(Morin ve Nair, 2000, 189)

Kültürün büyük bölümü estetik özellikler (edebiyat, resim, müzik) taşıdığından bu siyasetin yaşamın şiirini geliştirerek duygusal katılım, hayran olma gibi yeteneklerimizi desteklemelidir. Çünkü bu katılım sayesinde insanileştirmeyi hisseder,

tanımadığımız kişilerle empati kurabilir ve bilmediğimiz durumlarla nasıl başa çıkabileceğimizi düşünebiliriz. Bu kültür siyasetinin içeriği şöyle olmalıdır: “Yaşam şiiirinin yaygınlaşmasına ve demokratikleşmesine, herkesin güzel şeyler hissetmesine ve herkesin şaheserler aracılığıyla kendi gerçeklerini keşfetmesine katkıda bulunacak bir estetik siyaseti.” (Morin ve Hessel, 2012, 77)

Özetle; Morin’in önerdiği yeni “Bir uygarlık siyaseti”; hümanist, dayanışmacı, ussal, laik, eleştirel ve özeleştirel erdemleri içermelidir. Yeryüzü vatan; ulusal vatanları kapsamalıdır. Aynı zamanda da gezegen ölçeğinde bir yurtseverliğe, zayıfları koruyan sivil toplum örgütlerine, yeryüzü vatana aidiyet bilincine, dünyasal yazgı ortaklığımızın bilincine, ortak köken ve ortak kimlik bilincine sahip olan biyolojik, psikolojik ve kültürel bakış açısından çokluğun birliğini birliğin çokluğu bilincine sahip bireylerden oluşmalıdır. Ekolojik bilinç (aynı biyosferde yaşama bilinci), yeryüzü yurtseverliği bilinci, karmaşık düşünce bilinci (özeleştiri yapabilme ve birbirimizi anlayabilme bilinci) uzun süreçler olduğundan işe bu ilkeleri temel alan bir eğitim reformuyla başlanmalıdır. Bu yüzden Morin, eğitimi sorunsallaştırmakla bu işe başlamıştır. O eğitimin sadece bir dil, aritmetik veya matematiğin temellerinde, fizikte ya da diğer bilimlerde uzmanlaşmak olmadığını, daha çok insanları yaşamaları için ya da onları yaşamalarına yardım etmek için eğitmemiz gerektiğini belirtmiştir. (Morin, 2014c) Eğitimi insan doğası, kültür-uygarlık ve siyasetle ilişkilendirerek insanlığın karşı karşıya olduğu sorunları ortaya koymuş ve bu konuda bir reform önerisinde bulunmuştur.

Edgar Morin’de Geleceğin Eğitimi Düşüncesi

Morin’in insan doğası, kültür-uygarlık ve siyasetle ilgili görüşlerini eğitimle nasıl ilişkilendirdiğini en açık şekilde UNESCO’un isteği üzerine yazdığı “*Geleceğin Eğitimi için Gerekli Yedi Bilgi*” başlıklı kitabında dile getirmiştir. Bu eserinde Morin günümüz eğitiminde insan doğası, siyaset, kültür ve uygarlık sorunlarını dikkate alan yedi dikkat çekici sorun ortaya koymakta ve bu sorunların çözülebilmesi adına eğitimde ön planda olması gereken “yedi bilgi” önermektedir.

Eser, eğitim sorununa felsefe, sosyoloji, antropoloji, tarih başta olmak üzere pek çok farklı disiplinle birlikte bakılmasının gereğini açığa çıkarmaktadır. (Erdem, 2012, 76-77) Karmaşık olarak tanımladığı insan doğasını multidisipliner bir şekilde ele aldığı bu kitapta eğitimde gördüğü eksikliklerin neler olduğunu, bunların nereden kaynaklandığını ve bu eksiklikleri tamamlamanın yollarını aşağıdaki yedi başlıkta anlatıyor:

Bilmenin Körlükleri: Hata ve Yanılsama

Morin'in de belirttiği gibi günümüz eğitiminde en belirgin etkilerin 17.yy. da yaşanan gelişmeler ve devamında getirdiği sorunlar olduğu görülmektedir. 17.yy. da modernizmin doğuşuyla beraber teknoloji ve bilim alanında ki gelişmeler biraz da dini inançların baskısından kurtularak insanlık çağında yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu gelişmelerle bilim ve akıl ön plana çıkmıştır. Doğal olarak bu gelişmelerden eğitimin içeriği, tasarımı ve hatta tanımı da etkilenmiştir.

Eğitim; bu gelişmelerle daha çok bilgi temelli, bilimin üstünlüğünü savunan, sorgulamadan kabul etmeyi gerektiren bir forma dönüşmüştür. Bilginin; temelci bir anlayışla elde edileceği iddia edilmiştir. Descartes'ın "Düşünüyorum, öyleyse varım." önermesi modernizmde bilginin temelci anlayışına iyi bir örnektir. Bu temellendirmeye bilime güven sonsuzdur ve bilimin önerdiği her bilgi doğrudur ve bu bilgiler sorgulanamaz olmuştur.

Modernizmle beraber ilerleme fikrinin sömürgeleştirmeyi aydınlanma, eşitlik, özgürlük iddialarıyla meşrulaştırma çabaları aslında birçok yıkıma sebep olmuştur. Bilim ve teknolojiadaki gelişmeleri insanlar kötü amaçları için kullanmaya başlamışlardır. Ancak doğru amaçlar doğrultusunda kullanılan bilgi yararlıdır. İnsan ve insanlık için saplantıdan uzak bir bilgi, önyargısız bir dünya görüşü, dogmatik olmayan bir eğitim anlayışı ve tüm insanlığın yararını ve mutluluğunu amaçlayan bir tutum gereklidir. (Çotuksöken, 1995, 17) Bu durum; 20. Yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan postmodernizmin savunduğu savlardan biridir. Postmodernizm her şeyden önce modernizmin akılcılığına, aklın bütün alanlarda, insanlığın tüm problemlerini çözebilecek mutlak otorite olmasına itiraz eder ve bunun yerine postmodernizm tek, değişmez ve evrensel bir akıl yerine, çeşitli akılların varoluşundan söz etmeyi ve bilginin göreliliğini ifade eder. (Cevizci, 2012, 1271-1272)

Morin'e göre bilgi, nesnelerin yansıması değildir. Bilgi duyularla elde ettiğimiz ve beynimizde kodladığımız çeviri ve yeniden inşalardır. Morin'e göre aslında her bilginin bir "aşıl topuğu" olabilir yani her bilgi hata payı içerebilir çünkü zihin hata ve yanılsamalara sebep olabilir: Beynimizde kodladığımız bu bilgilerden bilinçsizce işimize gelen anıları seçme, işimize gelmeyen bastırma, hatta bunları silme, bilinçsiz yansıtma, hatıraları saptırma, yaşanmış olduğuna inanılan ama yaşanmamış hatıralar, asla yaşanmadığına inanılan ama yaşanmış hatıralar gibi etkenler hata ve yanılsamaları tetikler. Morin; bilginin öğretilmesi yerine bilmenin ne olduğunun öğretilmesi ve insanın

her zaman bilginin hata ve yanlışlara içerebileceği riskine karşı hazırlıklı olmasının gerektiğiyle ilgili görüşünü şöyle dile getirmektedir:

Her bilgi kendi içinde hata ve yanlışlara tehlikesi içerir. Eğitim, bilginin bu iki cepheli sorununu göğüslemek durumundadır. Hataların en büyüğü hata sorunu küçümsemek, yanlışların büyüğü de yanlışlara sorunun küçümsemek olacaktır....Eğitim kendini hata, yanlışlara ve körleşmelerin kaynaklarının aranıp bulunmasına hasretmelidir. (Morin, 2006a, 1-3)

Edgar Morin; yine insanın her şeyi bilemeyeceğini bilmesi ve kendi yetersizliklerini kabul edebilme yeteneği anlamına gelen akılsallığa da çok önem verirken akılsallaştırmayı eleştirir. Çünkü insanların bilgiyi sorgulamadan kabul etmesinde birçok etken vardır. En basitinden toplum kuralları, dini inançlarımız, gelenek ve göreneklerimiz ya da kültür yoluyla öğrendiğimiz bilgilerin etkin gücü sorgulamamızı engeller. Hatta bunlar sorgulama düşüncesinin bile oluşmasını tamamen ortadan kaldırır.

Akılsallığın hata ve yanlışlara karşı en iyi çözüm olduğuna inanmaktadır. Çünkü akılsallık; insanın her şeyi bilemeyeceğini bilmesi, her zaman mutlak bilginin var olamayacağına inanması, kendi eksiklerini kabul edebilme kabiliyeti, hayatı önemsemesi, hem eleştirel hem de özeleştirel olabilme becerisidir.

Akılsallaştırmanın ise hata ve yanlışlara sebep olacağını belirtmektedir. Çünkü akılsallaştırma içine kapalı bir öğretiler, sorgulamayı reddeder. Bu yüzden Morin hata ve yanlışlara karşı akılsal olmamızı öneriyor. Onun için aynı zamanda eğitimde paradigmlar da önemsenmelidir. Çünkü paradigma felsefi anlamda belli bir bilim dalının kuramsal çerçevesini oluşturan ve temellendirmeler yapan görüştür. Morin kavramlaştırma ve mantıksal işlemlerin belirlenmesini içeren paradigmayı “Paradigmatik Körleşmeler” olarak tanımlar ve buna karşılık olarak karmaşık bir paradigmayı önerir.

Morin’e göre damgalama ve normalleştirme; kutsalın hükmedici, dogmanın sıradanlaştırıcı ve tabunun yasaklayıcı etkisine sahip olması bilgiyi sorgulamamızı, gerçeği aramamızı engeller. Nooloji yani ruha ait olan şeylere (inanç ve düşüncelere) sahip olma da bizi yanıltabilir. Bu yüzden düşüncelerden yararlanabilmemiz için düşüncelerimizle diyalog içinde olmamız ve düşüncelerimizin bizim üzerimizdeki güçlü etkilerinin bilincine varmamız gerektiğini belirtmektedir. (Morin, 2006a, 10-11)

Kendi oluşturduğumuz ve sınırlandırdığımız kuram ve düşüncelerimiz yeni bir durum veya bilgiyle karşılaştığında hata ve yanlışlara payı taşır; Morin bu durumla ilgili beklenmeyen yeninin beklenmesini ve yeniyi karşılaştığımızda kuram ve düşüncelerimizi gözden geçirebilmeyi önermektedir. Bilginin belirsizliğinin bilincinde

olarak sorgulama yapma, eleştiri, özeleştir, açıklık ve karmaşıklık düşünceleriyle kendimizi bilme gerekliliğini savunmaktadır. Belirsizlikle nasıl başa çıkabileceğini bilen çok yönlü düşünce tarzını edinmemizi öngörmektedir. (Morin, 1993, 26)

Özetle Morin, bilmenin körlükleri diye tanımladığı hata ve yanılsamaların; bilginin zayıf noktalarından (zihinsel hatalar, algısal hatalar, düşünsel hatalar, aklın hataları, paradigmatik körleşmeler gibi), damgalama ve normalleştirmeden, noolojiden (sahip olma), beklenmeyenden ve bilginin belirsizliğinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bu hata ve yanılsamalar yüzyıllardır insanların acı ve yıkım yaşamasına sebep olmuştur. İşte bu yüzden eğitim bilmenin körlüklerine karşı savaşmalıdır.

Morin'e göre "Kuramlarımızı çağdaştırmaya, yani açık, akılsal, eleştirel, düşünlü, özeleştir, kendi kendini reforme etmeye yetenekli yeni bir kuramlar kuşağına ihtiyacımız var.... Herkesi, bilinçlilik için verilen hayati mücadelede silahlandırmak, eğitimin en önemli görevlerinden biridir." (Morin, 2006a, 13) Eğitimin bireylere edindirmesi gereken şeylerden birisi de bilinçliliktir. Bilgi üstüne gerçek sorgulama, diyaloga ve düşünce alışverişine olanak veren açık bir kültüre sahip olma, zihnimizin farklı kesimleri arasında iletişim kurma, kısacası kişileri "bilinçlilik" yolunda donatmak eğitimin en önemli görevleri arasındadır. (Erdem, 2012: 78)

Akla Uygun Bir Bilginin İlkeleri

Morin'e göre eğitimde diğer bir eksik ise bilişsel eksikliklerdir. Morin manifestosunda günümüz okullarının ve üniversitelerinin bilginin aktarıldığı yerler olduğunu iddia ediyor. (De Sa Porto, 2015, 94) Bundan kaçınmak için her yurttaşın gezegenimizle ilgili bilgilere erişim sağlayıp bu bilgileri birbirine ekleyebilmesi, düzenleyebilmesi ve gezegenimizde tüm insanlığı ilgilendiren sorunların çokboyutluluğunu ve karmaşıklığını tanıması gerekir. Bu da ancak bir düşünce reformuyla dolayısıyla bir eğitim reformuyla başarılabilir. Eğitim reformu; kişiye akla uygun ve anlamlı bilgiyi elde etme ve bu bilgileri düzenleme yeteneğini edindirmesi gerekir.

Morin, bilgi sorunuyla ve bilgiyi organize etmek için kullanılan yöntemle ilgilenir. Amacı her şeyi değiştiremez, evrensel ve zorunlu yasalarla düzenlenen mekanizmalara indirgeyen klasik bilimin mekanik-deterministik-basitleştirici-indirgemeci yönteminin tek bilgi yöntemi olarak kullanılamayacağını göstermektir. (Anselmo, 2018, 68) Disiplinlerdeki uzmanlaşma ve indirgeme tutumu nedeniyle bilgilerimiz gitgide

birbirinden ayrılmakta; bu bilgiler tek başına anlam ifade etmemekte ya da birbiriyle uyuşmamaktadır. Morin için eğitim; bilginin akla uygun bir bilgi olması için bilginin bağlam, bütün, çokboyutluluk ve karmaşıklık ilişkilerini dikkate almalıdır:

Akla uygun bilgi; bilgiyi kendi bağlamı içinde düşünmeyi gerektirmelidir. Bilginin anlam kazanabilmesi için kullanıldığı bağlam iyi anlaşılmalıdır. Örneğin; aşk sözcüğü dinsel ve din dışı ortamlarda farklı anlamlarda kullanılabilir. - Akla uygun bilgi; parçanın bütünle ilişkisini içermelidir. Pascal ilkesinde belirtildiği gibi bütün ve parça arasında önemli bir bağ vardır, nasıl ki bütünü bilmeden parçaları anlaşılmazsa; yine parçaları bilmeden de bütünü anlamak imkânsızdır. Morin; kendi tanımladığı karmaşıklık ilkesinin parçanın bilgisinin bütünün bilgisiyle bağlantılı olduğunu belirtir ve sadece parçanın bütün içinde değil, aynı zamanda bütünün parçalar içinde olduğu karmaşık sistemlerin algılanabilir paradoksunu göstermektedir. (Cruz, Pedrozo ve Estivalette, 2006, 875) Örneğin gezegenimiz yaşadığımız ortamdan ibaret değildir; gezegenimiz parçası olduğumuz, “hem örgütleyici hem de örgütleri dağıtıcı bir bütündür.” (Morin, 2006a, 16) Bilgi soyutlamayı kullanmalı ancak bağlamıyla ilişkisini de göz ardı etmemelidir. Çünkü “gezegen devri her şeyi gezegensel bir bağlam içine yerleştirmeyi gerektiriyor.” (Morin ve Kern, 2001, 178-179) - Akla uygun bilgi; çokboyutluluk ilkesini önemsemelidir. Basitleştirilmiş bir şekilde düşünmeye alıştığımız kavramların (toplum, insanlığın kendisi, vb.) çok boyutluluğunu tanımalıdır. (Ajello, 2005, 525) Örneğin insan kavramı; hem biyolojik, psikolojik, sosyolojik, antropolojik ve kültürel bir bütündür. - Akla uygun bilgi; karmaşıklık kavramını tanımalıdır. Birlik ve çokluk arasındaki bağ anlamına gelen *complexus* (Latince karmaşık) yani karmaşıklık parçalar ve bütün arasındaki karşılıklı bağımlılığı ifade etmektedir. Uzaklaşmış ve bölümlere ayrılmış olanı bağlayan, tek olanı tanıyıp çeşitliliğe saygı gösteren, karşılıklı bağımlılıkları ayırt etmeye çalışan bir düşünceye yani karmaşıklık olgusunu içeren bir düşünceye ihtiyacımız var. Çünkü “Dünya, yaşamın dünya tarihinden ortaya çıktığı ve insanın dünyevi yaşam tarihinden ortaya çıktığı fiziksel/biyolojik/antropolojik bir karmaşıklık bütünüdür.” (Morin ve Kern, 2001, 186) Bu yüzden akla uygun bilgi bu karmaşıklığı içermelidir. Morin’e göre 16. yüzyılda Fransız filozof Montaigne’in formüle ettiği “Önemli olan bilgiyi biriktirmek değil, bilgiyi en önemli stratejik noktalara göre organize etmektir.” düşüncesi benimsenmelidir. Bu, evrenselli temel parçalarına indirgeme ya da ayırma meselesi değildir, bu parçaları ayırt etmek ve aralarında bağlantılar kurmak anlamına gelir. (Morin, 1998, 4) Bu yüzden eğitim; bilginin bağlam, bütün, çokboyutluluk ve karmaşıklık ilişkilerini dikkate alan “genel zeka” geliştirmeye yönelik olmalıdır. Bireylerin merak

etme, sorunsallaştıma ve çözüm bulma yeteneğini geliştirerek genel zekanın kullanımı sağlanmalıdır.

20. yüzyılda disiplinlerdeki aşırı uzmanlaşmalar sonucunda bilgi alanlarında büyük ilerlemeler gözlenirken; bu uzmanlaşmalar bilginin bağlam, bütün, çokboyutluluk ve karmaşıklık ilişkilerini parçaladığından bilgide gerilemelere de yol açtı. Fen ve beşeri bilimlerin birbirinden kopmasıyla birlikte bilimler kendi içine kapanarak disiplinlere ayrıldı. Bu yüzden temel sorunlar ve global sorunlar bir bütün olarak ele alınamıyor. Bilim eskiden sorunları birbirinden ayrı ele alabileceğini düşünürdü, ancak bir bağlam ve sistemle bağlantılı her şey artık izole edilmemelidir.(Morin, 1995a, 29) O halde bilginin çokboyutlu ve karmaşık olmasından dolayı parçalarının birbirinden ayrılmadan bütünüyle edinilmesi daha uygundur. Eğitim bireye dağınık ve bölümlenmiş bilgileri düzenleme ve bunları kendi ortamı içine yerleştirme ve genelleştirme yeteneğini kazandırmalıdır. Morin'e göre akla uygun bilgi, karmaşıklık olgusunu göğüsleyebilmelidir:

Dolayısıyla eğitim, karmaşık olana, çok boyutlu bir yaklaşımla bağlama ve bütüne göndermede bulunmaya yatkın bir 'genel zeka' geliştirmelidir... Eğitim, aklın esas sorunları ortaya koyma ve çözme konusundaki doğal yeteneğini geliştirmeli ve bununla bağlantılı olarak genel zekanın tam olarak kullanılmasına teşvik etmelidir.(Morin, 2006a, 18)

Morin; akla uygun bilgi edinmemize engel olan temel sorunları; ayrılma ve aşırı uzmanlaşma, indirgeme ve ayırma ile sahte akılsallık olarak belirler. Bilimlerdeki aşırı uzmanlaşma bütünü görmemize, bağlamıyla birlikte anlam kazanan olguların anlaşılmasına, bilginin karmaşıklığının kavranmasına engel olur. Uzmanlaşmış bilgi bir soyutlama biçimidir yani bir nesneyi belli bir alandan çekip çıkarır, onun kendi ortamıyla olan bağlarını ve iletişimini kopartır. (Morin ve Kern, 2001, 177) Uzmanlaşma; toplumsal karmaşıklığı geliştirerek insanlığın uygarlaşma yolunda ilerlemesini sağlarken eski toplumun ürettiği çok işlevli ve çok yönlü insan türünde bozulmaya sebep olmuştur. (Morin, 2017b, 189)

Uzmanlaşma; bir parçanın bütünle ilişkisini ve çokboyutluluğunu yok ettiğinden, onu soyut bir kavramsal alana yerleştirir. Bu ona matematiksel soyutlama yani hesaplanabilir ve biçimlenebilir özellik kazandırırken diğer yandan da onun anlaşılabilirliğini sağlayan bağlamıyla ilişkisini kavranamaz hale getirir. Örneğin iktisat; kendisini tarihsel, psikolojik, siyasal, sosyal ve ekolojik alanlardan soyutladığı için ekonomide bilgi eksikliğine sebep olmaktadır. Ekonomi biliminin; niteliği nicelleştirmesi, insanın çok

boyutluluğunun birkaç değişkene indirgemesi ve hesaplanabilir olmayan şeyleri dikkate almaması ekonomide krize sebep olmaktadır.(Morin ve Ceruti, 2014a, 100) İnsan doğasının parçası olan duygular ekonominin dışında tutulmaktadır. İşçilerin yerini makinelerin alması ya da aşırı rekabetin çalışanlar üstünde baskı yaratması ekonomi biliminde bir körlüğe sebep olmuştur. İnsanlar doğasına uygun olmayan katı bir determinizm ve uzmanlaşma mantığıyla çalışan makineler gibi çalıştırılmaya zorlandıkça ekonomi akılcılığın dışına kaymıştır. Bu da toplumsal ve küresel sorunlara sebep olmaktadır. Ekonomik ve ekonomik olmayan faktörler arasındaki bağlantının ve ölçülemeyen her şeyin ihmal edildiği, ekonomik konuların toplumsal, insani ve kültürel konulardan ayrılamayacağı anlaşılmaktadır. (Morin, 1995a, 25) Bu yüzden Morin, teknik ve ekonomik gelişmenin kültürel mirasımız ve doğa üzerindeki yıkıcı etkilerini dikkate alarak hareket etmemiz gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Günümüzde halen devam eden bilişsel eksikliğe sebep olan indirgeme ilkesi de bütünü bilinmesini engeller, bütünü parçalara ayırarak bütünü karmaşıklığını basite indirger ve akla uygun bilgiye erişmemizi engeller. Bu indirgeme insanlığı karmaşık küresellik olgusu karşısında körleştirir ve bilinçsizleştirir. Eğitimimiz bize bilgilerimiz arasında bağlantı kurmaktan çok birbirinden ayırmayı, bölümlmeyi ve yalıtmayı öğretti. (Morin, 2006a, 21) Örneğin insan doğasını tanımlarken iyi ya da kötü tanımlarına indirgeme eğilimimiz hataya yol açmaktadır. (Morin,2014c) Çünkü insan biyolojik, kültürel, genetik, ekolojik, beyinsel ve toplumsal eklenmeler sonucu oluşmuş karmaşık bir bütündür. Yine en basitinden günlük olaylarda bile bir durumu sadece kişiye ya da olaya indirgemek yanlış anlaşılmalara ya da anlaşmazlıklara yol açmaktadır. Çağımızda en çok yapılan hatalardan biridir bu. Toplumlar birbirlerini sadece dinine, kültürüne ya da geleneklerine indirgeyerek yargılıyor; bir diğerini bütünüyle ele alarak düşünmüyor; bu da toplumlar arasında krize sebep oluyor. “Parçalara ayrılmış, bölümlenmiş, mekanikleşmiş, düşünceleri ayıran, indirgeyici anlayış dünyanın karmaşıklığını, ayrık fragmanlar halinde kırıyor, sorunları bölüyor, bağlı olanı ayırıyor, çokboyutlu olanı tekboyutlulaştırıyor.” (Morin ve Kern, 2001, 184)

Toplumlar arasında anlayışsızlığın artmasıyla birbirini anlama ve aralarındaki ilişkileri düzeltici bir yargı oluşturma olasılığı azalmakta; artan sorunların çokboyutluluğunu anlamak zorlaştıkça bu insanlık krizi gezegensel bir krize dönüşmektedir. Bu yüzden Morin; epistemolojide bir reform gerekliliği üzerinde durmakta ve hem biyolojizmi hem de antropolojizmi aşan insana dair *Scienza Nuova* 'yı (yeni bilim) kurmak gerektiğini belirtmektedir. (Morin, 2017b, 221) Bir bütünü aynı anda

hologramatik ve paradigmatik görebilen ve aynı zamanda programatik ve indirgemeci olmayan bir zihin anlayışını önermektedir. Morin; yaşamı insanlığın vazgeçilmez değeri olarak gören, yaratıcılığa ve yaşamın diyaloguna açık olan olaylarla etkileşime girebilecek yeni bir bilim ve bilgi umuduyla yeni bir hümanizmin temellerini atmaktadır. (Colamonico, 2005, 451)

Morin için akla uygun bilgi edinmemize engel olan diğer bir unsur da sahte akılsallıktır. 20. yüzyılda akılsallaştırmanın akılsallığın önüne geçmesiyle, insanlık birçok felaketlere tanık olmuştur. Bu yüzyılın paradoksu; bilgi ve tekniğin tüm alanlarda ilerleme kaydetmesiyle ortaya çıktı. Akıl ve gelişme adına ortaya çıkan ilerleme fikri modern Batı Dünyasının önemli bir kavramıydı ve 18. - 19. yüzyıllarda bir akım haline gelmiş o zamandan beri de evrenselleşmiştir. Dünyanın evrimini yöneten gerçek bir yasa gibi görünen ilerleme fikri, Karl Marx'ın yanı sıra Auguste Comte'un bilimsel determinizme dayanıyordu ve insanoğlu, bilim ve akıl yeteneğiyle ancak faydalı olabilecek gelişmelerle desteklenmeliydi. (Morin, 1993, 25-26) Ancak akılcı olduğu iddia edilen bu sahte akılsallık toplumları zenginleştirirken yoksullaştırmakta, yaratırken yok etmektedir. (Morin, 2006a, 22) İnsanlık yaşadığı felaketlerin en az birini bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemeden dolayı yaşamaktadır. Bilim / teknik / endüstri üçlüsünün yarışı kontrolden çıkmıştır. “Bacon, Descartes ve Marx’ın, tekniğin hakimi olan insanın doğanın da hakimi haline geldiği mutluluk vaat eden görüşlerine karşı, Heisenberg ve Gehlen’in, insanlığın, tekniğin canlandırdığı biyoloji-ötesi bir gelişmenin aracı olduğu görüşü geçerlilik kazanıyor.” (Morin ve Kern, 2001, 106-107) Modern Batı’nın insanın doğaya hakim olma fikrini ve modernizmin iddia ettiği sahte ilerleme fikrini terk etmemiz gerekmektedir. Gerçeği anlamak için tek bir rasyonelleştirme mantığının yeterli olduğu fikri terk edilmeli bunun yerine, rasyonalite kendini yeniliklere açmalıdır. (Morin, 1995a, 29) Bu yüzden Morin’e göre akıl; gerçeğin çokboyutluluğunu kavramalıdır bu yüzden “Kapasitesinin sınırlarını kabul eden, evrenin gizemine saygı gösteren, akıl dışı ve akıl dışılaşma ihtimali olanla diyalog kurmayı bilen, açık bir akıldan yana olmalıyız.” (Morin ve Ceruti, 2014a, 117)

Morin için indirgeme, uzmanlaşma ve sahte akılsallık yüzünden bireyler karşılaştıkları sorunları bütün olarak ele alamadıklarından daha da büyük sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Morin’e göre “Söz konusu olan, ayıran ve indirgeyen bir düşünceyi, ayırt eden ve bağlayan bir düşünceyle değiştirmektir. Ne bütünlerin bilgisi için parçaların bilgisini, ne de sentez için analizi terk etmek söz konusudur; bunları birleştirmek gerekir.” (Morin, 2006a, 24) Dolayısıyla eğitimin temel işlevi gençlere birey, yurttaş ve dünya

vatandaşı olarak karşılaştıkları sorunları bir bütün olarak ele alıp onlarla baş etmeyi öğretmektir. Morin için “Bu anlamda eğitimin yaşamlarımızın ve çağımızın küresel ve temel sorunlarını ele alması ve bunun için birbirlerinden kopuk olan disiplinler bilgilerin bir araya toplaması gerekir.” (Morin ve Hessel, 2012, 69)

Bilginin anlam kazanabilmesi için uzmanlaşma, indirgeme ve sahte akılsallıktan kaçınılmalı ve bilgi kendi bağlamıyla beraber ele alınmalıdır. Farklı alternatiflerin ve bunların muhtemel sonuçlarının bilimsel gelişimi kullanılan disiplinlerin sayısını arttırmayı gerektirir. (Skirbekk ve Gilje, 2014, 531) Ne yazık ki uzun süredir disiplinlerdeki uzmanlaşma çalışmaları aslında bireyleri sadece kendi alanlarından sorumlu olmalarına ve insanlığın ortak sorunlarından uzaklaşmalarına sebep olmuş; bireyler arasındaki dayanışmanın azalmasına ve bireylerin bütünü algılayamamalarına yol açmıştır. Bu yüzden Morin’e göre eğitim bütünü algılama yetisinin güçlendirilmesinde önemli rol oynamaktadır.

“İnsan yaşamının devamını sağlamak ve insana en uygun uygarlığı yaratmak için insanların değişme planları yapabilen ve istenen hedeflere ulaşmak için bilim ve teknolojiyi kullanabilen toplumsal mühendisler olmaları gerekmektedir.” (Gutek, 1997, 331) Bu mühendisler olgulara disiplinlerarası, çokboyutlu ve karmaşık bir yaklaşımla yaklaşmalı ve ayrıca ekonomik, ekolojik ve sosyal bilimlere dayalı uzmanlık bilgilerini de kullanmalıdırlar. (Skirbekk ve Gilje, 2014, 530)

İnsanlık Durumunu Öğretmek

Eğitim de göz ardı edilen diğer bir konu da insanlık durumunun öğretilmesidir. Morin’in için en önemli olan ilke budur çünkü yedi becerinin öğretilmesinin temel noktası insanlık durumudur. (UNESCO,2016) Morin; eğitim, insanlık durumu üstüne bir evrensel dersi içermelidir derken çok haklıdır. Çünkü insanlık durumunu öğrenmek demek tüm insanlığın ortak bir yazgıya, ortak bir kimliğe, dünyaya, kozmosa ve doğaya sahip olduğunu öğrenmek demektir. Öncelikle yaşamak için kim olduğumuzu bilmeliyiz, gezegensel çağda insanlığın yaşamış olduğu macerayı öğrenmeliyiz. (Morin, 2014c)

İnsanlık durumu birçok filozof tarafından konu edinmiştir ve bunların içinde Hannah Arendt’in insanlık durumuyla ilgili düşünceleri dikkat çekmektedir. Arendt’e göre bilimsel gelişmelerle insanlığın artık yeryüzüne bağımlı kalamayacağına inanılması kabul edilemez bir gerçektir. Çünkü ona göre “Yeryüzü insanlık durumunun tözünü oluşturur.” (Arendt, 1994, 10)

Arendt için yeryüzü doğası insanlığın hiç uğraş vermeden yaşayabileceği harika bir yerdir ancak insanlık bilimsel çabalarla yapay bir doğa oluşturarak yeryüzüyle olan bağını koparmaktadır. Dolayısıyla insanlığın dünyaya olan mahkûmiyetinden kurtulma isteği insanlık durumundan kurtulmak isteğiyle aynıdır. İnsanlığın inşa ettiği makineler yüzünden bilgi ve düşünme arasındaki bütünlük ayrılmakta; yeryüzünde muktedir olamadığımız şeyleri anlamamız daha da zorlaşmaktadır.

Amaç emek vermekten kurtulmaktır ve bu asıl sorunu oluşturmaktadır. Emek vermemek demek düşünmemek demektir. Bu yüzden Arendt emek vermek istemeyen ve yapacak hiçbirşeyi olmayan bir toplumu oluşturan insanlığa insanlık durumunu tekrardan düşünmeyi öneriyor. İnsanlık durumu, insana yaşamında karşılaştığı durumlardan daha fazlasını içerir çünkü insanlar dokundukları her şeyi kendi varoluşlarının bir koşuluna dönüştürür. İnsanlar doğanın kendilerine verdiklerine ek olarak sürekli yeni koşullar üretirler. İnsan tarafından ortaya çıkmış ya da onunla etkileşime girmiş ne varsa insani varoluşun bir koşulu haline gelir. O yüzden insanlar, ne yaparlarsa yapsınlar, daima koşullu varlıklardır ve kendi tınısı olan insani dünyaya dâhil olmuş ya da insani bir çabayla bu dünyaya katılmış her ne varsa, insanlık durumunun bir parçası haline gelir. (Arendt, 1994, 20) Öyleyse; dünyanın gerçekliği ve insanlık durumu bir bütündür ve insanileşmenin koşullayıcıları olmasaydı insan; insan olamazdı. Bu düşünceleri savunan Morin; insanlık durumunu anlayabilmek için öncelikle insanın hem fiziksel kozmos hem de yaşayanlar evreni içinde kök saldıığımızı ama bir yandan da insana özgü özelliklerimizle bu kökten kopuk oluşumuzu; doğanın hem içinde hem dışında oluşumuzu kabul etmemiz gerektiğine inanıyor. (Morin, 2006a, 26)

Morin'e göre "İnsanlık gezegensel ve biyosferik bir oluşumdur: Hem doğal hem de doğaüstü olan insanoğlu, canlı ve fiziksel doğadan ortaya çıkıyor olmalı, ama kültürü, düşüncesi ve bilinciyle oradan çıkıyor ve oradan ayrılıyor." (Morin ve Kern, 2001, 186) İnsanın kök salması ↔ kökünden kopması durumunu; insanlığın ortak kozmik, fiziksel, dünyasal ve insani durumuyla açıklıyor: İnsanlığın kök saldığı, düzen-düzensizlik ve tekrar örgütlenme sonucu oluşan Dünyamızın; milyarlarca galaksi ve yıldızın oluşturduğu kozmosun içinde yer alması ortak kozmik durumumuza işaret ediyor. Günümüzde edindiğimiz bilgilerimize rağmen hala açıklayamadığımız bir şekilde kendi kendine oluşmuş, örgütleyen ve örgütlenmiş bir evrende yaşamaktayız. (Morin ve Ceruti, 2014a,122)

Fiziksel maddenin dünyada termodinamik bir şekilde kendini oluşturması ve güneşin etkisiyle ortaya çıkan yaşam; insanlığın ortak fiziksel durumunu gösteriyor.

Güneşin üçüncü gezegeni durumunda olan ve beş milyar yıl önce büyük olasılıkla güneşin patlamasıyla ortaya çıkmış kozmik parçaların oluşturmaya başladığı gezegenimiz; insanlığın ortak dünyasal durumunu ifade etmektedir: Dünyamız karmaşık yapılı bir fiziksel / biyolojik / antropolojik bütündür; orada yaşam dünya tarihinin bir sonucudur ve insan da dünyevi yaşam tarihinin bir sonucudur bu yüzden “insanlık gezegensel ve biyosferik bir oluşumdur.” (Morin ve Kern, 2001, 69) Morin’e göre “İnsanlık dünyaya ve biyosfere ait bir bütündür.” (Morin ve Ceruti, 2014a, 120)

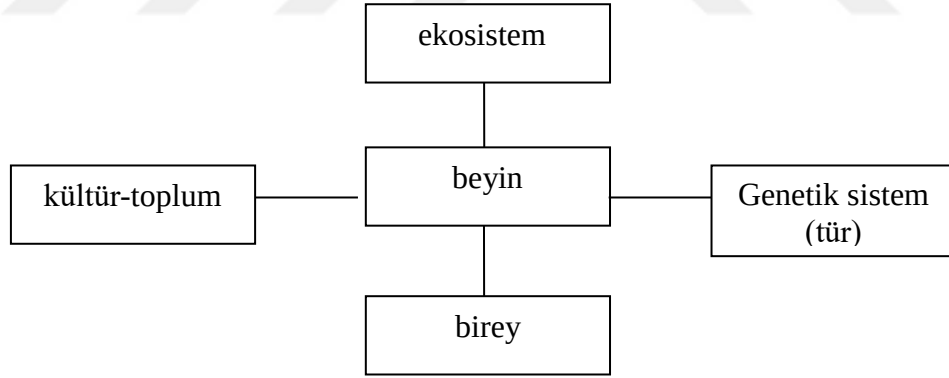
Morin’e göre insan doğası statik değil, belirsiz ve yaratıcı gürültüyle şekillenen potansiyeller alanıdır. (Dobuzinski, 2004, 435) Dolayısıyla insanın *homo complexus* oluşu; yani karmaşıklığı ve çokboyutluluğuyla bir bütün olması ise insanlığın ortak insani durumunu açıklamaktadır. Ancak beşeri bilimlerin alt disiplinlere ayrılarak insanlık durumunu bir bütün olarak görmekten uzaklaşması eğitimi bu hedeften uzaklaştırmaktadır. Bu yüzden insanlık durumunu anlatmayı ve kavratmayı amaç edinecek bir eğitim; insanlığın ortak durumuna dikkat çekmelidir. İnsanlık durumunu anlayabilmemiz için insanın karmaşıklığını ve çokboyutluluğunu multidisipliner bir yaklaşımla ele almak doğru olacaktır. Gezegenimizin canlıları olarak hayati anlamda yerküreye bağımlıyız dolayısıyla hem fiziksel hem de biyolojik yeryüzü kimliğimizi içselleştirmeliyiz. (Morin, 2006a, 28)

İnsanlaşma serüveninin çokboyutluluğunun anlaşılması insanlık durumunu önemseyen bir eğitim için gereklidir. İnsanlaşma; *praxis*’e dair, genetik, ekolojik, beyinsel, toplumsal ve ardından kültürel faktörler arasındaki muhtelif karşılıklı ilişkiler, etkileşimler ve kesişimlerin oluşturduğu çokboyutlu bir süreçtir. (Morin, 2017b, 51) Bu süreç *homo sapiens*le nihayete ermiştir. Ancak bu süreçte insanın kendisini doğanın efendisi gibi görmeye başlamasıyla hem kendi doğasından hem de kozmostan uzaklaşmış, dolayısıyla yaşamı hatta kozmosu bir bütün olarak görememektedir. Ortak bir kökenden geldiğini unutmaktadır. Dolayısıyla eğitim; insanlığın sahip olduğu ortak kozmik, fiziksel, dünyasal ve insani durumunu önemsemelidir.

Morin; insansallığı insanın birleşmiş ikililiği (unidualite), beyin-zihin-kültür döngüsü, akıl-duygulanım-itki döngüsü ve birey-toplum-tür döngüsünün bütünlüğü olarak anlamak gerektiğini belirtmektedir. İnsan hem biyolojik hem de kültürel bir varlıktır; bu birleşmiş ikililiği (unidualite) bünyesinde barındırır. Aynı zamanda yaşamın karmaşıklığı karşısında kendisini geliştirmiş bir süper ve hiper canlıdır. *Homo sapiens* ve *demens* olarak tanımladığımız insanın bu unidualite özelliği arasında net bir sınır yoktur.

Üstelik insan beyninin çok gürültülü (bilişim dilinde noise) ve düzensiz işleyişi olmasa, insanileşmenin parçası olan buluş ve yaratıcılık da olmayacaktır. (Morin, 2017a, 54-55)

Homo sapiens'in büyük beyni, hem düzen hem de düzensizlik üreten bir sistem olarak işlev görür ve *homo sapiens*'in "deliliği" yaratıcı bir gürültü kaynağı sağlar. (Marks, 2019, 166) Beyin, işlevsel özerkliğini karmaşık unidualite veya unitas multiplex yoluyla yeniden üretme stratejilerini ve mekanizmalarını oluşturarak korur ve diğer organik sistemler sayesinde varlığını devam ettirir. Bu bakımdan beyin, onu üreten beyin sistemini üretir ve karşılığında çeşitli kısırlarında ekosistemik bir ilişki yoluyla karmaşık bir şekilde çalışmasına ve var olmasına izin veren organizmayı üretir. (Salazar, 2020, 235) Öyleyse beyin; karmaşık ve çokmerkezli bir bütün olan insan doğasının gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü insan beyni öncelikle biyolojik, ardından insanlaşma sürecinin son safhalarında da biyokültürel filogenezin ve onto-epigenezin ürünüdür. Beyin; biyo-antropo-sosyolojik karmaşanın bütününe örgütleyen bir merkezdir. Dolayısıyla beyin; toplum, kültür, ekosistem, genetik sistem (tür) ve birey için merkezi örgütleyici/entegre edici bir sistemdir. Beyin bütün bu kavramlar arasında iletişim sağlar:

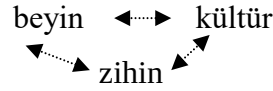

Şekil 7. Beynin Karmaşıklığı ve Çokmerkezliliği

Kaynak. Morin, 2017b, 211

İnsanlaşma; sadece beynin gelişmesi sonucu oluşan karmaşıklıklar sonucunda ilerlemez. İnsanlaşma tam olarak kültürle tamamlanır. Beyin gürültü ve karmaşıklıklar karşısında gelişmiş, zihin kavramı da oluşmaya başlamıştır. Zihin yani düşünce becerisi

ve bilincinin de gerçekleşmesi kültürün oluşması için gerekir. Dolayısıyla beyin, kültür ve zihin arasında etkileşim vardır.

Bir de biyo-antropolojik bir üçlü daha vardır: akıl ↔ duygulanım ↔ itki döngüsü. Morin; bu döngüyü Mac Lean’ın üçlü-bileşik beyin kavramı ile açıklıyor: a) İlkel itkilerin kaynağı, sürüngenin mirasçısı olan önbeyin. b) Uzun bellekteki gelişmeyi sağlayarak duygulanma yetisini geliştirdiği düşünülen ve eski memelilerin mirasçısı ortabeyin. c) Bütün beyni içeren memelilerde çok gelişerek insanlarda neokorteks şeklini almış ve kültürün sürekli güncelleştirdiği mantık gibi akıl yeteneklerinin merkezi beyin zarı. “Böylece karşımıza, hayvansallığı (memeli ve sürüngen) insanlık içinde ve insanlığı da hayvansallık içinde birleştiren insan karmaşıklığının bir başka yüzü çıkar.” (Morin, 2006a, 30) Ancak akıl ↔ duygulanım ↔ itki döngüsü arasındaki etkileşim sadece birbirini tamamlamaz aynı zamanda birbirini bastırabilir ya da kendine bağımlı hale getirebilir. Örneğin; duygulanım ya da itki kendini ortaya çıkarmak için akıllı bastırabilir.

Morin’in homo complexus paradigması kişiyi insanlığın üçlü kavramına (birey - toplum - tür) dayanan, hem büyük bir çeşitliliğe hem de özgünlüğe izin veren bir duruma yerleştirir. (Predborska, 2013, 18) Bu paradigmaya göre bireyler kendilerinden önce gelen insan türünün yeniden üreme sürecinin ürünleridir ve üretildikten sonra devam edecek bir sürecin üreticisi olurlar; toplum ise bireyler arasındaki etkileşimler tarafından üretilir ve toplum bir kez üretildikten sonra, bireylerden geri beslenir ve onları üretir. (Morin, 2008, 49) Böylelikle **birey – toplum – tür** döngüsü oluşmuş olur.

Dilin karmaşık bir meta-sistem olarak ortaya çıkışı, bir karmaşıklık kaynağı olarak kültürün gelişimini kolaylaştıran önemli bir evrimsel sıçramayı oluşturur. (Marks, 2019, 166) Dil, edinilmiş bilgi, kültür ve toplum sayesinde insan birey olabilmıştır. Başka bir deyişle, bireyler, bireyleri üreten toplumu üretmişlerdir. İşte bu döngü insanın karmaşık bütünlüğünün anlaşılmasında fayda sağlar. İnsani gelişme; bireysel olarak var olma, topluluğa uyum sağlayabilme ve insanlığın aynı türden geldiğini kavrama becerilerinin birlikte gelişimiyle sağlanabilir. Eğitim de bu becerileri sağlama da önemli bir role sahiptir: “Sadece insanlığın değil biyolojik, bireysel ve toplumsal olarak üçlü yapısı içinde insan varlığının ne olduğunun da öğretilmesi gerekir ve insanlığın durumu,

koşulları, tarihi, zikzakları, çelişkileri, trajedileri konusunda bilinçlendirmek gerekir öğrencileri.” (Morin ve Hessel, 2012, 69)

Eğitim sayesinde insan ve insanlık yücelir. Ancak Dünyanın farklı yerlerindeki bilimsel, teknolojik vb. disiplinlerdeki uzmanlaşmaların sebep olduğu alanların bütünden uzaklaşması; insanlığı yüceltmek yerine insanlığın ayrışmasına sebep olmuştur ve bunun sonucunda insanlar aynı gezegende yaşadıklarını, ortak bir yazgıyı ve sorunları yaşadıklarını unutmaktadır. Bu yüzden Morin’e göre insanlık durumu eğitiminde, bireysel kimliği tanıma, insan türüne ait olma duygusunu edinme ve topluluğa katılım sağlayabilme özellikle üzerinde durulması gereken konulardır. İnsanların her anlamda hem farklı hem de ortak özelliklere sahip oldukları unutulmamalıdır. Bu belirlemede, eğitimin hedefinde olan birey, insanlığın bir üyesi ve bir “dünya vatandaşı” olarak kurgulanmalı ve eğitim artık küresel nitelikli olmalıdır. (Özyurt, 2020, 19) Eğitim; bireylerin tüm insanların ortak durumunu, insan türünün çeşitliliğini, karmaşıklığını, birliğini öğrenmesini ve yeryüzü yurttaşı olmasını sağlamalıdır:

Eğitim; insan türünün birliği düşüncesinin türün çeşitliliği düşüncesini ve türün çeşitliliği düşüncesinin de türün birliği düşüncesini ortadan kaldırmamasını gözetlemelidir.İnsanı anlamak, onun çeşitlilik içinde birliğini , birlik içindeki çeşitliliğini anlamak demektir. Çokluğun birliğini, tekin çokluğunu kavramak gerekir. Eğitim bu birlik/çeşitlilik ilkesini tüm alanlarda açığa çıkarmalıdır.(Morin, 2006a, 32)

Çünkü “insan kimliğinin temel ilkesi, *unitas multiplex*, yani çoğulcu birliktir. Bu, biyolojik, kültürel ve bireysel bir kimlik ilkesidir.” (Morin ve Ceruti, 2014a, 135) Bu karmaşık birlik içinde hem birliği ve hem çeşitliliği barındırır ve bu düşünceye göre birlik ve çeşitlilik birbiriyle çelişmekten çok birbirini tamamlar. (Predborska, 2013, 18) Dahası bireysel, toplumsal ve kültürel alanlarda birlik / çeşitlilik ilişkisine sahiptir. Bireysel alanda; insan türünün genetik, fizyolojik ve anatomik özelliklerini taşıyan *homo sapiens* aynı zamanda kendi genetik, fizyolojik ve anatomik tekilliğine de sahiptir. Bu genetik birlik; fizyolojik ve anatomik birliğimizi devam ettirmektedir. Morin’e göre “*Homo sapiens*’in beyinsel birliği diğer primatlara göre eşsiz bir tasarım olan kendi beyninden kaynaklanmakta ve böylelikle psikolojik ve duygusal bir birliğe de ulaşmaktadır.” (Morin ve Kern, 2001, 63) Toplumsal alanda ise konuştuğumuz dilin ve toplumsal örgütlenmelerin birliği ve çeşitliliği ön plandadır: Tarihli toplumlar aynı devlet, köy, kent, sınıf gibi örgütsel temellere sahip olmuşlar ancak birbirlerinden farklı uygarlıkları kurmuşlardır. (Morin, 2017b, 215)

Kültürel alanda da çeşitlilik ve birlik ilkesi söz konusudur. Bin üç yüz asır önce büyük göçle bütün dünyaya yayılan *homo sapiens* kültürel açıdan sınırsız şekilde çeşitlenmiş yine de bir ve aynı kalabilmiş; bu göç sonunda hiçbir yeni tür doğmamıştır. Uygarlaşmayı sağlayan bilgi ve teknikler hatta bazı dini ve kültürel inançlar bir kültürden diğerine aktarılmıştır. Kültürlerin birliği ve çeşitliliğinden oluşan bir bağ vardır: Kültür; insan kimliğine; kültürler de toplumsal kimliklere sahip çıkar ve onları yansıtır. Bir kültürün başka bir kültürü tanınması onu daha da zenginleştirir, çeşitlendirir. Bu yüzden Morin'e göre eğitim; bireylere kültürlerin çeşitliliğini ve insanın birliğini kabul edebilme yeterliliği kazandırmalıdır.

İnsanlık durumunu anlayabilmek için insanın karmaşık bütünlüğünü anlayabilme yeteneğini de kazanmak gerekir. İnsanı sadece en azından “akıl”, en fazla da “bilgelik” anlamına gelen *saphiens* sözcüğüyle tanımlamak eksik olacaktır; bilgelik ve akıldışı olan her şey sanki tesadüfen ortaya çıkmış gibi anlaşılacak, insanın duygusallığını yok saymış olacaktır. Oysa insanileşme sürecinde duygusallık; zeka gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Ancak duygusallığın bir de kara veçhesi vardır. Duygusallık bizi hem aydınlatır hem de körleştirir; dolayısıyla *homo sapiens* aynı zamanda *homo demens*'tir de. (Morin, 2017a, 52-54) Ama insan daha önce de belirttiğimiz gibi karmaşıktır (*homo complexus*) ve karşıt nitelikleri içine barındırır. (Morin, 2006a, 34-35) Bu özellikleri birbirine karışmıştır. “Kendi içerisinde zayıflıklar, sefaletler, yetersizlikler, kötülükler, iyilikler, soyluluklar, yaratma ve yok etme olanakları, bilinç ve bilinçsizlik taşıyan bu karşıtlar birliğini tanımak gerekir.” (Morin ve Kern, 2001, 164) Ancak Morin'e göre asıl sorun akılsal denetimin koptuğu yerde yani *homo demens*'in *homo sapiens*'i kendine tabi kılması ve *demens*'in akılsal zekâyı kendi çıkarına kullanmasıyla başlar:

Böylece, eğitimin esas yönelimlerinden birinin insan karmaşıklığının incelenmesi ve araştırılması olduğu görülüyor. Eğitim, insanın çok yönlü yazgısını göstermeli ve örneklerle açıklamalıdır: İnsan türünün yazgısını, yani bireysel yazgıyı, toplumsal yazgıyı, tarihsel yazgıyı, kısacası birbirine geçmiş ve birbirinden ayrılmaz tüm yazgıları... (Morin, 2006a, 37)

Bu durum bizi “çeşitliliği içinde ve çeşitliliğinden yola çıkarak türümüzün birliğini, insan kimliğini ve antropolojik evrenselleri” tanımaya yönlendirmelidir. (Morin ve Ceruti, 2014a, 137) Bu bilinçle de dünya vatandaşı olabilme yolunda ilerleme sağlanabilir. İnsanlık birey ve toplum (yani bir toplum) arasında, oluşmuş üçüncü bir toplumdur ve eğitim bizzat buna tanıklık eder. Çocuk, çocuk kalması için eğitilmez. O, insan olması için, yani insani eserler ve kişilerle iletişim kurmaya, duygu ve düşünce

birliği kurmaya yetenekli bir kişi olması için eğitilir. (Reboul, 1991, 30) Bu yüzden Morin; insanlık durumunu anlamak için sanat eserlerine de bakmamızı istiyor. Edebiyat ve şiir de bize, öğretilenin bir parçasını oluşturan ve yine Emile'de Rousseau tarafından formüle edilen insanlık durumunu tanıtır: "Ona yaşamayı öğretilmek istiyorum." (Morin, 1998, 4) Mesele teknik bilgi öğrenmek ya da bilgi birikimi oluşturmamak değil; asıl mesele başkalarıyla ve kendisiyle ilişki kurma becerisi kazanabilmektir. Sinema, tiyatro, şiir, sanat ve müzik tutku ve duyguları aktarmanın bir yoludur. (Morin, 2018a, xviii) Bu sanat dalları yaşamın ta kendisidir ve bize insanların karmaşıklığını ve ilişkilerini gösterirler. Böylelikle bu eserlerden en büyük hayat derslerini çıkarabilir; kişilerin çektikleri acılara merhamet göstererek anlayış öğrenilebiliriz.

Sinema da diğer sanatlar gibi insanlığın pratik ve hayali gerçeğlerini yansıttığı antropolojik bir aynadır. Aynı zamanda yüzyılının insan bireyselliğinin ihtiyağlarını, iletişimini ve sorunlarını da içerir. Öyleyse gerçeğ ve gerçeğ dışılığının karmaşıklığı filmlerin moleküler yapısını oluşturur, bu bizi ağdaş sosyal karmaşıklığa ve bileşenlerine, yani arkaik büyünün mirasına, yirminci yüzyılın sihrine, dünyadaki aklın ilerleyişine ve medeniyetine geri götürür. (Morin, 2005, 212) rneğin; "film seyrederken, yaşamdakinden çok daha fazlasını paylaşırız: Bir serseriye, bir berduşu, şarlo-Chaplin'i severiz." (Morin, 2017a, 64) Yine ganster filmi olarak adlandırdığımız filmlerde kötü karakterlerin insani yanlarını da keşfederiz; insanın değişken bir varlık olduğunu ve bazılarının içinde bulundukları durumun olaylara bağlı olduğunu anlarız. Çünkü filmdeki karakterler; uygarlığın genel evrimi içinde modern insanı oluşturan ve dönüştüren dşselliğin ve gerçeğliğin diyalektiğine dahil olurlar ve onları üreten insanlık sürecini şekillendirirler. (Morin, 1961, 183) Morin'e göre "Sinema znelliğimizin tüm yönlerini yansıtmaya ve özdeşleştirme yoluyla teşvik ederek, gündelik yaşamda bize yabancı ya da antipatik olabileceklere yakınlık duymamızı ve onları anlamamızı sağlar." (Morin, 2006a, 72) Belki film bittikten sonra dışarıda bu kişilere benzer insanları gördüğümüzde yüzüne bakmayız. Ama antropolojik bir anlama anı bile; bu kişileri ve olayları sadece olaylara indirgemedenden bütünüyle anlama yolunda atılmış büyük bir adımdır. Bu da bizi kendi kendine uygulanan etiğe yani anlama etiğine götürür. İşte bu yüzden; eğitimde sanat, edebiyat, şiir ve hatta sinema eserlerine yer verilmeli; eğitim insanlık durumunu içermeli; bireylerde anlama etiğini ve empati yeteneğini de geliştirmelidir.

Dünyalı Kimliği Öğretmek

Dünya 16. yüzyılda yeryüzünde yeni yerlerin keşfinin ardından şiddet, yıkım ve köleliğe sahne olmuş; bu olaylar gezegen çağını başlatmıştır ve bu gezegenleşme Dünya çapında sanayi, teknik ve ekonomik alandaki gelişmeyi tetiklerken bazı toplumların her anlamda yıkımına sebep olmuştur. Küreselleşme 20. yüzyıldaki iki dünya savaşının ardından yaşanan ekonomik buhranla liberal ekonominin yayılmasını doğurmuştur. Morin küreselleşmenin birleştirici gücünün karşısında yıkıcı karmaşıklığını eleştirmektedir. Ona göre küreselleşme tekno-ekonomik bir birleşme üretti ancak insanlar arasındaki anlayış kavramında bir ilerleme sağlamamıştır.³ (BBC, 2020) Çünkü insanlığın bir kısmı refah içinde yaşarken diğer kısmı hala zulüm ve acılar içindedir. Bu zulme son vermek için eğitim; yenedünyanın keşfiyle başlayan gezegensel çağın tarihinin yıkıcı ve zulmedici yüzünü saklamadan tüm yönleriyle aktarmalı ve insanlığın bu zulme karşı yeniden dayanışma içinde olmasını sağlamalıdır.

On binlerce yıl insanlık avcı-toplayıcı olan küçük toplulukları oluşturdular, daha sonra bazılarının birleşerek daha büyük yeni tip toplumlar oluşturup tarıma geçmelerinin ardından kentler, devletler kurarak uygarlıkları yarattılar. (Morin ve Ceruti, 2014a, 139) Uygarlaşmayla beraber yeni icatlar yeni keşifler de ortaya çıktı. Gezegen devri, yerkürenin evrenin merkezi olmadığını; sadece bir gezegen olduğunun ve güneşin bir uydusu olduğunun keşfedilmesiyle ve bu gezegenin çeşitli bölümlerinin iletişime sokulmasıyla başladı. (Morin ve Kern, 2001, 16) Gezegenleşme; Avrupa'nın kendi teknik ve bilimini diğer uygarlıkları iyileştirme iddiasında bulunup yaymasıyla gelişti. Sanayideki ve ardından ekonomideki gelişmeler kıtalararası büyük göçlere sebep oldu, 20. Yüzyılın sonlarında küreselleşmeyi ortaya çıkardı. Dünya ekonomisi toplumları birbirine bağımlı hale getirdi; icatlar ve keşifler gezegenimizi bütünleştirdi. Artık bütün gezegen TV, internet vb. icatlar sayesinde birbirinden haberdar olabilmektedir. Morin'e göre "...dünyanın her parçası gitgide daha çok dünyanın içinde yer almakta ve dünya da, bütün olarak, kendi parçalarının her birinde var olmaktadır." (Morin, 2006a, 42) Morin bu durumu hologramatik ilkeyle açıklıyor: "Hologramatik ilke, yalnızca bütünü içinde değil, aynı zamanda bütünü de parçada mevcut olduğu belirli sistemlerin görünür paradoksunu vurgular: genetik mirasın bütünlüğü, her bir hücrede mevcuttur." (Morin, 1996, 14)

³ Edgar Morin'in bbcnews'e verdiği röportajıdan: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51974391>

Birey toplumun bir parçasıyken toplum, dili, kültürü ve standartları aracılığıyla her bireyde mevcuttur. Bu ilke; her bölümün bilgileri içerdiğini ortaya koymaktadır; bir bütün olarak veya genel olarak nesnenin anlamının ve bunun bir sonucu olarak, tüm organizasyonlarda, parça bir bütünde ve bütün de, parça içindedir. (Salazar, 2020, 229) Bu prensibe göre her birey evrenin bir parçasıyken evrenin her bilgisi de bireyde mevcuttur. Bu yüzden holistic bir bakış açısı ve karmaşıklığı benimsemek için, kişinin psikolojik, sosyal, antropolojik, ekonomik ve politik boyutlar arasında güçlü bağlantılar kurmasını gerekir.(Alhadeff-Jones, 2013, 28)

Küreselleşmenin sonucu olarak dünyanın başka bir yerinde yetişen bir ürüne veya üretilen bir teknolojiye erişebiliyoruz. Ancak gezegenin bir kısmı bunları refah içinde kullanırken bir kısmı yoksulluk içinde yaşamaktadır. Günümüzde karşılaştığımız bu gelişme “Batılı anlamda zenginlikleri bütün dünyada belli azınlıklara dağıtırken, bir yandan da muazzam sefalet bölgeleri yaratmakta ve kendi içinde ölçsüz eşitsizlikler doğurmaktadır.” (Morin ve Hessel, 2012, 23) Kısacası “bugün yaşadığımız kriz, bir uygarlıkla, onun değerleriyle ve inançlarıyla ilgili bir krizdir.” (Morin ve Ceruti, 2014a, 97) Bu krizi aşabilmenin yollarını aramalıyız.

Milenyumumuzdan geriye doğru baktığımızda iki yüzyıl önce Kant tarafından sorulan şu üç soru akla gelir: “Neyi bilebilirim? Ne yapmalıyım? Neyi umut edebilirim?” (Morin, 1995b, 8) İnsanlığın günümüze kadar gelebilme başarısını düşünürsek bu krizi aşabilmesine ve nihayetinde bir “dünya vatan” yaratma düşüncesine ancak eğitimin üstleneceği bir misyonla erişilebilir. Herakleitos’un “Umulmayı ummazsan, onu bulamazsın” sözünden ilham almaya çalışarak yeni bir yol bulmalıyız. (Morin, 1995a, 29)

20. yüzyılın son döneminde egemen akımlara karşı yenileştirici akımların ortaya çıkması bir umut vaderebilir: felaketlerin artmasına karşı olan ekolojik akım, nicelin ve genelleştiren düşünceye karşı nitelikçi akım, sıradan(düzyazısal) yaşama karşı kendini ifade edebilen şiirsel akım, standartlaşmış tüketime verilen önceliğe karşı olan akım, paranın hükümlerine karşı özgürleşme akım, ruh ve zihinlerdeki yozlaşmaya karşı olan etik anlayışı teşvik eden akım. Morin’e göre “Tüm bu akımlar, dönüşüm sağlamaya başlamışlardır; ancak gerçek bir dönüşüm için kendi aralarında birbirlerini dönüşüme uğratarak toplu bir dönüşümü yerine getirmeleri gerekir.” (Morin, 2006a, 48)

Bir yandan da olasılıkların çelişkilerine karşı uyanık olmalıyız. Bilime, teknolojiye ve endüstriye olan inanç, sebep oldukları felaketler yüzünden azalmıştır. Bilim sadece bir aydınlanma kaynağı değil, aynı zaman da bilimsel serüvenin nereye gittiği konusunda kördür, kontrolünün ve vicdanının ötesine geçen bir maceradır:

“İncil'deki hayat ağacı gibi bilim de hem iyi hem de kötü meyvesi olan bir bilgi ağacıdır.” (Morin, 1995b, 8) Dolayısıyla içinde bulunduğumuz bilgi çağında teknoloji ve bilim bizi ele geçirdikçe doğamızdan-dünyamızdan daha da uzaklaştık. İnsanlık zamanla gezegenin bir sakini olduğunu unuttu, gezegenine ve insanlığın ortak sorunlarına yabancılaştı, gezegenini anlayamaz oldu. Maalesef Dünyayı yaşanılmaz bir yer haline getirmeye doğru gitmektedir. *Homo sapiens*'in bugüne kadar akıl/beyin olanaklarının çok küçük bir kısmını kullandığını düşünürsek insanlığa dair olan entelektüel, duygusal, kültürel, medeniyetsel, sosyal ve politik olanaklarımızı sonuna dek kullanmaktan çok uzakta olduğumuzu söyleyebiliriz. (Morin ve Kern, 2001, 214) Morin'e göre bu kullanılmayan beyinsel olanaklarımızı geliştirmeye umut bağlayarak insanlar arası dayanışmayı yeniden canlandırıp insanlığın devamını sağlayabiliriz.

Aynı zamanda *homo sapiens*'in insanileşme sürecinde karşılaştığı karmaşıklıklar sonucu sürekli yaşamış olduğu başkalaşım da bize umut veriyor. İnsanlık; yaratıcılık ya da yeniden yaratıcılık kapasitesi sayesinde başkalaşımdan başkalaşıma geçmiş ve nihayetinde insan olmuştur. “Eğer günümüzün dünya çapındaki krizleriyle baş etmek istiyorsak, ortak yaratıcılık kökümüzü yeniden bulmalıyız.” (Morin ve Ceruti, 2014a, 139)

İnsanlık; kendi sorunlarını düşündüğü gibi insanlık durumunun sorunlarını ve insan dünyasının sorunlarını da düşünmelidir. Bu nedenle ister nükleer tehdit, ister ekolojik tehdit, isterse ekonomik olsun ölüm sorunlarıyla yüz yüze kalan insanlar arasında ortak bir kaderin farkındalığıyla bizi dünyaya sıkı bir şekilde kaydeden, biyolojik ve dünyasal köklü bir hümanizme ihtiyacımız var. (Morin, 1998, 5) Morin bu durumla ilgili dünyamızı karmaşık, çokboyutlu ve bütün olarak ele alan bir düşünme reformu üreten eğitimi öneriyor.

İnsanlık aynı türden gelmekle birlikte uygarlaşma ile farklı diller, kültürler oluşturarak çeşitlilik oluşturmıştır. Eğitim; kişinin kendi kültürünün değerlerini, özellikle dayanışma ve topluluk değerlerini korumayı ve aynı zamanda diğer kültürlerle ve dünyaya açılmayı da içermelidir. (Morin, 2018a, xv) Morin'e göre bu eğitim reformu birey-toplum-tür döngüsünü içeren bir düşünce reformuna dönüşmeli aynı zamanda da düşünme reformu da eğitim reformuna dönüşmelidir. (Ajello, 2005, 517) Bu düşünce reformu; gezegenin içinde barındırdığı birliği ve çeşitliliği, gezegeni oluşturan tamamlayıcı öğelerin yanında karşıtlıkları da önemseyen, dünyanın karmaşıklığını kavramayı içeren bir reform da olmalıdır. Bu eğitim reformu aynı zamanda insanlığı

yeryüzüne bağlayan karşılıklı aidiyet bilincini de aktarmalıdır. Bu bilinç şunları içermelidir;

Birliğimizi çeşitliliğimiz içinde tanıyan **antropolojik bilinç**.

Ekolojik bilinç, yani tüm ölümlü varlıklarla aynı yaşayan kürede (biyosfer) birlikte yaşama bilinci; biyosferle eşözlülük bağı içinde olduğumuzu kabul etmek, bizi, Prometheusçu evrene egemen olma hayalini terk ederek, yeryüzünde ortak yaşam özlemini beslemeye götürür.

Yeryüzü yurttaşlığı bilinci, yani Yeryüzünün çocukları için sorumluluk ve dayanışma bilinci.

Diyalogik bilinç, düşüncenin karmaşık yapıları uygulanmasından gelir ve bize, hem birbirimizi eleştirme hem özeleştirimizi yapma ve hem de birbirimizi anlama olanağı verir. (Morin, 2006a, 50)

Bu bilince sahip olan insanlık ortakyaşarlık sevgisi ile birlikte yaşama bilgeliğine erişebilecektir. Böylelikle insanın birliğini ve insanın çeşitliliğini koruyarak yeryüzü yurttaşlığı kimliğini geliştirebilecek, dünyayı daha yaşanabilir bir yer haline getirebileceğiz:

Dünyayı uygarlaştırmak ve Dünyada dayanışmayı sağlamak, insan türünü gerçek insanlığa dönüştürmek, sadece ilerlemeyi değil, aynı zamanda insanlığın hayatta kalmasını isteyen her eğitimin temel ve küresel hedefi oluyor. İnsanlığımızın bu gezegen çağındaki bilinci bizi, birinin diğeriyle, herkesin herkesle karşılıklı dayanışmasına ve merhamet duygusu içinde olmasına götürebilmelidir. Eğitim, bir gezegen anlama etiği içermelidir. (Morin, 2006a, 52)

Belirsizlikleri Göğüslemek

Dünya belirsizliklerle dolu ve Morin bize bu belirsizlikle düşünme ve onunla yaşama yollarını göstermektedir. Morin bizi diğer geleneklerin bakış açılarını öğrenmeye, öz eleştiri yapabilme ve belirsizlikleri öngörme yeteneği kazanmaya davet etmektedir. (Montuori, 2013, 14) Belirsizlik; insanlığın, gerçekliğin ve gezegen tarihimizin bir parçasıdır. Bilgi kesinliğe ulaşmayı amaçlamaktan ziyade bu gerçeği unutmadan belirsizliklere rağmen yaşamayı başarmamıza yardımcı olmalıdır. (Ajello, 2005, 526) Dolayısıyla eğitimde şöyle bir bilinçlenme izlenmelidir: İnsanlık tarihinin, bilinmeyen bir serüven olduğunun ve halen de öyle kaldığının bilinci. Çünkü geleceği bilmeye ve tahmin etmeye dair çalışmalar çoğu kez başarısız olmuştur. Eğer başarılı olunsaydı dünya da bunca acı ve üzüntü yaşanmazdı ve bilimsel gelişmeler insanlığa yarar sağladığı kadar zarar getirmezdi. O halde geçmişte yaşananları nasıl öngöremediysek geleceği de öngörmemiz imkânsızdır ve gelecek belirsizdir. Morin; tarihteki felaketlerin öngörülmez

ve tahmin edilemez oluşunun anlaşılmasıyla tarihsel belirsizliğin bilincine varılacağını düşünmektedir. İnsanlığın yüzyıllardır geleceğin kesinliğine inandıklarını hatırlarsak Morin'in insanlığın yakın tarihine bakmamız gerektiği önerisi ve bu konudaki uyarıları hiç de yersiz değildir. (Anselmo, 2018, 70)

Her evrim, düzensizlik – düzen – yeniden örgütlenme sonucu ortaya çıkmıştır. Her yenilik yaratıcı olduğu kadar yıkıcı da olmuştur. Teknik ve bilimdeki gelişmeler bazı kültürlerin ve uygarlıkların yok olmasına sebep olmuştur. Bilmek gerekir ki, her evrimle bir şeyleri terk edilmiş, dolayısıyla her yaratı bir yıkımı taşımış, her tarihi kazanç bir kayıpla sonlanmış. Dolayısıyla, belirsizlik ile yüzleşme, yalnızca yaşamının her aşamasında geleceği belirsiz olan her bir bireyin sorunu değil, aynı zamanda küreselleşmenin aceleci ve belirsiz akımlarına sürüklenen insanlığın sorunudur. (Morin, 2018a, xvi)

Dünyamızın geldiği yeri ve düzen-düzensizlik- yeniden örgütlenme döngüsüyle devamını sağladığı bilgisine yeni ulaşıldı ancak henüz dünyamızın geldiği yerin nereden geldiği bilinmiyor. Bu konu belirsiz olduğu gibi dünyamızın geleceği de belirsizlik içindedir. Morin'e göre “Dünyasal gerçeklik tam anlamıyla kavranamaz; karmaşıklığından, çalkantılarından, karışan ve çatışan dinamizmlerinden, olanaksız görünen olasılıklarından ve olası görünen imkânsızlıklarından kaynaklanan devasa belirsizlikler içeriyor.” (Morin ve Kern, 2001, 156) O halde; bilgede de belirsizlikler vardır çünkü düşünceler ve kuramlar gerçeği göstermekte yetersizdir.

Morin'e göre eğitim; bilgiye bağlı belirsizlikleri tanımalıdır. Çünkü bilgi beyinsel / zihinsel, mantıksal, akılsal, psikolojik gibi süreçlerden geçerek belirsiz hale gelebilir. Gerçekte, bilgi kendi içinde belirsizliği, istikrarsızlığı, çelişkileri, kara delikleri barındırır. (Montuori, 1999, 309) Bilgiyi kendi amaçları için kullanma ya da kötüye kullanma ve bilgiyi bütünleştirme, idealleştirme, normalleştirme, rasyonelleştirme çabasına girme bilginin belirsizliğine yol açar. Morin bu riske karşı kendini sorgulamanın, özeleştirisinin ve belirsizliği kucaklamanın önemini altını çizmektedir. (Montuori, 2013, 17) Dolayısıyla bilmenin, gerçeğin ve eylemin belirsizliği de kendi içinde ve sürekli olarak yanılsama ve hata riski taşır. Gerçek açıkça görülemeyebilir çünkü gerçeğin içinde de görünmeyen bir olasılık ya da belirsizlik olabilir. Dolayısıyla gerçekliğin belirsizliğini kavramamız ve gerçeğin belirsiz bir olasılığa sahip olduğunu bilmemiz gerekir. (Morin, 2006a, 59) Eylemlerimiz bazen olayları basitleştirebilir veya onları farklı bir duruma indirgeyebilir ve bu durum farklı sonuçlara sebep olabilir. Bu durum eylemin ekolojisine işaret eder: Bireyler bir eylemi gerçekleştirdikleri zaman bu eylem karşılıklı etkileşim

ortamına girer, bu eylemin sonuçları bizi etkileyebilir, bize geri dönebilir. Bu yüzden bilgidaki ve gelecekteki belirsizliği anlamak ve ona göre kendini hazırlamak en doğrusudur. Çünkü tarih bize olası olmayanın olduğunu ve olası olanın da olmadığını defalarca kanıtladı. (Morin, 1993, 26) Morin'e göre eğitim; geleceğin önceden bilinmesinin imkansız olduğunu öğretmeli ve her şeye karşı hazırlıklı olunması gerektiğini içermelidir.

Morin'e göre eylemlerimizin kısa vadeli sonuçlarını görebiliriz ya da tahmin edebiliriz ama bu durum uzun vadeli sonuçlar için geçerli değildir. Örneğin; 1789'da Fransız Devrimi'nin Avrupa ve dünyadaki uzun vadeli sonuçlarını öngöremedi. Öyleyse, eylemin ekolojisi bize eylemi yaparken risklerine karşı hazırlıklı olma ve gerektiğinde eylemi değiştirme ya da sonlandırma gerekliliğini göstermektedir. Morin; eylemin belirsizliğine karşı iki öneride bulunuyor: kararın içerdiği bahsin tam bilicinde olmak ve gerektiğinde stratejiye başvurmak. Belirsizliğin tam bilincinde olmak bahsin tam bilincinde olmak anlamına gelir. Bahis, her türlü inancı, daha iyi bir dünyaya ulaşma anlamında genelleştirilmelidir. Strateji eylemin seyrettiği duruma göre değişmelidir. Dolayısıyla düşünce, belirsizliği karşılayabilmek üzere silahlanmalı ve güçlüklerle, mücadeleye alışmalıdır. Morin'e göre "Şans içeren her şey risk de içerir ve düşünce; risklerin şansları gibi şansların risklerini de kabul etmelidir." (Morin, 2006a, 64) Eğitim; umulmayanı ummayı ve olasılıklara karşı hazırlıklı olmayı öğretmelidir.

Anlamayı Öğretmek

Morin için anlama sorunu yani anlayışsızlık çağımızın en önemli sorunlarından biridir ve eğitim; bu sorunu dikkate almalıdır. Eğitim; insanın anlaşılması için insanlar arası anlayışı ve dayanışmayı öğretmekle çok yol alacaktır. Anlamak; empati, özdeşleşme, sempati, açıklık, cömertlik ve kendini yansıtmayı gerektirir. Morin'e göre iki tür anlama sorunu vardır; birbirinden uzakta olan farklı kültürler arasındaki gezegensel anlama sorunu ve birbirine yakın olan kişiler arasındaki bireysel anlama sorunu. Bu sorunlara anlamamanın önündeki engeller sebep olmaktadır: - Anlama, bilgi aktarımını bozan gürültünün tehdidi altındadır. Bu durum yanlış anlamaya veya anlayışsızlığa sebep olabilir. - Bir kavramın birden çok anlama sahip olması bizi yanlış anlamaya ya da anlayışsızlığa götürebilir. - Farklı bir kültürün kendine özgü özelliklerinin bilinmemesi anlayışsızlıklara sebep olabilir. - Sahip olunan dünya görüşü başka düşüncelere karşı anlayışsızlık yaratabilir.

İnsanların indirgeyici bir zihne sahip olması, birbirini anlayamaması, empati kuramaması ve birbirleriyle dayanışma sağlayamaması onları birbirinden uzaklaştırmakta ve bu durum benmerkezcilik, etnik merkezcilik ve toplum merkezcilik gibi durumlara sebep olmaktadır. Morin dayanışmanın ve sorumluluğun etik ilkelerini rasyonel ve eleştirel temellere yeniden dayandırmak ve zamanımızın zorluklarıyla yüzleşmemizi sağlamak için bölünmüş olan düşünce ve eylemi, fenomenin doğası, insan doğası, dünyanın doğası bilgilerini ve günlük davranışlarımızı metodolojik olarak birbirine bağlamayı önermektedir. (Ajello, 2005, 115)

Morin; anlamanın önündeki en ciddi engel olarak benmerkezcilik - kendini haklı çıkarma – kendini aldatma döngüsü olduğunu belirtmektedir. Bu engeller bireysel anlayışsızlıktan kolektif anlayışsızlığa doğru gider. Kolektif anlayışsızlık yani toplummerkezcilik ya da etnik merkezcilik düşüncesi içinde olanların sadece kendi doğruları vardır. İnsanın aynı yaşamı paylaşmadığı kişilerin sorunlarını çözecek çözümlere sahip olduklarını bile iddia edebilirler. Örneğin aydınlar, Batı akılcılığının ta başından beri kendilerini öğretmen, dünyayı bir okul ve “insanları” da uysal öğrenciler olarak görmüşlerdir. Tarih boyunca böyle bir uzaktan insancılık uygulamasının işe yarayacağını düşünmek insanlığa yarardan çok zarar getirmiştir. (Feyerabend, 1999, 160) Morin bu durumla ilgili önerdiği düşünme reformuna göre “Düşünmenin ilkeleri bütüncül, karmaşık ve insan odaklı olmalıdır.” (Knyazeva, 2004, 390) Ancak bu ilkelere sahip bir anlayış insanlığı kurtarabilir. O halde; anlamayı sağlamak için sadece iktisat, hukuk ya da sosyoloji vb. bilmek yeterli değildir. Birbirimizi anlamayı kolaylaştıracak düşünsel ve etik yollar da gerekir. Morin bunun için bir anlayış etiğini öneriyor ve onu şöyle tanımlıyor:

Anlayış etiği bizden, öncelikle, çıkar beklemeden anlamamızı isteyen bir yaşama sanatıdır. Büyük bir çaba ister, zira hiçbir karşılık beklenmez: Bir bağınazın ölümle tehdit ettiği hoşgörülü bir kişi, bağınazın kendisini niçin öldürmek istediğini anlar, aynı zamanda onun kendisini asla anlamayacağını da bilir. Bizi anlamaktan aciz bağınazı anlamak, insani bağınazlığın kökenlerini, biçim ve belirtilerini anlamak demektir. Nefret ve aşağılamanın niçinini ve nasılını anlamak demektir. Anlayış etiği bizden, anlayışsızlığı anlamamızı ister. (Morin; 2006a, 71)

Morin’e göre insan doğasına baktığımızda insanın ve kültürün kökeni çok boyutlu ve karmaşıktır. Çeşitlilik insanlığın zenginliğidir. Çeşitlilik ne kadar artarsa insanlığın huzuru ve devamlılığı o da kadar artacaktır. Farklı kültürlere, inanışlara ve geleneklere anlayışlı olabilmek önemlidir. Yaşananlara o kültürün perspektifinden bakarak yorumlamak, hatta anlayışsızlığa anlayış gösterebilmek için eğitim tasarlayabilmek

şarttır. Bizim için, çeşitliliği içinde ve çeşitliliğinden yola çıkarak türümüzün birliğini, insan kimliğini ve antropolojik evrenselleri tanımak hayati bir önem taşımaktadır. Tarih boyunca insanlık ayrıştırıcı düşünme ile parça ve bütün arasındaki ilişkiye dair anlayışımıza damgasını vurmuş, kutuplaşma ve ayrılmaya sebep olmuştur. Morin'in karmaşık düşüncesindeki "diyalojik ilke" ile, hem antagonist, hem tamamlayıcı hem de eşzamanlı olan terimlerin sürekli karşılıklı ilişkisini ve karşılıklı bağımlılığının anlaşılması gerekmektedir. (Montuori, 1999, 305) Böylelikle insanlığın birliğini yeniden yakalamak ve sonuna kadar götürmek elimizde olacaktır: “Bunu, kültürleri türdeşleştirerek değil, tersine, kültürlerin çeşitliliğini ve sonuna dek bu yönde gelişmelerini destekleyerek yapabiliriz.” (Morin ve Ceruti, 2014a, 137)

Morin; daha çoğul bir toplumun inşası için bireyler tarafından, kendi kendini analiz, özeleştir, onur, hoşgörü, sorumluluk, anlama etiği, samimiyet ve arkadaşlık gibi kavramları içeren bir öz-etik anlayışının dahil edilmesini öngören bir insanlık reformunu önermektedir. (Cruz, Pedrozo ve Estivalet, 2006, 887)

Morin’e göre kendi kendine uygulanan etik anlayışına da sahip olmalıdır insan ve bu bir bilgelik çabasıdır. Buna göre insan alçalmaktan, kindar ve muzır dürtülere boyun eğmekten kaçınmalıdır. İşte eğitim bu bilgelige giden yolu da içermelidir. Eğitim aynı zamanda özeleştiril olmayı, kendini sınamayı ve başkalarının eleştirilerini kabul etmeyi de içermelidir. Kendi kendine uygulanan etik, öncelikle bir anlama etiğidir. Anlama etiği; “İnsani varlıkların değişken varlıklar olduklarını; en iyinin de, en kötünün de insanlar için mümkün olduğunu; bazılarının diğerlerine oranla daha iyi imkanlara sahip olduklarını...” da içerir. (Morin, 2017a, 63)

Anlayış etiğine sahip olabilmek için iyi düşünmek (yani karmaşığı bütün olarak algılamak), hoşgörü kavramını içselleştirmek ve kendi benmerkezciliğimizden uzaklaşabilmek için özeleştir yapabilmek gerekir. Hatta daha da öteye giderek; anlayış etiğinin küreselleştirilmesini sağlamalıdır eğitim. İnsanlar, kültürler ve toplumlar birbirini anlamalı; bir bütün olmalıdır. Karşılıklı anlama olmadan bireyler, uluslar, kültürler arası ilişkilerde ilerleme olması mümkün değildir. Morin’e göre “Anlayışın yaşamsal önemini anlamak için, zihniyetlerde reform yapmak gerekir, bu karşılıklı bir eğitim reformu gerektirir.” (Morin, 2006a, 75)

İnsan Türünün Etiği

Morin'e göre insanlığın hayatta kalmasını istiyorsak, bir dönüşüm geçirmesi gerektiğini anlamalıyız. İkinci dünya savaşından kısa bir süre sonra, Alman filozof Karl Jaspers (1883-1969) şöyle yazmıştır: "İnsanlık yaşamaya devam etmek istiyorsa, değişmelidir." Bugün yaşamın birincil sorunu, dönüşümü talep eden yeni bir bilinç biçiminin önceliği haline geldi. (Morin, 2015) Bu yüzden eğitim; insanlık durumunun birey – toplum – tür üçlüsü arasındaki karmaşıklığını önemseyen bir “insanlık-etik”ni de içermelidir.

Antropoetik, Morin'in eğitim görüşlerini belirleyen felsefi ve antropolojik düşüncesidir. Morin'in bu felsefi ve antropolojik düşüncesi, insanlık anlayışımızı derinleştirmekte, modern dünyadaki insanın yerini ve rolünü yeniden düşünmemize yardımcı olmakta ve bu nedenle eğitime yönelik belirli zorlukları formüle etmektedir. (Predborska, 2013, 17-18) Morin'in antropo-etik olarak da adlandırdığı insan türünün etiği; bireyin hem toplumun hem de türün bir parçası olduğu bilincini gerektirir. Bu bilinç bireysel, toplumsal ve türe özgü ortak bir gelişimi öngörür. Eğitim bireyin sosyal aidiyet ve aynı türe aidiyet bilgisini yeni gezegensel vatandaşlıkla ilgili karmaşıklığın üstesinden gelebilme yönünde geliştirmelidir. İnsan türünün tutumlarının gelişmesi, insanlığın yaşamının daha ileri evrimi üzerinde ve bireyin yaşamı üzerinde inanılmaz ve öngörülemeyen etkilere sahip olabilir. (Ajello, 2005, 517)

Antropo-etik; toplumun birey tarafından ve bireyinde toplum tarafından gözetilmesi anlamına gelen demokrasiyi savunur. Antropo-etikğin temelinde anlayışlı olmak, yaşama boyun eğmek, yaşama yön vermek, farklılıklara ve benzerliklere saygı göstermek, dayanışma etiğini ve anlayış etiğini geliştirmek yatmaktadır. Bu bilinci önemseyen bir eğitim insanlığı dünya vatandaşı kimliğine kavuşturabilir. Çünkü kendi içine kapalı, aşırı uzmanlaşmış teknoloji ve bilim ile yurttaşlar ve toplumlar arasındaki kopukluk giderek artmakta; bu kopukluk her şeyi bildiğini sananlar ve yurttaşlar arasındaki bağı iyice yok edip yurttaşlık kimliğinin zayıflamasına da neden olmaktadır. Bu yüzden gezegenimiz tüm yeryüzünü kapsayan demokratik bir olguya kavuşmamızı istiyor. “Morin'in antropoetik anlayışı karmaşıklık paradigması açısından anlamının yanı sıra, bu paradigmada anahtar olan çok boyutluluk kavramını hatırlamak önemlidir.” (Predborska, 2013, 18) Morin; bunu ancak antropo-etik bilinci geliştirerek başarabileceğimize inanıyor; bunun için demokrasinin, yurttaşlık kimliğinin yani

dayanışma ve sorumluluğun yenilenerek canlandırmanın gerekli olduğunu belirtiyor. (Morin; 2006a, 84)

Eğitimin tek hedefi bunları gerçekleştirecek bir dünya vatandaşlığını içselleştirmek olmalıdır. Bu içselleştirme “bir insan siyaseti, bir uygarlık siyaseti, düşünce reformu, antro-po-etik, gerçek hümanizm, Dünya-Vatan bilinci”ni gerektirir. Morin bunu eğitimle başarabileceğimizin sürekli altını çiziyor ve sınıfı tartışma için gerekli kuralların bilindiği dahası kendimizden farklı düşünenleri anlama ve bunlara saygılı olabilme becerisinin kazandırıldığı bir yer olarak tanımlıyor. Morin “bizi eğitim süreçlerimizin doğasını yeniden düşünmeye davet ediyor: sadece okulda sağlanan eğitimi değil, aynı zamanda gezegensel vatandaş olmamızı sağlayacak kapasiteleri ve yetkinlikleri geliştirmek için gerekli olan yaşam boyu öğrenme süreci.” (Montuori, 2000, 22) Bu nedenle eğitim, öğrencileri kişisel ve sivil hayatın problemleriyle yüzleşmeye, başkalarını anlamaya, köklerini korumaya, hata ve yanılsama risklerinin farkına varmaya, belirsizlikle, tehlikelerle ve beklenmedik şeylerle başa çıkmaya hazırlamalıdır.(Morin, 2018a, xix)

Sonuç olarak; 21.yüzyılda eğitimin klasik eğitim yönelimlerinden daha farklı olarak Morin’e göre eğitim insan doğasının karmaşıklığını ele alarak; bireylere bilginin hata veya yanılsamaları içerebileceğini ve bilginin karmaşık ve çokboyutlu olduğunu göstermesini, demokratik düşünce becerisini kazandırmasını, bireylerin düşünce reformunu gerçekleştirmesini, çeşitlilik içinde birlik ve beraberlik içinde yaşayabilme yeteneğini geliştirmesini, insanlık durumunu bilerek hareket etmesini, belirsizliklere karşı hazırlıklı olmasını, kendi adına değerlendirme yaparak eylemde bulunabilmesini, insanlığın ortak yazgısının farkında olarak hareket edebilmesini, anlama etiğini içselleştirerek anlamayı öğrenmeyi, antro-po-etik bilinç edinmesini ve en önemlisi de yerküresel kimliğini gerçekleştirmesini sağlamalıdır.

BÖLÜM 4

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

İnsan doğasından siyasete kadar birçok çalışması bulunan Edgar Morin'in eserlerinin sadece sekiz tanesinin Türkçe çevirisinin olması ve hakkında çok az Türkçe çalışma olması sebebiyle fikirleri ülkemizde çok fazla tanınmamaktadır. Bu yüzden çalışmamız Edgar Morin'in eğitim düşüncesini insan doğası, siyaset, uygarlık ve kültür hakkındaki düşüncelerini dikkate alarak ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Sonuçlar

Çalışmamızda ortaya çıkan bulgulara göre; Morin'in üniversitede farklı disiplinler üzerine aldığı eğitimler onun disiplinlerarası alt yapısını oluşturmuş, tanık olduğu siyasal ve toplumsal sorunlar felsefi görüşlerini şekillendirmiştir. Morin'in birçok filozof, yazar ve bilim insanından etkilendiği anlaşılmaktadır. Morin'in özellikle insanlık durumunu ve insan doğasını karmaşıklığını çok iyi tasvir eden Dostoyevski'nin tüm insanlığın temel yasası olan insanlığın sefaletine karşı merhamet ilkesini benimsediği görülmektedir. Morin için felsefe, bilgelik sevgisinden çok sevginin bilgeliğidir; sevgi, anlayış ve dayanışma felsefesinin temel ilkeleridir. Dostoyevski gibi insanları herhangi bir değere indirgemeye karşı olduğu görülmektedir. Bu düşüncesi uygarlaşmanın insanlığa getirdiği felaketlerle başa çıkma konusunda bulunduğu önerilerinde göze çarpmaktadır.

Morin'in Pascal'ın bazı düşüncelerinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Aristoteles'in bütünü parçalara ayırarak doğru bilgiyi edinme yaklaşımının ve Descartes'in indirgemeci yaklaşımının aksine; Pascal'ın belirsizlikten doğan sürekli sorgulama ilkesini ve parça-bütün ilkesini özümseyerek bu ilkeleri felsefesi haline getirdiği görülmektedir. Morin'in Pascal'ın ilkesini daha da ilerleterek karmaşıklık ilkesini ortaya koyduğu, insan doğasının karmaşıklığını da yine bu ilkeyle açıkladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Pascal'ın her şeyin birbiriyle doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı olduğu düşüncesini de karmaşıklık ilkesine dahil etmiştir. Morin; eylemin belirsizliğini göğüslememiz gerektiğini anlatırken Pascal'ın eylemin bir bahis olduğu düşüncesini dikkate alarak açıkladığı görülmektedir.

Morin'in düşüncelerinde etkisi olan diğer bir filozofta Herakleitos'tur. Herakleitos'u karşıtlıkların filozofu olarak tanımlamaktadır. Morin; Herakleitos'un çelişki ilkesini insanileşme süreci ve karmaşıklık düşüncesinde; umut ilkesini ise dünya vatandaşlığı düşüncesinde dikkate aldığı anlaşılmaktadır.

Morin de Kant gibi çalışmalarında "Ne yapmalıyım? Ne yapabilirim? Neye inanabilirim?" sorularına yanıt aramakta ve bu sorulara karmaşıklık ilkesiyle yaklaşmaktadır. Bu soruları kendine ilke edindiği görülmektedir. Morin'in Kant'ın amaç döngüsü, bilgi ve kozmopolitizm düşüncelerinden etkilendiği açıktır.

Rousseau'dan insan doğası, uygarlaşma ve eğitim konularında etkilendiği anlaşılmaktadır. Morin'in de Rousseau gibi eğitimin insan doğasına uygun olması ve insanlık durumunu öğretmesi gerektiği üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Morin Rousseau'nun ilkel insanın sahip olduğu yetiler sayesinde insan olabildiği düşüncesine katıldığı görülmektedir. Rousseau'nun insanın uygarlaşmayla birlikte doğadan ve kendi doğasından uzaklaştığı düşüncesine de katılmaktadır.

20. ve 21. Yüzyılda Dünyanın maruz kaldığı sorunlara tanık olan ve bu sorunlara eğitim yoluyla cevap bulmaya çalışan Edgar Morin; insanlığın yok olma tehdidine karşı derhal bir şeyler yapma zorunluluğuna dikkat çekmektedir ve insanlığı uyarmaktadır. Bu sorunları ele alırken çok yönlü bir bakış açısı geliştiren filozof; karmaşıklık ilkesiyle bu sorunlara çözümler sunmaktadır. Ortaya koyduğu karmaşıklık ilkesine göre evren düzen – düzensizlik – örgütlenme sonucunda oluşmuştur. İnsan-hayvan ve doğa-kültür arasında bir zıtlık yerine biyolojik ve kültürel evrimin bütünlüğünü öne sürüyor. Bu düşünceye göre birey - toplum - tür döngüsü birbirinin tamamlayıcısıdır; öyleyse aynı köken birliği bulunan insanlık kader birliğine de sahiptir. Uygarlaşmayla doğasından kopan insan; kendi doğasından da uzaklaşmış; kültürler birbirini anlamaktan yoksun hale gelmiştir. Bu yüzden Morin; insanlığı bir an önce birey – toplum – tür üçlüsü arasındaki karmaşıklığı önemseyen “insanlık-etigi”ni içeren bir düşünce ve siyaset reformu yapmaya davet etmektedir. Bu işe eğitimde yapılacak bir reformla başlanması gerektiğinin altını çizmektedir. Uygarlaşmanın sebep olduğu kutuplaşmaları ortadan kaldırarak çeşitlilik içinde birlik, birlik içinde çeşitlilik ilkesinin benimsendiği bir “dünya-vatan” ı ve içinde çeşitli ilkeleri barındıran “bir uygarlık siyaseti”ni çözüm önerisi olarak sunmaktadır. Uygarlık ve kültürün ayrılmaz bir bütün olduğunu belirtmiş, farklı kültürleri kabul edebilme yeteneğini açığa çıkaran bir eğitimle yeni bir uygarlık reformunun yapılmasının gerekliliğine değinmiştir.

Morin de Rousseau gibi uygarlaşmayı eleştirmiş ve insanlığa uygarlaşmanın getirdiklerine uyum sağlayabilme yeteneği kazandıran bir eğitimin uygun olacağını öne sürmüştür. Dewey gibi demokratik değerler barındıran ve bireylerin aktif vatandaşlar olabilmeleri için gerekli becerileri edindiren bir eğitimi de önemsemektedir. Sorunsallaştırma ilkesini yeniden hayata geçirmenin gerekliliğini belirtmiş; akıllı, bilimi, hümanizmayı, eğitimi, doğa ile olan ilişkimizi ve evrenle olan ilişkimizi sorunsallaştırarak sorunsallaştırma ilkelerini dünyasallaştırmamızı önermektedir. Aristoteles gibi yurttaşlık eğitimini önemseyen Morin, Aristoteles'in kent vatandaşlığı yerine "dünya vatandaşlığı" olgusunu benimsemiş; Rousseau'nun toplum sözleşmesinin daha evrensel halini içeren bir siyaset reformunu önemsemektedir. Yeni "**bir uygarlık siyaseti**" reformuyla "**dünya vatandaşlığı**" ve "**dünya-vatan**" bilinci ile insanlığın devamlılığının mümkün olabileceğini vurgulamaktadır. Önerdiği uygarlık siyaseti ve eğitim reform düşüncesini ortaya koyarken öncelikle insanlığı, toplumu, gezegeni sorunsallaştırmakta; ortaya koyduğu çözüm önerileri tüm insanlık için önem arz etmektedir.

Morin'e göre eğitim; insan doğasına uygun olmalıdır. Bu yüzden insan doğasını anlamlandırmak için öncelikle insanlaşma sürecini biyolojik ve kültürel evrimin diyalojik bütünlüğü içinde ele almaktadır. Morin için insanlaşma; biyolojik, genetik, ekolojik, toplumsal, kültürel ve beyinsel süreçlerin karmaşık ve çokboyutlu bir bünye oluşumudur. İnsan doğası bu karmaşık bütünlük içinde hem sapiens hem demens'tir. Bu yüzden insan doğası iyi olduğu kadar hata yapmaya, yanılmaya, paradigmatik körleşmelere, akıllaştırmaya da açıktır. Doğru bilginin akla uygun bilgi olduğunu ancak her bilginin doğru olamayacağını da farkında olmamız gerekmektedir. Bu hata ve yanılsamalar insanlık tarihinde büyük felaketlere yol açmıştır. Bu yüzden eğitim bireylere bu hata ve yanılsamalara farkındalık yetisi edindirmelidir.

İnsanlığın karşı karşıya olduğu sorunları insan doğası, kültür-uygarlık ve siyasetle ilişkilendirerek ortaya koymuş ve bu sorunların çözümü olarak bir eğitim reformu önermiştir. Bu eğitim reformu; öncelikle bilmenin ne olduğunun öğretilmesini, bilginin hata ve yanılsama riski taşıyabileceğinden beklenmeyeni bekleme ve bu durumla baş edebilme becerisini geliştirmeyi, bilginin çokboyutluluğu ve karmaşıklığını kavramayı, akla uygun bilgiyi aktarabilmeyi, insanlık durumunu (tüm insanlığın ortak bir yazgıya, ortak bir dünyaya ve doğaya sahip olduğunu) anlamayı, antropolojik bilinç (ekolojik bilinç, yeryüzü yurttaşlığı bilinci, diyalojik bilinç) ve anlayış etiği sağlamayı hedeflemelidir. Ayrıca bu reform bireylere; fikirlerini özgürce ifade edebilme ve

başkalarının düşüncelerine saygı duyabilme yeteneği, doğaya ve insanlığa erdemli davranma duyarlılığı, sorumluluk ve dayanışma anlayışı kazandırmalıdır. Sonuç olarak; çalışmamızın konusunu oluşturan Edgar Morin'in eğitim düşüncesinin çokboyutlu olduğu sonucuna varmaktayız.

Öneriler

Morin'in de belirttiği gibi insanlığın devamlılığını sağlaması için bir dönüşüme ihtiyacı var. Bu dönüşüme de Morin'in önerdiği gibi eğitim de yapılacak bir reformla başlanması doğru olacaktır. Morin'in eğitimle ilgili saptadığı sorunların evrensel bir özelliğe sahip olduğunu düşünürsek, sunduğu önerilerin ülkemiz eğitim sistemi içinde önem taşıması yadsınamaz bir gerçektir. Ortaya koyduğu sorunlar tüm insanlığı ilgilendirmesi düşüncelerini daha da önemli kılmaktadır. Ülkemizde de ilgili birimlerin eğitimle ilgili girişimlerde bulunurken Morin'in önerilerini dikkate almaları yerinde olacaktır:

- Öğretim programlarının dünya vatandaşlığını temele alarak oluşturulması esastır. Bu becerileri kazandırabilmek için Morin'in geleceğin eğitimiyle ilgili önerdiği yedi bilgi dikkate alınmalıdır. Öğretim programı öncelikle öğrencilere yaşadıkları dünyayı ve kozmosu tanıtmalı ve sürdürülebilir bir dünyada yaşayabilmek için çeşitli beceriler kazandırmalıdır. İnsan doğasının karmaşıklığını ön planda tutan bir eğitim insanlar arası anlayış ve dayanışma becerileri kazandıracaktır. Bu becerileri kazandıracak etkinlikler disiplinlerarası bir yaklaşımla tamamlanmalıdır.
- Günümüz eğitimi öğrencileri bilgiye boğmakta ama bilgiyi nasıl kullanacaklarını öğretmemektedir. Bunun yerine Morin'in de önerdiği gibi öncelikle öğrencilere bilmenin, anlamının ve öğrenmenin ne olduğunun öğretilmesi gerekmektedir. Önemli olan bilgiyi öğrenmek değil, önemli olan bilgiyi stratejik noktalara göre organize etmek ve diğer bilgilerle bağlantı kurabilmektir.
- Bu beceri ancak Milli Eğitim Bakanlığın 2023 Eğitim Vizyonunda yer alan ve tüm okullarda kurulması hedeflenen tasarım ve beceri atölyelerinin hayata geçirilmesiyle sağlanabilecektir. Bu atölyelerde disiplinlerarası ilkesine dayalı olarak öğrenciler deneyimleme yoluyla bilginin hata ve yanılsama riski taşıyabileceğini, bilginin çokboyutluluğu ve karmaşıklığını ve akla uygun bilgiyi kavrayacaklardır.

- Yine bilim, sanat ve kültür odaklı bu atölyelerde sanat eserleri üzerine çalışma yapan öğrenciler empati yeteneklerini geliştirerek gelecekte beklenmeyeni bekleme ve bu durumla baş edebilme becerisini geliştirebileceklerdir.
- Atölyelerde yapılacak çalışmalar Jean-Jacques Rousseau tarafından Emile'de formüle edilen "Ona insanlık durumunu öğretmek istiyorum." düşüncesini yani tüm insanlığın bir bütün olarak aynı yaşam ve ölüm sorunlarına maruz kaldığı, ortak bir yazgıya ve dünyaya sahip oldukları bilinci geliştirilebilir. İşte bu bilince sahip olan bireyler farklı kültürlere ve farklılıklara saygı duyabilecek, bir anlayış etiği geliştirebilecek böylelikle ortakyaşarlık bilgeliğine erişebileceklerdir. Bu amaca yönelik sanat çalışmalarına (edebiyat, resim, müzik, şiir ve hatta sinema) ağırlık vermek yerinde olacaktır.
- Eğitime yerleştirmemiz gereken bir düşünce tarzı varsa o da “çeşitlilik birliğin, birlik çeşitliliğin hazinesidir.” bilgisidir. Atölye çalışmalarında şehirlerarası hatta uluslararası kültürü tanımaya yönelik daha fazla projelerin yapılması bu ilke için çok önem taşımaktadır. Bu projelerle öğrenciler farklı kültürlere saygı duyma ve farklılıkları kabul edebilme yeteneklerini geliştireceklerdir. Bakanlığın okullara uluslararası projelerde yer alabilmelerini daha fazla teşvik edecek girişimlerde bulunmalıdır. Bu projeleri destekleyen atölye çalışmaları okul müfredatının bir parçası olması durumunda öğrencilere bir antropolojik bilinç (ekolojik bilinç, yeryüzü yurttaşlığı bilinci, diyalojik bilinç) yani öğrencilere yalnızca kendi ulusunun vatandaşı değil, aynı zamanda Morin'in önerdiği Dünya'nın vatandaşı olma yolunda büyük bir adım atılacaktır.
- Okul atölyeleri disiplinlerarası çalışmaları da destekleyebilir. Müze, bilim ve sanat merkezi gibi gezileri etkinlik öncesi ve sonrası aktivitelerle destekleyerek öğrenmelerin daha kalıcı olması sağlanabilir. Bu etkinliklerde insan doğasının çokboyutluluğu disiplinlerarası ilke benimsenerek anlaşılabilir. İnsan doğasını anlamada ilerleme kaydeden bireyler; birey-toplum-tür bütünlüğünü anlayarak insanlığın ortak bir yazgıya, ortak bir tarihe ve ortak bir evrime sahip olduğunu kavrayacak, böylelikle dayanışma becerisini geliştirebileceklerdir.
- İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi sadece ilkokul 4. Sınıfların müfredatında yer almaktadır. Bu ders aynı zamanda müfredata bütün kademelerin katılabileceği zorunlu bir kulüp çalışması olarak eklenebilir. Kulüp çalışmalarında aktif vatandaşlık

temasının “dünya vatandaşı”lığı temasıyla bütünleştirilmesi de doğru olacaktır. Yapılacak etkinliklerde antro-po-etik bilinci ön planda olmalıdır.

- Öğrencileri disiplinlerarası çalışmaları içeren proje çalışmalarına dahil ederek onlara indirgemeci ve uzmanlaştıran bilgiyi kullanan bir anlayış yerine parçaların bütünle ilişkisini kavrayan bir anlayışı kazandırabiliriz. Böylelikle öğrenciler bilginin karmaşıklığını ve çokboyutluluğunu rahatça kavrayabileceklerdir. Dolayısıyla eğitim gençlere birey, yurttaş ve dünya vatandaşı olarak karşılaşacakları sorunları bir bütün olarak ele alıp onlarla baş etmeyi öğretecektir.
- Eğitim; insanlığın içinde bulunduğu krizi aşabilmesi için Birleşmiş milletlerin 2015’te resmen kabul ettiği ve UNESCO’nun desteklemiş olduğu sürdürülebilir gelişme hedeflerini dikkate almalıdır. Bu ilkelerin müfredata dahil edilmesiyle bireyler dünyamızın sürdürülebilirliğini sağlamak için biyolojik çeşitlilik, iklim değişikliği, yenilenebilir enerji, su okuryazarlığı, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi konularda bilinçli vatandaşlar olabileceklerdir. Böylelikle bu bireyler eşit sağlık, ekonomi, kaliteli yaşam, nitelikli eğitim fırsatlarına erişebileceklerdir.

KAYNAKLAR

- Ajello, A. R. (2005). Method of Knowledge and the Challenges of the Planetary Society: Edgar Morin's Pedagogical Proposal, *World Futures*, 61:7, 511-533, DOI: 10.1080/02604020500283126 <https://doi.org/10.1080/02604020500283126>
- Akın, U. (2018). 22. Yüzyılda Etik üzerine Tartışmalar 22. *Yüzyılda Eğitim: Eğitimin Geleceği Üzerine Karmaşık Projeksiyonlar*. Ed. E.T. İşeri (125-139)Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Akyüz, Y. (2016). *Eğitimin Kültür ve Uygarlıkları Geliştirme ve Yeni Nesillere Aktarma İşlevi*. Türkiye Eğitim Dergisi, Cilt 1, Sayı 1 s.1-8
- Alhadeff-Jones, M. (2010). Challenging the Limits of Critique in Education through Morin's Paradigm of Complexity. *Studies in Philosophy and Education*, 29, 5, 477-490. DOI: [10.1007/s11217-010-9193-8](https://doi.org/10.1007/s11217-010-9193-8)
- Alhadeff-Jones, M. (2013). Complexity, Methodology and Method: Crafting a Critical Process of Research. *Complicity: An International Journal of Complexity and Education*. 10. 19-44. [10.29173/cmplct20398](https://doi.org/10.29173/cmplct20398).
- Alkan, C. (1983). *Eğitim Felsefesi*. Uludağ üniversitesi Yayınları, Yayın no: 8-002-0092 Bursa
- Anselmo, A. (2005). Philosophical Sources For Morin's Sociology, *World Futures*, 61: 6, 470-480, Doi: 10.1080/026040290503469 <https://doi.org/10.1080/026040290503469>
- Anselmo, A. (2018). Edgar Morin: From Vicious Circles to Virtuous Circles, *World Futures*, 74:2, 68-83, DOI: 10.1080/02604027.2017.1357933 <https://doi.org/10.1080/02604027.2017.1357933>
- Appiah, K. A. (2017). *Kozmopolitizm, Dünya Vatandaşlığının Felsefesi*. (F. Gülfidan, Çev.) Ankara: Nika Yayınevi
- Arendt, H. (1994). *İnsanlık Durumu*. (B. S. Şener, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları
- Aristoteles. (2000). *Politika*.(M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Askegaard S. and Heilbrunn B. (2018). *Canonical Authors In Consumption Theory*. London and Newyork: Routledge Publishing
- Bakır, K. (2010). *Jean-Jacques Rousseau'nun Natüralist Eğitim Anlayışı*. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, (15) , 103-122. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunikkefd/issue/2776/37211>

- Bakır, K. (2015). *Demokratik Eğitim: John Dewey'in Eğitim Felsefesi Üzerine*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları
- BBC, (2020) *Koronavirüs - Fransız filozof Edgar Morin: Koronavirüs toplumda yozlaşan dayanışmayı güçlendiren bir yaklaşım oluşturabilir*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51974391>
- Cenan, Ş. (2016). *Antropontolojik Açıdan Eğitim Kavramı Ve Eğitimde Etik Sorunsalı* (Doktora Tezi) Maltepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Cevizci, A.(1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları
- Cevizci, A. (2011). *Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları
- Cevizci, A. (2012). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Colamonico, A. (2005). *The Story Of A Paternity*, World Futures, 61: 6, 441-469, DOI:10.1080/026040290512973 <https://doi.org/10.1080/026040290512973>
- Cruz, L.B., Pedrozo E. A., Estivalet V.F.B. (2006) A complex view following the contribution of Edgar Morin, *Towards sustainable development strategies Management Decision*, 44 (7) 871-891. DOI 10.1108/00251740610680578
- Çotuksöken, B. (1996). *Felsefe Açısından Eğitim ve Türkiye'de Eğitim*. İstanbul: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- De Sá Porto, M. C. (2015). The Education Crisis And A Revolution in Thinking MATRIZES, jul-dez 2015, Vol. 9 Issue 2, p291-295. 5p. DOI: <http://dx.doi.org/10.11.606/issn.1982-8160.v9.i2p.291-295> <https://www.revistas.usp.br/matrizas/article/download/111730/109770/>
- Descamps, C. (2015). *Fransa'da Felsefenin Kırk Yılı* (E. Keskin, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Dobuzinskis L. (2004) Where Is Morin's Road to Complexity Going? World Futures, The Journal of General Evolution 60: 5-6, 433-455 <https://doi.org/10.1080/02604020490471830>
- Doğan, İ. (2012). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Dosse F. (1997). *History of Structuralism: The sign sets, Volume 2*, London: University of Minnesota Press.
- Dostoyevski, M. F. (2020) *Budala*. (E. Altay, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
- Edgarmorinmultiversidad. (2017). *Edgar Morin'in yetkilendirilmiş biyografisi ve eseri, karmasik dusunce*. Retrieved from <http://edgarmorinmultiversidad.org/index.php/biografia-edgar-morin.html>

- Erdem, H. H. (2012). *Edgar Morin'de İnsanlık Durumu ve "Geleceğin Eğitimi" Düşüncesi..* FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi , (13) , 75-88. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf/issue/48612/617567>
- Erdem, H. H. (2018). Yirminci Yüzyılın Bilgesi: Edgar Morin. *İnsancıl Dergisi*, Nisan sayısı, 15-18. ISSN 1300- 4158
- Erdem, H. H. (2020). "Korona Sonrası Dünya'ya Bakış(1)" *Korona Sonrası Dünya'ya Bakış*. Ed. H. H. Erdem, Bursa: Sentez Yayıncılık (15-37)
- Ergün, M. (2019). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Favereau E., Sardier T. (2019). *Edgar Morin et Alain Touraine, une humanite de pense* https://www.liberation.fr/debats/2019/02/03/edgar-morin-et-alain-touraine-une-humanite-de-pensee_1707195
- Feyeraband, P. (1999). *Özgür Bir Toplumda Bilim*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giesbert, O. (2012). *Edgar Morin : "Mes philosophes à moi"* Le Point dergisi https://www.lepoint.fr/debats/edgar-morin-mes-philosophes-a-moi-16-02-2012-1433419_2.php
- Goldmann, L. (1983) *Kant Felsefesine Giriş*. İstanbul: Metis Yayınları
- Gökboğa, R. (2013). *Felsefe Açısından "Başka – Ben" Sorunu Ve Yitirimi Olanlar İçin Yapılmış Sosyal Politikalar* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye <http://openaccess.maltepe.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12415/4195/358114.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Gutek, G. L. (1997). *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar* (N. Kale, Çev.). Ankara: Pegem Yayınları.
- Herakleitos (2018), *Fragmanlar* (S. Rifat, Çev.) Ankara: Yapı Kredi Yayınları,
- Hessel, S.(2012). *The Power of Indignation: The Autobiography of the Man Who Inspired the Arab Spring*, (E. C. Belli, Trans.) NewYork: Skyhorse Publishing.
- Hume, D.(2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (E. Baylan, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayıncılık
- Kant, I. (1960). *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*. (Y. Abadan ve S. L. Meray, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No:33.
- Kant, I. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi* (İ. Kuçuradi, Ü.Gökberk, F. Akatlı. Çev.) Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kant, I. (2002a). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* (İ. Kuçuradi, Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

- Kant, I. (2002b). *Gelecekte Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena* (İ.Kuçuradi ve Y. Örnek, Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kant, I. (2016). *Eğitim Üzerine* (A. Aydoğan, Çev.) İstanbul: Say Yayınları
- Karataş, Z. (2017). Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1, 68-86. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tushad/issue/31792/350444>
- Kılıç, Y. (2004). *İnsan Doğası Kavramı Üzerine Bir Çalışma*.(Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Knyazeva, H. (2004). *The Complex Nonlinear Thinking: Edgar Morin's Demand Of A Reform Of Thinking And The Contribution Of Synergetics*, *World Futures*, 60: 5-6, 389-405, Doi: 10.1080/02604020490471867
- Kritzman, L. D., Reilly, B. J., & DeBevoise, M. B. (2006). *The Columbia history of Twentieth-Century French thought*. New York: Columbia University Press.
- Köknel, Ö. (2005). *2000'li Yılları Algılamak*, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Kuçuradi, İ. (2006). *Etik*. Ankara: Türkiye Felsefe Grubu Yayınları
- Kurul, N. (2019). *Başka Bir Eğitim Hikayesi: Bireyin Gelişim, Toplum ve Doğa Etkileşimi Üzerine Sorgulamalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Lafay, D. (2016). *Edgar Morin : "Le temps est venu de changer de civilisation"* Retrieved from: <https://acteursdeleconomie.latribune.fr/debats/grands-entretiens/2016-02-11/edgar-morin-le-temps-est-venu-de-changer-de-civilisation.html>
- Maldonato M. (2004). *On Edgar Morin*, *World Futures*, 60:5-6, 457-462, DOI: 10.1080/02604020490468393 <http://dx.doi.org/10.1080/02604020490468393>
- Manery, R. (2019). Eğitim Felsefesi Kılavuzu (S. B. Türköz, Çev.) H. Ünder (Ed), *Açıklamalı Bir Eğitim Düşünürleri Listesi*. (ss. 180-203) Ankara: Pegem Akademi Yayınları
- Marcuse, H.(1990). *Tek Boyutlu İnsan*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınları
- Marks, J. (2019), Biology and complexity: Edgar Morin and Henri Atlan, *Natures Sciences Sociétés*, 2019/2 (Vol. 27), p. 159-168. DOI: 10.1051/nss/2019031. <https://www.cairn-int.info/revue-natures-sciences-societes-2019-2-page-159.htm>
- Mengüşoğlu, T. (1998). *İnsan Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları
- Mengüşoğlu, T. (2003). *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları
- Miser, R. (2013). *Yaşamboyu Öğrenme Kavram ve Bağlam*. Ankara: EBF-MD Yayınları.

- Montuori, A. (1999). *Planetary Culture And The Crisis Of The Future*. World Futures, 54: 4, 297 -311 URL: <http://dx.doi.org/10.1080/02604027.1999.9972761>
- Montuori, A. (2000). *Towards an education for a planetary culture*. [Verso un'educazione per una cultura planetaria.]. Pluriverso. 4. 96-107. https://www.researchgate.net/publication/242431089_Towards_an_education_for_a_planetary_culture_Verso_un_educazione_per_una_cultura_planetaria/stats
- Montuori, A. (2005). *Gregory Bateson and the Promise of Transdisciplinarity*. *Cybernetics and Human Knowing*, 12. 147-158. https://www.researchgate.net/publication/228380041_Gregory_Bateson_and_the_Promise_of_Transdisciplinarity
- Montuori, A. (2013). *Edgar Morin and Complex Thought*. MetaIntegral Foundation Resource Paper-June https://www.researchgate.net/publication/260603130_Edgar_Morin_and_Complex_Thought
- Morin, E. (1961). *The Stars*. (Richard Howard, Trans.) New York: Grove Press
- Morin, E. (1992). *The Method*. (J.L. Roland Belanger, Trans.). New York: Peter Lang Publishing, Inc.
- Morin, E. (1993). A shared crisis *The Unesco Courier*(25-26) Retrieved December 5, 2020, from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000095776?posInSet=64&queryId=bb1871b4-6e10-4c20-b0e5-fbc6aab81b14>
- Morin, E. (1995a). Hoping against hope. *The Unesco Courier* (29) Retrieved December 5, 2020, from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000099759?posInSet=1&queryId=83a8a2e4-a045-4542-9b3d-1c673ddc0f37>
- Morin, E. (1995b). Our Common Home. *The Unesco Courier* (8-11) Retrieved December 5, 2020, from https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000101490/PDF/101488eng.pdf.multi.name_ddest=101490
- Morin, E. (1996). A new way thinking. *The Unesco Courier*(10-14) Retrieved December 6, 2020, from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000102554?posInSet=6&queryId=7572f6ab-50b7-4da8-95da-ef73661329b6>
- Morin, E. (1998). Towards a new social contract? *Journal of Unesco Sources* No.106, 4-5 Retrieved from https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000262556/PDF/114221eng.pdf.multi.named_dest=262556

- Morin, E. (2017b). *Yitik Paradigma: İnsan Doğası* (D. Çetinkasap, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Morin, E.(2018a). Education must reconcile four fundamental missions. *Global Guide of Ethics, Principles, Policies, and Practices in Balanced and Inclusive Education* (xv-xix) Retrieved from:
<https://educationrelief.org/wp-content/uploads/2019/10/ERF-GlobalGuide.pdf>
- Morin, E. (2018b). "From Homeland Earth; A New Manifesto For The New Millennium," *Journal of Conscious Evolution*: Vol. 1: Iss. 1, Article 10. Available at: <https://digitalcommons.ciis.edu/cejournal/vol1/iss1/10>
- Oliveira W. (2014). For a Pedagogy of Solidarity, In S. W. Schmidt (Ed.) *Pedagogy of Solidarity* (pp.65-85) California: Left Coast Press,
- Özyurt, C. (2020). *Eğitim Sosyolojisi Yayınları*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları
- Pascal, B. (1999). *Pensées and Other Writings* (Honor Levi, Trans.). New York: Oxford University Press
- Pascal, B. (2011). *Düşünceler* (İ. Z. Eyuboğlu, Çev.). İstanbul: Say Yayınları
- Pauchant, T. (1993). Edgar Morin's call for a crisiology: An introduction. *Industrial & Environmental Crisis Quarterly*, 7(1), 1-4. Retrieved January 20, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/26162558>
- Poirier A. (2018). *Left Bank: Art, Passion, and the Rebirth of Paris, 1940-5*, NewYork: Henry Holt and Company Publishers
- Predborska, I. M. (2013). Morin's anthropo-ethics and its methodological potential for education / I. M. Predborska // Інтегративна антропологія. - 2013. - № 1. - С. 17-20. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ia_2013_1_4.
- Reboul, O. (1991). *Eğitim Felsefesi* (I. Gürbüz, Çev.). İstanbul: İletişim yayınları
- Reed I. , Alexander J. C.(2015). *Culture, Society, and Democracy: The Interpretive Approach*, New York: Routledge Publishing
- Rousseau, J. J. (2003). İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı (E. Ergün, Çev.) Ankara: Yeryüzü Yayınevi
- Rousseau, J. J. (2017). *Toplum Sözleşmesi* (V. Günyol, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2018). *Emile ya da Eğitim Üzerine* (Y. Avunç, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Russ, J. (2012). 18. Yüzyılda Fransız Felsefesi (İ.Yerguz, Çev.) B. Akkıyal (Ed.) *Felsefe Tarihi Cilt.3Aklın Zaferi*.(ss.11-23) İstanbul: İletişim Yayıncılık.

- Salazar J.A.A. (2020). The brain in light of Edgar Morin's paradigm of complexity. *Arch Med (Manizales)* ; 20(1):226-41.
DOI: <https://doi.org/10.30554/archmed.20.1.3485.2020>
- Siqueira J., Diniz N., Arantes O., Santos R., Carvalho.(2004) *Genetikte Etik Ve Sorumluluk*. Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi, cilt-12, sayı-1: 29-35
<https://www.turkiyeklinikleri.com/article/tr-genetikte-etik-ve-sorumluluk-35045.html>
- Skirbekk, G. ve Gilje N. (2014). *Felsefe Tarihi- Antik Yunan'dan Modern Döneme* (E. Akbaş- Ş. Mutlu, Çev.). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Solomon, R.C. ve Higgins, K.M. (2013). *Felsefenin Kısa Tarihi* (M. Topal, Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık
- Sönmez, V. (2020).*Eğitim Felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık
- Tezcan, M. (2016). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayınları.
- UNESCO(2016) *Edgar Morin: Karmaşıklık Öğretmek*
<https://en.unesco.org/node/267386>
- Wells, J. (2013).*Complexity and Sustainability*. New York: Routledge Publishing
- Winch, C.& Gingell J.(2008). *Philosophy of Education- The Key Concepts*. New York: Routledge Publishing

EK 1. Etik Kurul Onayı

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ALT ETİK KURULU KARAR ÖRNEĞİ

Karar Tarihi :
Toplantı Sayısı : 22/06/2020
: 5
Karar Sayısı : 102

102- Üniversitemiz Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Bilge Akman'ın "Edgar Morin'de Eğitim Düşüncesi" başlıklı tezi ile ilgili 10/06/2020 tarihli "İnsan Üzerinde Yapılan Klinik Dışı Araştırmalar Başvuru Formu" Etik Kurulumuzca incelendi.

Araştırmanın aydınlatılmış onam formunun uygun biçimde hazırlandığı, görüşme sorularının yansız olduğu ve ayrımcı ifadeler içermediği, yöntemsel tutarlığın bulunduğu, dolayısıyla araştırma tasarımının etik açıdan uygun olduğu görülmekle birlikte; Üniversitemiz Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Bilge Akman'ın Edgar Morin'de Eğitim Düşüncesi" başlıklı tezi tamamlanmış bir tez çalışması olduğundan Etik Kurul onay belgesi verilememektedir.

EK 2. Edgar Morin'in Yaşamı

Bu bölüm Hampton Press tarafından İngilizce yayımlanan Edgar Morin'in "On Complexity" adlı eserinin önsöz bölümünden (Morin, 2008) ve Edgar Morin'in karmaşık düşüncesini ve disiplinler ilkelerini yaygınlaştırmak adına Meksika'da kendi adına kurulan Edgarmorinmultiversidad üniversitesinin sitesinden faydalanılarak yazılmıştır.(Edgarmorinmultiversidad, 2017).

8 Temmuz 1921	Paris'te doğdu.
1931	Annesini kaybetti.
1938	Savaş karşıtı Gastón Bergery liderliğindeki Frontist Öğrenciler'e katıldı.
1940	La Sorbonne üniversitesine başladı.
1940	Mülteci Öğrenciler Derneği sekreteri Toulouse'a kaçtı.
1941	Fransız Komünist Partisine katıldı
1941	Nahoum soyadını "Morin" olarak değiştirdi.
1942	La Sorbonne'nun Tarih, Coğrafya ve Hukuk alanlarından mezun oldu.
1944	Paris Ayaklanmasıyla sonuçlanacak direniş eylemlerine katıldı
1945	Violette Chapellaubeau ile evlendi.
1945	İlk kitabı <i>L'An zéro de l'Allemagne</i> 'ı yazdı.
1946	Orduya katıldı.
1947	İlk kızı Irène doğdu.
1948	İkinci kızı Véronique doğdu.
1946-1948	Çeşitli gazetelerde yazdı.
1951	Fransız Komünist Partisi'nden kovulmuştur
1954	Kuzey Afrika'da bir savaş karşıtı komite kurdu.
1956	"Argumentos" dergisini kurdu.
1951-1957	Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) sosyoloji bölümünde çalışmalarda bulundu.
1959-1960	Centre d'Etudes des Communications de Masses (CECMAS)'ın kuruluşuna katkıda bulundu.
1961	CNRS Araştırma Başkanlığına getirildi
1962	CECMAS'da "İletişim" dergisini kurdu.
1963-1964	Lefort ve Castoriadis'e Sosyal ve Siyasi Araştırmalar Merkezi'e katıldı.
1964	Le Monde için bazı makaleler yazdı.
1964	Joahne ile evlendi.
1965-1967	Plozevet komününde multidisiplinliner araştırma projesine katıldı.
1967-1975	Groupe des Dix (onuncu grup)'i kurdu.
1968	Nanterre Üniversitesi'nde çalışmaya başladı.
1969	Salk Biyolojik Araştırmalar Enstitüsü'de araştırma yaptı.
1970	CIEBAF'ı kurdu.
1972	CIEBAF, Royaumont İnsan Bilimleri Merkezi adını aldı.
1972-1974	Bu merkezde makaleler yazıp konferanslar düzenledi.
1974-1989	Centre d'Etudes Transdisciplinaires: Sociologie, Anthropologie, Historie (CETSAH)'ın eş direktörü oldu.
1990	CNRS'e başkanlık etmeye başladı.
1997-1998	Eğitim bakanlığına eğitim reformu sundu.
1998	Enstitülerde bilgi reformu için Bilimsel Konsey'e başkanlık etti.
1998	Latinler Arası Karmaşık Düşünce Kongresi'ni düzenledi.
1999	UNESCO Karmaşık Düşünce öğretimi için adına program düzenledi.
2001	Fransa Cumhuriyeti'nin ve Avrupa Ajansı'nın kültür başkanı olmuştur.
2002	Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi'nin onur direktörü olmuştur.

EK 3. Temel Eserleri

- *L'An zéro de l'Allemagne* (avant-propos de Bernard Groethuysen), Paris, Éditions de la Cité Universelle, 1946.
- *Allemagne notre souci*, Paris, Éditions Hier et Aujourd'hui, 1947.
- *Une cornerie*, Paris, Éditions Nagel, 1948.
- *L'Homme et la Mort*, Paris, Éditions Corrêa, 1948, (réédition, Paris, Le Seuil, 1976).
- *Le Cinéma ou l'homme imaginaire*, Paris, Éditions de Minuit, 1956.
- *Les Stars*, Paris, Le Seuil, 1957, (réédition, Paris, Le Seuil, 1972).
- *Autocritique*, Paris, Le Seuil, 1959.
- *L'esprit du temps. Essai sur la culture de masse*, Paris, Grasset-Fasquelle, 1962.
- *Introduction à une politique de l'homme*, Paris, Le Seuil, 1965, (réédition, Paris, Le Seuil, 1999).
- *Commune en France. La métamorphose de Plodémet*, Paris, Fayard, 1967
- *Mai 68, La Brèche* (avec Claude Lefort et Cornelius Castoriadis), Paris, Fayard, 1968.
- *La Rumeur d'Orléans*, Paris, Le Seuil, 1969.
- *Le vif du sujet*, Paris, Le Seuil, 1969.
- *Journal de Californie*, Paris, Le Seuil, 1970.
- *Le Paradigme perdu: la nature humaine*, Paris, Le Seuil, 1973.
- *L'unité de l'homme* (avec Massimo Piattelli Palmarini), 3 vols, Paris, Le Seuil, 1974 :
 - *L'unité de l'homme: 1 - Le primate et l'homme.*
 - *L'unité de l'homme: 2 - Le cerveau humain.*
 - *L'unité de l'homme: 3 - Pour une anthropologie fondamentale*, t. 3, Paris, Le Seuil, 1974, 364 p. (ISBN 2-02-004824-8).
- *La bureaucratie* (ouvrage collectif), Paris, Union générale d'éditions, 1975.
- *La Méthode*, 6 vols, Paris, Le Seuil, 1977-2004:
 - 1977 : *La Nature de la nature*, t. 1, Paris, Le Seuil, coll. « Points », 1977, 414 p. (ISBN 978-2-02-005771-4). Nouvelle édition : 1981.
 - 1980 : *La Vie de la vie*, t. 2, Paris, Le Seuil, coll. « Points », 1980, 482 p. (ISBN 978-2-02-008648-6). Nouvelle édition : 1985.
 - 1986 : *La Connaissance de la connaissance*, t. 3, Paris, Le Seuil, coll. « Points », 1986, 255 p. (ISBN 978-2-02-014440-7). Nouvelle édition: 1992.
 - 1991 : *Les Idées: Leur habitat, leur vie, leurs mœurs, leur organisation*, t. 4, Paris, Le Seuil, coll. « Points », 1991, 267 p. (ISBN 978-2-02-023960-8). Nouvelle édition : 1995.
 - 2001 : *L'Humanité de l'humanité: L'identité humaine*, t. 5, Paris, Le Seuil, coll. « Points », 2003, 384 p. (ISBN 978-2-02-061644-7)
 - 2004 : *Éthique*, t. 6, Paris, Le Seuil, coll. « Points », 2004, 288 p. (ISBN 978-2-7578-0183-3).
- *Pour sortir du xxe siècle*, Paris, Nathan, 1981.
- *Science avec conscience*, Paris, Fayard, 1982, Prix Halphen de l'Académie française.
- *De la nature de l'URSS*, Paris, Fayard, 1983.

- *Sociologie*, Paris, Fayard, 1984.
- *Le Rose et le noir*, Paris, Galilée, 1984.
- *New York: la ville des villes*, , Paris, Galilée, 1984.
- *Penser l'Europe*, Paris, Gallimard, coll. Folio, 1987.
- *Mais* (avec Marek Halter), Paris, Édition Neo/Soco Invest, 1988.
- *Vidal et les siens*, (avec Véronique Grappe-Nahoum et Haïm Vidal Séphiha), Paris, Le Seuil, 1989.
- *Introduction à la pensée complexe*, Paris, ESF, 1990, (réédition, Paris, Le Seuil, 2005).
- *Un nouveau commencement* (avec Bocchi Gianluca et Mauro Ceruti), Paris, Le Seuil, 1991.
- *Terre-Patrie* (avec Anne-Brigitte Kern), Paris, Le Seuil, 1993.
- *Mes démons*, Paris, Stock, 1994, (réédition, Paris, Le Seuil, 1998).
- *La complexité humaine* [sous la dir. de], Paris, Flammarion, 1994.
- *Les Fratricides: Yougoslavie-Bosnie (1991-1995)*, Paris, Édition Arléa, 1995.
- *Une année sisyphé*, Paris, Le Seuil, 1995.
- *Comprendre la complexité dans les organisations de soins* (avec Jean-Louis Le Moigne), Paris, ASPEPS, 1997.
- *Une politique de civilisation* (en collaboration avec Sami Naïr), Paris, Arléa, Paris, 1997.
- *Amour, Poésie, Sagesse*, Paris, Le Seuil, 1997.
- *L'Intelligence de la complexité* (avec Jean-Louis Le Moigne), Paris, L'Harmattan, 1999.
- *Relier les connaissances*, Paris, Le Seuil, 1999.
- *Une tête bien faite: Repenser la réforme, réformer la pensée*, Paris, Le Seuil, 1999⁶⁰.
- *Les Sept Savoirs nécessaires à l'éducation du futur*, Paris, Le Seuil, 2000.
- *Dialogue sur la nature humaine* (avec Boris Cyrulnik), Paris, L'Aube, 2000.
- *Journal de Plozévet, Bretagne*, 1965, Paris, L'Aube, 2001.
- *Dialogue sur la connaissance. Entretiens avec des lycéens* (entretiens conçus et animés par Alfredo Pena-Vega et Bernard Paillard), Paris, La Tour d'Aigues, 2002.
- *Pour une politique de civilisation*, Paris, Arléa, 2002.
- *La Violence du monde* (avec Jean Baudrillard), Paris, Édition du Félin, 2003.
- *Éduquer pour l'ère planétaire, la pensée complexe comme méthode d'apprentissage dans l'erreur et l'incertitude humaine* (avec Raul Motta et Emilio-Roger Ciurana), Paris, Balland, 2003.
- *Université, quel avenir?* (avec Alfredo Pena-Vega), Paris, Éditions Charles Léopold Mayer, 2003.
- *Les Enfants du ciel: entre vide, lumière, matière* (avec Michel Cassé), Paris, Odile Jacob, 2003.
- *Pour entrer dans le XXIe siècle*, Paris, Le Seuil, 2004.
- *Culture et Barbarie européennes*, Paris, Bayard, 2005.
- *Pour un nouvel imaginaire politique* (avec Mireille Delmas-Marty et René Passet), Paris, Fayard, 2006.
- *Itinérance* (entretien avec Marie-Christine Navarro), Paris, Arléa, 2006.
- *Le Monde moderne et la question juive*, Paris, Le Seuil, 2006, (réédition, Paris, Le Seuil, 2012).

- *L'An I de l'ère écologique* (avec Nicolas Hulot), Paris, Tallandier, 2007.
- *Où va le monde?*, Paris, L'Herne, 2007.
- *Vers l'abîme*, Paris, L'Herne, 2007.
- *Mon chemin* (entretien avec Djénane Kareh Tager), Paris, Fayard, 2008.
- *Vive la politique?* (avec Claude Lefort), Grenoble, Forum *Libération* de Grenoble, 2008.
- *La Méthode*, coffret des 6 volumes en 2 tomes, Paris, Le Seuil, 2008.
- *Crises*, Paris, Éditions du CNRS, 2009.
- *La Pensée tourbillonnaire*, Paris, Éditions Germina, 2009.
- *Edwige, l'inséparable*, Paris, Fayard, 2009.
- *Au-delà du développement. Pour une politique de l'humanité?* [sous la dir. de], Paris, Atlantique, 2009.
- *Pour et contre Marx*, Paris, Temps présent, 2010, (réédition, Paris, Flammarion, 2012).
- *Ma gauche*, Paris, Éditions François Bourin, 2010.
- *Comment vivre en temps de crise?* (avec Patrick Viveret), Paris, Bayard, 2010.
- *Regards sur le sport* [sous la dir. de], Paris, Le Pommier / INSEP 2010. (Réédition revue et augmentée sous le titre *Le sport porte en lui le tout de la société*, Paris, Cherche-Midi / INSEP 2020. (ISBN 978-2749165134))
- *La Voie: pour l'avenir de l'humanité*, Paris, Fayard, 2011.
- *Conversation pour l'avenir* (avec Gilles Vanderpooten), Paris, L'Aube, 2011.
- *Dialogue sur la connaissance: Entretiens avec des lycéens*, Paris, L'Aube, 2011.
- *Le philosophe indiscipliné*, Paris, Le Monde, Hors série, 2011.
- *Mes philosophes*, Paris, Germina, 2011, (réédition, Paris, Fayard, 2013).
- *Le Chemin de l'espérance* (avec Stéphane Hessel), Paris, Fayard, 2011.
- *La France est une et multiculturelle. Lettre aux citoyens de France* (avec Patrick Singaïny), Paris, Fayard, 2012.
- *Journal (1962-1987)*, Paris, Le Seuil, 2012.
- *Journal (1992-2010)*, Paris, Le Seuil, 2012.
- *Mon Paris, ma mémoire*, Paris, Fayard, 2013.
- *La rencontre improbable et nécessaire* (avec Sabah Abouessalam), Paris, Presses de la Renaissance, 2013.
- *Notre Europe: Décomposition ou métamorphose* (avec Mauro Ceruti), Paris, Fayard, 2014.
- *Au péril des idées* (avec Tariq Ramadan), Paris, Presses du Châtelet, 2014.
- *Enseigner à vivre. Manifeste pour changer l'éducation*, Paris, Actes Sud-Play Bac Éditions, 2014.
- *Avant, pendant, après le 11 janvier* (avec Patrick Singaïny), Paris, L'Aube, 2015.
- *Qui est Daech?* (avec Régis Debray, Tahar Ben Jelloun, Michel Onfray, Olivier Weber, Jean-Christophe Rufin et Gilles Kepel), Paris, Éditions Philippe Rey, 2015.
- *Impliquons-nous! Dialogue pour le siècle* (avec Michelangelo Pisto), Paris, Actes Sud, 2015.
- *Penser global: L'humain et son univers*, Paris, Robert Laffont, 2015.
- *Pour l'esthétique*, Paris, Robert Laffont, 2016.
- *Pour une crisologie*, Paris, L'Herne, 2016.
- *Ecologiser l'Homme*, Paris, Lemieux Éditeur, 2016.
- *Connaissance, Ignorance, Mystère*, Paris, Fayard, 2017.

- *L'Île de Luna* (roman), Paris, Actes sud, 2017.
- *L'Urgence et l'Essentiel* (avec Tariq Ramadan), Paris, Éditions Don Quichotte, 2017.
- *Le temps est venu de changer de civilisation* (avec Denis Lafay), Paris, L'Aube, 2017.
- *Où est passé le peuple de gauche?* Paris, L'Aube, 2017.
- *Ce que fut le communisme*, Paris, L'Aube, 2017.
- *Pour résister à la régression*, Paris, L'Aube, 2018.
- *Le Cinéma: Un art de la complexité*, Paris, Nouveau Monde Éditions, 2018.
- *Poésies du métropolitain*, Paris, Descartes & Cie, 2018.
- *La Marseillaise*, Paris, L'Aube, 2019.
- *La Fraternité, pourquoi ?*, Paris, L'Aube, 2019.
- *Chronique d'un été* (avec Jean Rouch), Paris, L'Aube, 2019.
- *Les souvenirs viennent à ma rencontre*, Paris, Fayard, 2019
- *Quelle école voulons-nous ? La Passion du savoir* (avec Jean-Michel Blanquer), Paris, Éditions Odile Jacob, 2020.
- *Sur la crise : Pour une crisologie suivi de Où va le monde ?*, Paris, Éditions Flammarion, coll. Champs, 2020.
- *Changeons de voie: Les leçons du coronavirus* (avec la collaboration de Sabah Abouessalam), Paris, Éditions Denoël, 2020.

EK 4. Filmografi

Edgar Morin farklı sinematografik veya televizyon çalışmalarının yapımına doğrudan katıldı:

- 1961 : *Chronique d'un été*, coréalisé avec Jean Rouch.
- 1964 : *L'heure de la vérité* d'Henri Calef, scénario d'Edgar Morin, Maurice Clavel et Henri Calef.
- 1966 : *Un certain regard. Le cinéma vérité*, d'Edgar Morin, réalisation Alexis Klémentieff et Jacques Prayer (ORTF).
- 2004 : *Regard sur Edgar*, entretiens thématiques accordés à Samuel Thomas, en DVD aux Éditions Montparnasse (267 min).
- 2008 : *Edgar Morin, un penseur planétaire.*, réalisé par Jeanne Mascolo de Filippis, coll. "Empreintes", diffusé sur France 5 et disponible en DVD.
- 2009 : *Nous resterons sur Terre*, film environnemental réalisé par Olivier Bourgeois et Pierre Barougier (sortie 8 avril 2009).
- 2010 : *Regards sur le sport* : Edgar Morin, sociologue, INSEP, Paris, 2010, 110 min.
- 2014 (date de sortie: 29 avril 2015) : *Edgar Morin, chronique d'un regard*, coréalisé par Céline Gailleurd et Olivier Bohler, avec le soutien du Centre national de la cinématographie (CNC)⁶⁷ et de la région PACA, 81 minutes.
- 2017 : *Enseignez à vivre ! – Edgar Morin et l'éducation innovante, Abraham Ségal*, 90 minutes

EK 5. Aldığı Bilimsel Ödüller:

- Commandeur de l'Ordre des Arts et des lettres and Officier de la Legion d'honneur de la République de France.
- European Prize of the Charles Veillon essay, (1987).
- Viareggio International Prize, (1989).
- The "Prix Media" of the Association of European Journalists, (1992).
- International Prize of Catalonia, Spain, (1994).
- Medal of the Chamber of Deputies of the Republic of Italy, (International Scientific - Committee of the Piu Manzu Foundation).
- Decoration of the Grand Cross of the Order of Santiago de la Espada of Portugal.
- Officer of the Order of Merit Decoration, the highest Government title Spanish, (1997-1998).
- Bilim ve Teknoloji Bakanlığı tarafından Onur Lejyonu ile onurlandırıldı, (1981).
- Temmuz 2001'de UNESCO ve Fransız Eğitim Bakanlığı tarafından Alain Touraine'in onu adlandırdığı gibi "Gezegensel Düşünür" olarak onurlandırıldı; bu olay onun 80. yaş gününde tüm Dünya tarafından tanınmasına sebep oldu.
- Kasım 2004'te, Hermosillo, Sonora, Meksika'da, adını taşıyan Multiversidad Mundo Real projesi başlatıldı; Eğitim ve Kültür Bakanlığı binasına yapılan heykeliyle onurlandırıldı ve Eyalet Hükümeti ona "Seçkin Vatandaş" onurunu verdi.
- 2004 yılında, zamanımızın küresel sorunlarına akıllı ve uygun yanıtlar vermek isteyen bilim insanlarını, aydınları, eski devlet veya hükümet başkanlarını bir araya getiren bir dernek olan Collegium Uluslararası Etik, Politika ve Bilim Kurucu Komitesi'ne (the Founding Committee of the Collegium International Ethics, Politics and Science) katıldı.
- Şili Hükümeti'nden Gabriela Mistral Madalyası Başkan Michele Bachelet tarafından resmi törenle verildi (2008).
- Fransa Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi'nde (CNRS) "Edgar Morin" Laboratuvarının kuruluşu (2008).

EK 6. Görseller

Görsel 1. Edgar Morin

Valencia üniversitesi tarafından Fahri doktora unvanı verilme töreni
<https://www.uv.es/uvweb/office-principal/en/awards-distinctions/honoris-causa-doctors/honoris-causa-doctors-21st-century/date-investiture/ceremony-naming-edgar-morin-doctor-honoris-causa-1285872205625/Honoris.html?id=1285878745057> web sayfasından alınmıştır. Erişim tarihi:(08.06.2020)

Görsel 2. Edgar Morin Heykeli

Sonora Eyaleti, Hermosillo, Sonora, Meksika Eğitim Bakanlığı, Edgar Morin Heykeli'nin açılışı
<https://edgarmorinmultiversidad.org/index.php/fotografias-mexico/66-develacion-de-la-estatua.html> web sayfasından alınmıştır. Erişim tarihi:(08.06.2020)

BENZERLİK BİLDİRİMİ

“Edgar Morin’de Eğitim Düşüncesi” başlıklı tezimin ana bölümü (ön bölüm, kaynaklar ve ekler hariç) Turnitin İntihali Engelleme Programı aracılığıyla incelenmiş ve ilgili rapor danışmanım tarafından da kontrol edilmiştir. Kontrol sırasında (1) “Beş sözcükten daha az olan benzeşmeler” (2) “Kaynaklar” (3) “Doğrudan Alıntılar” dışarıda tutulmuştur. Benzerlik kontrolüne ilişkin rapordan elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Rapor Tarihi	27.03.2021 12:24AM (UTC+0300)
Gönderim Numarası	1543358384
Sayfa Sayısı	116
Sözcük Sayısı	29002
Karakter Sayısı	207757
Benzerlik Oranı	%3
Savunma Tarihi	02.04.2021

Yukarıda belirtilen sonuçları gösteren Turnitin İntihali Engelleme Programı’na ilişkin orijinal raporu, sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmaksızın bu beyanım ekinde Enstitüye teslim ettiğimi, tezimin %10’dan fazla benzerlik oranı içerdiğinin belirlenmesi durumunda, bundan doğabilecek tüm yasal sorumluluğu kabul ettiğimi bildirir, saygılarımı sunarım.

Öğrencinin Adı Soyadı : Bilge Akman
Tarih : 27.03.2021
İmza :

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Bilge Akman

E-Posta Adresi :

İş Deneyimi :

Unvan	Görev Yeri	Yıl
Öğretmen	Balıkesir Zağnospaşa İlköğretim Okulu	2005-2009
Öğretmen	Mersin Kocahasanlı İlkokulu	2009-2015
Öğretmen	Mersin Pakize Kokulu Lisesi	2013-2014
Öğretmen	Ağrı 75. Yıl Ortaokulu	2015-2016
Öğretmen	Çanakkale Balıklıçeşme Ortaokulu	2016-2017
Öğretmen	Ankara Ziya Gökalp Ortaokulu	2017 -

Akademik Bilgiler

Öğrenim Durumu:

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	İngiliz Dili ve Edebiyatı	Ankara Üniversitesi	2005

Yayınlar: